

TH. CAPIDAN

MACEDOROMÂNII

ETNOGRAFIE, ISTORIE, LIMBĂ

FUNDATIA REGALĂ PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ
B U C U R E Ș T I 1942

HISTORIA

- 2 -

TH. CAPIDAN MACEDOROMÂNII

LITERA INTERNAȚIONAL
BUCUREȘTI 2000

Ediție stereotipă reprodusă după
TH. CAPIDAN, *MACEDOROMÂNII*,
Fundăția Regală pentru Literatură și Artă, București, 1942

Apărut: 2000
LITERA INTERNAȚIONAL
str. Calea Văcărești, 310, București, România
Editor: Dan Vidrașcu
Scanare: Alexandru Burdilă
Coperta: Vladimir Zmeev

Tiparul executat sub comanda nr. 1353
Firma editorial-poligrafică
"Tipografia Centrală"
Str. Florilor, nr. 1, MD-2068, Chișinău,
Republica Moldova
Departamentul Activități Editoriale,
Poligrafie, Aprovizionare cu Cărți

*în amintirea
lui Emil și a Mariei Capidan
și în respectul înaintașilor.*

*" ...faptele actuale sunt în stare
să ne lămurească mai bine
asupra trecutului decât studiul
trecutului asupra prezentului ".*

Th. Capidan

*(Din Discursul de recepție
la Academia Română, mai 1936)*

DE ACELAȘI AUTOR:

Flexion des Substantivs und Verbums im «Codex Dimonie», Leipzig, 1906.

Die aromunische Sprache und die aromunischen Sprachdenkmäler, publicat în C. A. Bratter. *Die kutzowalachische Frage*, Hamburg, 1907.

Die nominalen Suffixe im Aromunischen, Leipzig, 1908.

Réponse Critique au Dictionnaire d'etymologie koutzovaque de Constantin Nicolaïdi, Salonique, 1909.

Raporturile lingvistice albano-române, Cluj, 1922.

Raporturile lingvistice slavo-române, Cluj, 1924.

Meglenoromânii în 3 volume:

I. *Istoria și graiul lor*, 1925;

II. *Literatura populară la Meglenoromâni*, 1928;

III. *Dicționar Etimologic Meglenoromân*, 1934, toate publicate de Academia Română în «Studii și Cercetări», 1925.

Elementul slav în dialectul român (operă premiată de Academia Română cu Premiul Năsturel), București, 1925.

Românii Nomazi. Studiu din viața Românilor din sudul Peninsulei Balcanice, Cluj, 1927.

Fărșeroșii. Studiu lingvistic asupra Românilor din Albania, Cluj, 1931.

Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic. Academia Română. Studii și Cercetări (Operă premiată de Academia Română cu Premiul Statului «Eliade Rădulescu», București, 1932.

Romanitatea Balcanică. Discurs rostit la 26 Mai 1936 în ședința solemnă a Academiei Române, București, 1936.

IN COLABORARE:

Dicționarul Limbii Române, întocmit și publicat, după îndemnul Majestății Sale Regelui Carol I, de Academia Română. Tomul II. Partea I F-I (început în 1910 și isprăvit de redactat în 1934).

PREFAȚĂ

Lucrarea de față s'a publicat pentru întâia dată în limba franceză, sub auspiciile Academiei Române, în colecția «Connaissance de la terre et de la pensée roumaines» (1937), după aceea în limba germană, în editura «Dacia Bücher» (1941), din inițiativa Ministerului Propagandei Naționale.

Astăzi, prin bunăvoința d-lui D. Caracostea, Directorul Uniunii Fundațiilor Culturale Regale, ea apare și în românește, de data aceasta sub o formă ceva mai dezvoltată, prin amplificarea unor capitole și adăogirea altora, care lipsesc în celelalte două ediții.

Scopul pe care l-am urmărit la alcătuirea acestei scurte expuneri descriptive asupra Românilor din sudul Peninsulei Balcanice a fost ca, într-o formă simplă însă bine documentată, să-i fac pe Macedoromâni cât mai bine cunoscuți cercurilor din străinătate. Pentru atingerea lui, la caracterizarea acestor Români, nu m'am mulțumit numai cu înșirarea de simple afirmațiuni, ci am căutat să aduc și dovezi, întemeiate pe ceea ce oamenii de știință și călătorii străini, care au fost la ei acasă și i-au cunoscut mai de aproape, au văzut și scris despre ei. Iată de ce, aproape la fiecare pas, dar mai ales în capitolele în care vorbesc despre Macedoromâni ca element de cultură și factor de creație în economia și gospodăria din Balcani, totul se întemeiază pe constatări și afirmații făcute de scriitorii străini.

Acest fel de a prezenta pe frații noștri din Macedonia, acum când se va. decide de soarta lor în Balcani, se pare că a avut un ecou destul de puternic în cercurile științifice din străinătate. Aceasta rezultă din numeroasele recenzii publicate în revistele de specialitate, ca «Süd- Ost Forschungen», «Petermanns Geograph. Mitteilungen» și altele, în care lucrarea a fost primită cu mult interes, atât pentru valoarea ei științifică, cât pentru bogăția informațiilor, întemeiate pe realități istorice, culturale și economice. Iată bună oară, în parte, cum se exprimă anonimul recenzent din «Süd-Ost Forschungen» (V, 14):

«Capidan bietet eine ausserordentlich wertvolle zusammenfassende Darstellung über das Rumänentum auf der Balkanhalbinsel. Die gründlich gearbeitete Studie behandelt Sprache, Brauchtum, Geschichte sowie die gegenwärtige wirtschaftliche, kulturelle und volkspolitische Situation dieser rumänischen Volksgruppen südlich der Donau. Der Hauptwert der Studie, die von einem gründlichen Kenner der Verhältnisse geschrieben ist, besteht darin, dass auf einem verhältnismässig kurzen Raum über alle Lebensbereiche der Aromunen in übersichtlicher und zugleich gediegener Form berichtet wird».

Din lunga recenzie a lui J. H. Schultze publicată în «Petermanns Geograph. Mitteilungen» (Heft II, 1941) reproduc încheierea:

«Der Gesamttenor ist bei aller eigenvölkischen Begeisterung ein wissenschaftlich sehr ernster, so dass eine begrüssenswerte Schrift zustande gekommen ist».

Din scrisorile primite reproduc câteva rânduri din partea germanistului Dr. Eduard Hartl, profesor la Universitatea din München :

«Von besonderer Wichtigkeit war für mich, den Germanisten, der sich von seinem Fach aus viel mit Mundart, Grenzlandsdeutschum und Sprachinseln beschäftigt hat, Capidans Werk: ich habe das Buch mit grosser Anteilnahme und reichster Belehrung gelesen; dieses Werk trägt sehr dazu bei, in Deutschland die Kenntnis Rumäniens und seiner versprengten Volksteile zu fördern, um so mehr als gerade bei uns über rumänische Splittersiedlung wenig bekannt ist».

Titlul lucrării «Macedoromânii» în loc de «Aromânii», cum ar fi trebuit să fie, se justifică prin faptul că în ea nu se vorbește numai despre Aromâni dar și despre Meglenoromâni.

Aceștia din urmă își au așezările numai în Macedonia. Înainte de a încheia aceste rânduri, îmi împlinesc o plăcută și sinceră datorie, aducând aci d-lui D. Caracostea vii mulțumiri pentru înțelegerea cu care a binevoit să întâmpine publicarea acestei lucrări.

Th. Capidan

NOTAȚIA FONETICĂ

La citarea numelor de localități și a cuvintelor din dialectul macedoromân, am evitat, acolo unde era cu putință, notația fonetică cu semne neobișnuite pentru cetitor.

Am păstrat totuși *l'*, pentru *l* palatal, ca în *l'ertu* (iert), *l'epure* (iepure) și *ń* pentru *m* și *n* palatale, ca în *ńic* (mic), *ńĩ* (ani). De asemenea *g'* (gh), *k'* (ch), *h'* pentru *b*, *p*, *f*, palatale, ca în: *g'ine* (bine), *k'in* (pin), *h'er* (fier).

Pentru cuvintele din limbile balcanice am întrebuințat:

ě = *ă* românesc,

č = *c* pronunțat în *ce*, *ci* românesc,

š = *ș* românesc.

MACEDOROMÂNII

NUMELE ȘI RĂSPÂNDIREA LOR ÎN PENINSULA BALCANICĂ

Macedoromânii reprezintă ramura meridională a poporului român. Identitatea lor ca neam cu Românii din țară se întemeiază pe mărturii istorice și realități lingvistice.

Din istorie se știe că, aproape cu trei sute de ani înainte de cucerirea Daciei de către Romani, limba latină se răspândise în ținuturile din sudul Dunării. Când, după cucerirea Daciei, limba latină s'a întins și în ținuturile din stânga Dunării, atunci romanizarea populațiilor traco-ilirice de pe ambele țărmuri ale marelui fluviu a dus la formarea poporului român de astăzi. Dacă această stare de atunci s'ar fi continuat până în vremurile noastre, strămoșii Macedoromânilor n'ar fi fost împinși de evenimente să apuce drumul spre sud, în ținuturile muntoase ale Greciei, ci ar fi trăit în unitate teritorială cu frații lor din Dacia. Numai năvălirea barbarilor, în speță a Slavilor, a făcut pe Macedoromâni să rămână izolați pentru totdeauna în sudul Peninsulei Balcanice.

Limba lor este românească. Din anul 1774, când s'a cunoscut primul document scris în graiul lor de acasă, s'a putut stabili în mod definitiv de către filologii și istoricii germani că ea ține de limba Românilor din Dacia. Această recunoaștere, mai târziu, a fost confirmată de cercetările tuturor filologilor români și străini, câți s'au ocupat cu studiul limbii române.

La unitatea lingvistică vine să se adauge și identitatea de nume. Ei apar în istorie cu același dublu nume, pe care îl are poporul român de pretutindeni: Rumân din lat. ROMANUS, întrebuințat între ei, și Vlah, cu care este cunoscut între neamurile străine.

Această identitate în nume, păstrată încă din epoca cuceririlor romane în Peninsula Balcanică și Dacia, ajunge să ne dovedească mai mult decât orice informație scrisă pe pergament sau săpată în piatră, că, în veacurile de mijloc, oriunde vor fi peregrinat până să ajungă în locurile unde îi găsim astăzi, ei au trăit în nemijlocită unitate teritorială cu frații lor din stânga Dunării, formând un singur popor și vorbind aceeași limbă.

Numele Macedoromânilor. După definitiva lor despărțire de Românii din Dacia, care a avut loc probabil între sec. al VII-lea și al X-lea, graiul lor, începând să se deosebească, numele Rumân, primind proteza lui *a*, un fenomen obișnuit în dialectul lor, a ajuns să se pronunțe Arumân, iar acesta, cu căderea lui *u* din prima silabă, Armân. Acesta este propriu zis singurul nume cu întrebuințare generală la cele mai multe tulpini macedoromâne. Există însă dintre ei, cum sunt Românii așezați în Albania, care își zic Român, Rămân sau chiar Rumân, fără proteza lui *a* (XVII^a). Numele Armân, la ei, cu toate variantele citate, n'a suferit, în ce privește înțelesul, schimbarea pe care o arată în documentele vechi la Dacoromâni cuvântul Rumân, trecând dela sensul etnic la acel social de « iobag ». În calitate de păstori munteni cu așezări la înălțimi, care le garantau o viață mai sigură decât aceea a celorlalte populațiuni din apropierea lor, ei nu s'au găsit niciodată pe treapta înjosirii sociale, ci au fost în toate vremurile liberi și mai ales fără stăpân, « ἀβασίλευτοι », cum îi numește un istoriograf bizantin. Această situație excepțională îi ridică pe Macedoromâni chiar în vremea Turcilor deasupra iobagilor dela șes numiți « raiâ ».

În afară de acest nume, Macedoromânii au și câteva porecle. Sârbii și, peste tot, Slavii meridionali îi numesc Țințari, iar Grecii Cuțovlahi. Albanezii din nordul Albaniei le spun Goga. Cele dintâi două sunt generale, ultima este locală.

Prima poreclă derivă, probabil, din repetarea în graiul lor a sunetului *țe, ți* pentru *ce, ci* din limba literară. Astfel ei zic *ținți* pentru « cinci », *țer* pentru « cer », *țepă* pentru « ceapă » etc. A doua este de origine grecească și însemnează « Român schiop ». Motivul acestei porecle nu este clar. În orice caz ea trebuie să fie mai veche decât prima, întrucât apare, după cum vom vedea, și la Miron Costin: Coțovlahi. Despre a treia poreclă am scris mai pe larg în « Dacoromania » (II, 487). Aici vreau să adaug numai faptul că Aromânii numiți de Albanezi Gogi, treceau odată printre cei mai buni zidari în toată Peninsula Balcanică.

Dar Macedoromânii, având ocupațiunea de căpetenie păstoritul, unele din popoarele balcanice îi numesc în limba lor « păstori ». Astfel, o parte din Turci le spuneau Cioban, nume pe care îl întrebuințează câteodată în batjocură și Albanezii. La aceștia numele generic este Vla (din Vlah), alături de Remer (din ROMANUS), întrebuințat mai rar.

Ei între ei mai întrebuințează și alte nume, derivate dela ținuturile din care se trag. Astfel, cei din Pind și Tesalia se numesc « Epirioți », cei din muntele Gramos « Grămusteni », păstorii semi-nomazi din Albania « Fărșeroți », după numele satului Frașari, altădată centru românesc mai important, azi decăzut și locuit mai mult de

Albanezi. O bună parte din Românii orășeni din Albania și Macedonia se numesc « Moscopoleni », după numele vestitului oraș Moscopole, etc.

Regiunea muntoasă din nordul Pindului.

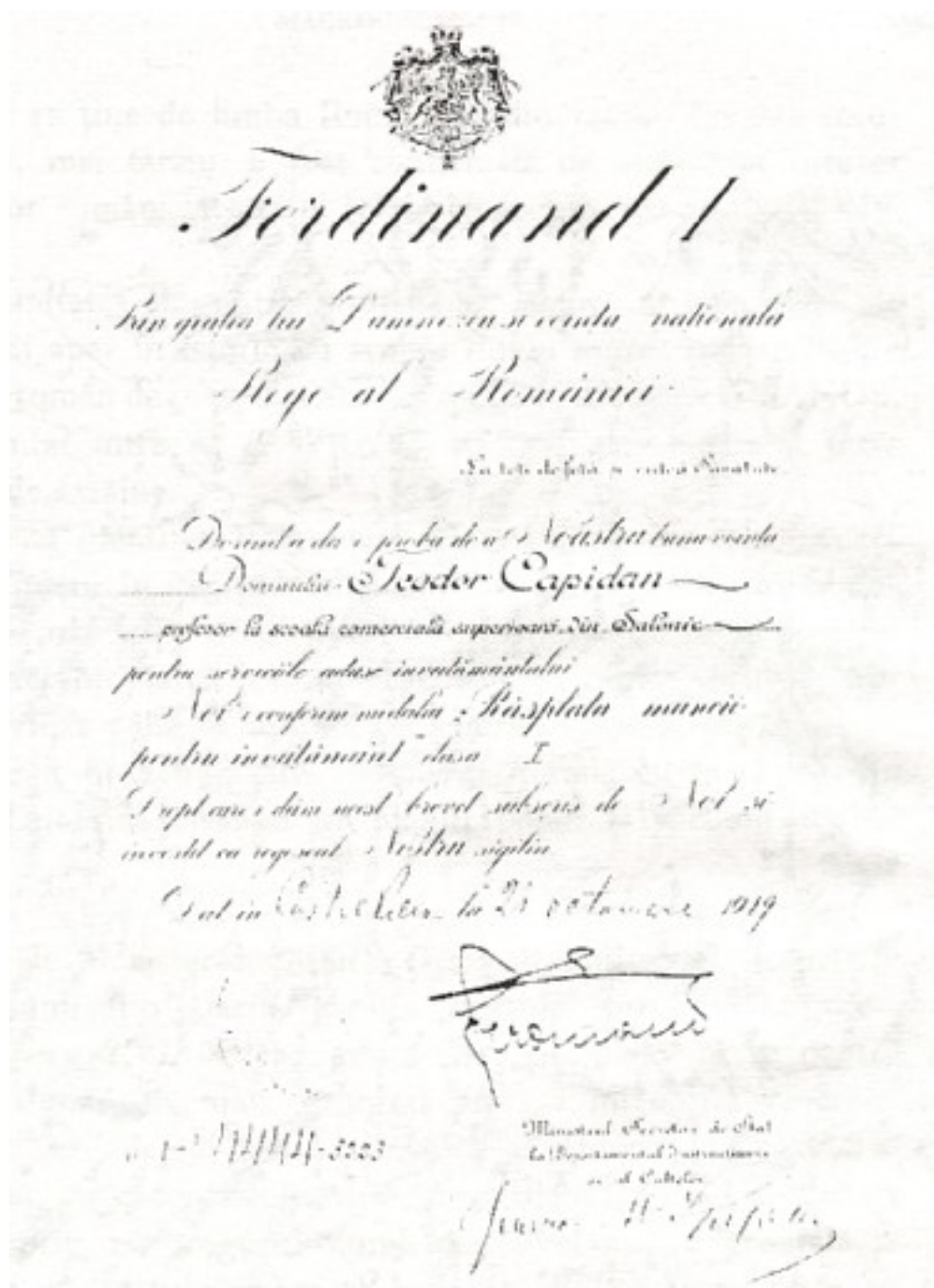
Răspândirea lor în Peninsula Balcanică. Astăzi Macedoromânii se găsesc răspândiți în toată Peninsula Balcanică, în aglomerări mai mari sau mai mici, după țări și ținuturi. Ei par mai numeroși în așezările lor de munte decât în târgurile sau orasele dela ses.

În *Grecia* așezările lor se întind în primul rând în munții Pindului.

Direcția lor merge dela miazănoapte spre miazăzi dealungul Mării Adriatice, ajungând până în nordul Tesaliei, Etoliei și Acarnaniei.

În această parte de miazănoapte a Greciei, Românii au format din toate vremurile masa cea mai compactă, din care s'au răspândit, cu timpul, în toate celelalte ținuturi. De fapt, și tradiția lor istorică, în forma ei cea mai veche, se leagă de grupul Românilor din aceste ținuturi. Aici în Pind, Tesalia, Acarnania și Etolia apare prima Românie a Macedoromânilor cunoscută de Greci sub numele « Vlahia ». Această « Vlahie », care mai târziu apare în istorie sub diferite forme, se mai păstrează și astăzi în ținutul Zagori, situat în partea apuseană a Pindului, sub numele Paleo - Vlahia (Vlahia-Vechi). Ea stă însemnată pe harta Statului-major austriac, după care am reprodus alăturata hartă. Această parte a Pindului reprezintă până pe la începutul secolului al XIX-lea cel mai curat ținut românesc. Numai așa se explică păstrarea până în urmă la Greci a numelui « Paleo-Vlahia ». De altfel și muntele din spre miazănoapte de acest ținut poartă până astăzi numele Brădet (pe harta Statului-major austriac transcris grecește « Vradeton », derivat dela « brad ». Astăzi o bună parte din locuitorii români ai acestui ținut sunt grecizați. Iată ce ne spune profesorul german G. Weigand referitor la desnaționalizarea lor: « Înainte vreme tot ținutul Zagori era aromânesc. Pătrunderea limbii grecești în familiile aromânești se datorește preoților greci și, în particular, felului fanatic al călugărului Cosma. Între alte nerozii, li se spunea Aromânilor, ei trebuie să se roage lui Dumnezeu numai în grecește, fiindcă Dumnezeu stă de vorbă românește numai când vorbește cu dracul » (CX₁₄₆).

Prin urmare, pe porțiunea Pindului, de unde își iau naștere la miazănoapte râul Băiasa (vechiul Aous, numit azi de Greci Vojusa, de Albanezi Vjosa), iar mai în spre sud râurile Arta, Aspropotam și Salamvria, cu toți afluenții lor, se găsește prima grupă de Români cu așezări dintre care cele mai multe se află pe povârnișurile prăpăstioase ale munților, iar altele pe văile încântătoare ale râurilor.

Ferdinand I
 Prin grația lui Dumnezeu și voința națională
 Rege al României
 La toți de față și viitori, Sănătate.
 Dorind a da o probă de a Noastră bunăvoință Domnului Teodor Capidan profesor la școala
 comercială superioară din Salonic pentru serviciile aduse învățământului Noi îi oferim medalia
 "Răsplata muncii pentru învățământ" clasa I. Drept care-i dăm acest brevet subscris de Noi și
 investit cu regescul Nostru sigiliu.
 Dat în Castel Peleş la 21 Octombrie 1919
 Ministrul Secretar de Stat la Departamentul Instrucțiunii și al Cultelor

Aceste așezări vin dela nord spre sud: Furca, Samarina, una din comunele mai mari, Breaza, Armata, Pădz și Palioseli. Mai în spre sud, pe munții Vasilița, Culou, Ou și Mavrovuni, vin comunele Avdela, Perivoli, Turia (Krania); după aceea Smixi, Lăbănița, Ameru, Paltin ș.a. Coborându-ne și mai în spre sud, dăm de regiunea cuprinsă între cursul superior al râurilor Aspropotam și Salamvria. Aci avem mai întâi Aminciu (Mețova), cel

mai mare centru românesc, cu o bogată nomenclatură toponomastică românească în regiunile muntoase din împrejurimi. Apoi vin comunele așezate pe cursul râului Arta: Chiare în fața lui Aminci; Vutunosi, Siracu și Calarl'i. Și tot așa, urmând direcția în spre sud, dăm de multe așezări românești situate pe râul Aspropotam ca: Coturi, Milia, Dragoviști, Viliciani, Calichi, Cardichi, Ndeșl'i, Pertuli, etc.

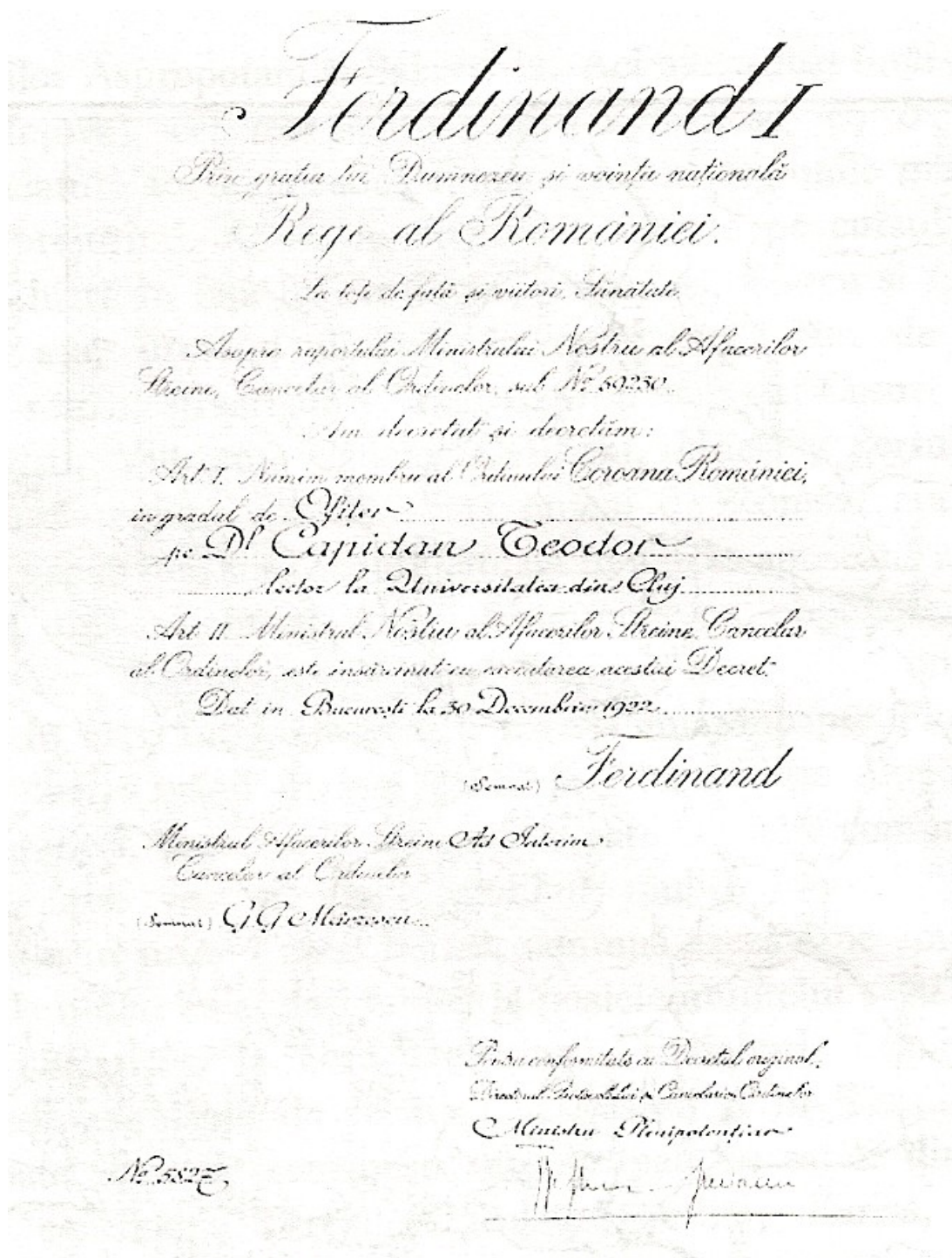
O altă regiune locuită odată numai de Români era, după cum am spus mai sus, Zagori, situată în partea apuseană a râului Rașinit, un afluent al Artei. Comunele cu populație românească din Zagori ocupă două regiuni deosebite: una spre răsărit în care intră Grebeniți, mai la miazănoapte Floru sau Flamburari, având în față muntele Ciuca-Roșie, după aceea Șes-Cereneși, mai la sud Dragari. Toate celelalte comune sunt așezate spre vest și vin dealungul râului Băiasa (Vojusa). Aci avem în primul rând Băiasa, comună așezată pe amândouă malurile râului cu același nume, la poalele muntelui « Ou », după aceea Laca, mai la nord Dobrinova, Paliohori, Leșnița, etc.

Mase compacte de Români se găsesc și în Tesalia. Aici mai toate așezările românești sunt grupate în satele din apropierea centrelor: Târcol (Tricala), Cardita, Larisa, Lăsun (Elasona).

Tot în Grecia un bun număr de Macedoromâni se găseau odată în provinciile Acarnania și Etolia. Mulți din ei veneau cu turmele din Albania ca să petreacă în timpul iernii în regiunile mai calde. Pe acești Români i-a cunoscut odată arheologul francez L. Heuzey. El vorbește pe larg despre ei în lucrarea sa « Le monde Olympe et l'Acarnanie » (1860). Astăzi o bună parte din acești Români au fost grecizați.

Așezările românești din sudul Peninsulei Balcanice.

Ferdinand I
Prin grația lui Dumnezeu și voința națională
Rege al României
La toți de față și viitori, Sănătate.
Asupra raportului Ministerului Nostru al Afacerilor
Streine, Cancelar al Ordinilor, sub nr. 59230
Am decretat și decretăm:
Art. I. Numim membru al Ordinului Coroana României, în gradul de Ofițer
pe DI Capidan Teodor, lector la Universitatea din Cluj.
Art. II. Ministrul Nostru al Afacerilor Streine, Cancelar al Ordinilor, este însărcinat cu
executarea acestui Decret.
Dat în București la 30 Decembrie 1922 (Semnat) Ferdinand Ministrul
Afacerilor Streine Ad Interim
Cancelar al Ordinilor (Semnat) G. G. Mărzescu
Pentru conformitate cu Decretul original:
Directorul Protocolului și Cancelariei Ordinilor
Ministru Plenipotențiar

Dar păstorii macedoromâni, în peregrinările lor cu turmele spre sud, ajungeau până în Atica. Călătorul francez Jacob Spon și Englezul George Wheler, care au călătorit în Grecia în 1675, au dat de un sat românesc Vlăghi (transcris pentru Vlăhi), așezat în apropiere de Teba.

Din Pind Macedoromânii, în calitate de păstori, au înaintat cu turmele în părțile de răsărit și miazănoapte ale Greciei, așezându-se în grupuri mai mari sau mai mici în diferite regiuni.

Dintre acestea avem grupul Românilor din muntele Olimp. În această parte a Greciei ei se găsesc de patru, cinci veacuri. După tradiția locală, înregistrată de G. Weigand care a cercetat pe acești Români în 1888, ei au venit dela șes din Tesalia, din vreo șaisprezece sate, dintre care el citează : Vene, Dzamașlu, Vârna, Russa, Dimocră, Mărul, Paleo-Kastri, Kardherie, Pașali, Triandafilor. Așezările lor actuale mai importante sunt: Vlaholivadi, Fteri, Cochinoplo. Însă ei se găsesc răspândiți și în celelalte sate locuite de Greci (CXI₁₁).

Un alt grup de Macedoromâni emigrat din Pind în părțile nordice numai cu două veacuri înainte este acela din apropierea orașului Salonic. În această parte a Macedoniei ei se găsesc așezați pe munții Neguș de lângă Veria în mai multe sate, dintre care notăm: Selia, Doliani, Xirolivad, Volada, Marușa, Castania, Țarcoveani, etc.

Dar în apropierea Salonicului, Macedoromânii au fost în număr mai mare de când există ei în Peninsula Balcanică. Aceasta rezultă mai întâi din însuși numele orașului, care în graiul lor se numește Sărună, reproducând sunet cu sunet vechea lui denumire romană SALONA; al doilea, pentru că cei dintâi Vlahi care apar în sec. VIII în peninsula Calcidică au un nume local Vlahorinhini (Βλαχορύγγινοι), care derivă dela râul Rinhos din apropierea Salonicului. O bună parte din acești Vlahi, amestecați cu frații lor din Pind, sunt pomeniți, după cum vom vedea la p. 64, în sec. al XII-lea la Sfântul Munte.

În spre apus de Salonic, în apropiere de orașul Vodena (vechiul Edessa), există un alt grup de Macedoromâni păstori, veniți din Albania. Ei sunt așezați în satele: Cândrova, Gramaticova, Fetița, Paticina.

Tot în această parte a Macedoniei grecești se găsesc comune mari locuite de Macedoromâni ca Florina, Pisuderi, Belcamen și, mai ales, Nevesca, Vlahoclisura, Hrupișta și a.

Dar Macedoromânii nu lipsesc nici în partea nord-răsăriteană a Greciei. Aici îi întâlnim ca negustori în centrele cele mai mari ca Sear (Seres), Cavala, Drama, și Xanti. În așezări mai mici, ei se găsesc și în comunele Poroj, Lipoș, Ramna, Melnic, Giurmaia-de-Sus, etc.

Răspândirea Românilor în Sud-Estul european.

MIHAI I^U

PRIN GRAȚIA LUI DUMNEZEU ȘI VOINȚA NAȚIONALĂ

REGE AL ROMÂNIEI

LA TOȚI DE FAȚĂ ȘI VIITORI SĂNĂTATE,

ASUPRA RAPORTULUI MINISTRULUI NOSTRU SECRETAR DE STAT

LA DEPARTAMENTUL CULTURII NAȚIONALE ȘI AL CULTELOR

AM DECRETAT ȘI DECRETĂM:

ART. I. NUMIM MEMBRU AL ORDINULUI "MERITUL CULTURAL"

ÎN GRADUL DE *Ofițer*

pe *Dl Th. Capidan*

Membre al Academiei Române

PENTRU SERVICII ADUSE *pentru Litere*

ART. II. MINISTRUL NOSTRU SECRETAR DE STAT LA DEPARTAMENTUL CULTURII NAȚIONALE

ȘI AL CULTELOR ESTE ÎNSĂRCINAT CU EXECUTAREA ACESTUI DECRET.

DAT ÎN *Sinaia* LA *6. IX. 1943*

Mihai R.

MINISTRUL
CULTURII NAȚIONALE ȘI AL CULTELOR

J. Petroniș

N^o DECRETUL *2467*
BREVETUL

Mihai I-ii

Prin grația lui Dumnezeu și voința națională

Rege al României

La toți de față și viitori, Sănătate.

Asupra raportului Ministrului Nostru Secretar de Stat la Departamentul Culturii Naționale
și al Cultelor

Am decretat și decretăm:

Art. I Numim membru al ordinului "Meritul Cultural" în gradul de Ofițer
pe Dl Th. Capidan" Membru al Academiei Române pentru servicii aduse pentru Litere.

Art. II. Ministrul Nostru Secretar de Stat la Departamentul Culturii Naționale și al
Cultelor este însărcinat cu executarea acestui decret.

Dat în Sinaia la 6.IX.1943

Ministrul Culturii Naționale și al Cultelor

A doua grupă de Aromâni se găsește răspândită pe muntele Gramos. Acest munte este o prelungire a Pindului. Cele două ramificații ale lui ajung la miazănoapte, una până în apropierea lacului Prespa, iar alta, urmând direcția

spre răsărit se apropie de ținutul Castoriei. Ținând seamă de elementul grămustean ce se găsește în prezent în Macedonia și peste tot în Peninsula Balcanică dar mai cu deosebire în munții Bulgariei și ai Serbiei, se pare că altădată populațiunea românească din muntele Gramos trebuie să fi fost foarte numeroasă.

În acest munte exista cu câteva veacuri mai înainte cel mai mare centru românesc; Gramostea, care a strălucit prin comerț și meserii, înainte de Moscopole din Albania. Gramostea, văzută dinspre muntele Scară, care alcătuia intrarea principală în oraș, se întindea în amfiteatru până aproape de muntele Nicolea. Astăzi n'a mai rămas nimic din acest falnic oraș cu 40.000 de locuitori, toți Aromâni. Numai ruinele vechilor clădiri, printre care se găsesc și câteva case sărăcăcios clădite, mai mărturisesc ceva din strălucirea lui de altădată. Toți Românii din acest oraș ca și cei din centrele Niculița, așezat pe râul Nicolea, Linotopi, Fușea și altele s'au răspândit în întreaga Peninsulă, formând populația de bază din Macedonia, Albania, Jugoslavia și Bulgaria. Astăzi acest munte sălășluiește numai câteva sate: Deniscu, Pilgade, Cojeli, Valea-Mare, Varibobi, Pelicati, Badra, Arza și altele, cele mai multe ocupate de Români din Albania, veniți la vâratec. Celelalte așezări au fost distruse de mișcările Albanezilor, despre care voi vorbi în altă parte.

În *Albania*, Românii se găsesc răspândiți în orașe și în sate. Dintre orașe nu există unul singur în care să nu se găsească un mare număr de Români. Astfel, Corița care numără 25.000 de suflete, are cel puțin un sfert de locuitori români. Ei se mai întâlnesc în Pogradec, Elbasan, Berat (pe care îl numesc Vilardi), Fieri (arom. Fearica), Avlona, Premeti, Lușnia, Cavaia, Tirana, etc. În Berat, pe vremea când călătorea Weigand, din 12.000 locuitori, cei mai mulți erau Macedoromâni, iar în Tirana, actuala capitală a Albaniei, pe vremea când călătorea vestitul consul austriac și cunoscutul albanolog J. G. von Hahn, locuitorii creștini erau numai Români. În privința aceasta el spune limpede: «În districtul Tirana locuiesc numai Români în oraș » (Im Mudirlik Tyrana wohnen nur Wlachen in der Stadt) (XXXIX).

Altădată numărul orașelor și târgurilor din Albania locuite exclusiv numai de Români era mai mare. În privința aceasta, este destul să amintim de orașul Moscopole, despre care va fi vorba de mai multe ori în această lucrare. După el venea Gramostea, despre care am vorbit mai sus. În Gramostea s'au născut faimoasele familii Paciurea și Hagisteriu, rămase legendare în tradițiile populare. Tot centre mari situate pe muntele Gramos erau Șipsca și Vârteni. Chiar localitățile din apropiere de pe muntele Camna: Gavra, cunoscută și sub numele Gabrovo, locul de naștere al lui Gabrovski, unchiul mitropolitului Șaguna, Lunga, Nicea, erau mult mai mari decât astăzi. Toți locuitorii -români din aceste localități s'au răspândit în celelalte centre din Macedonia.

La țară Românii din Albania se găsesc în număr mai mare în Muzachia, câmpia care se întinde dealungul Mării Adriatice, în dreapta și în stânga râului Semeni. În această regiune se găsesc aproape patruzeci de sate și cătune românești cu centrul românesc Fieri (arom. Fearica), așezat în apropiere de țărmul Mării Adriatice.

Un alt ținut în care se găsesc păstori români este acela din apropierea orașelului Premeti, situat spre sud de Frașari. Aci avem comunele Budari, Cosina, așezate pe șoseaua care duce de la Premeti la Berat. În spre apus de Premeti mai sunt comunele Buali, Briioni, Raptica și alte câteva cătune mai mici. De asemenea, în apropiere de orașul Corița avem comunele românești: Pleasa, din care cea mai mare parte din locuitori s'au mutat în țară, Deșnița și Stropan. Ceva mai în spre răsărit, la extremitatea nordică a lacului Ohrida, se găsesc comunele Beala-de-Sus, Beala-de-Jos (arom. Beala-de-ghios). Ele țin de Jugoslavia.

Ținând seama de numărul relativ redus al Albanezilor din micul regat, care se ridică cel mult la un milion, numărul Românilor se arată destul de impunător. Despre faptul acesta n'au vorbit numai călătorii vechi, ca cei citați mai sus, dar și unii mai noi, care au călătorit în Albania, în urmă de tot. Iată bunăoară cum se exprimă Albert Wirt, într-o lucrare recent publicată: «Cel mai tânăr Stat din Europa nu este la drept vorbind atât de unitar. Înainte de toate avem pe Aromâni. Tocmai în inima Albaniei nouă, între Valona Durazzo și Berat, se găsește una din insulele lingvistice cele mai întinse cu ramificații spre Tirana, Elbasan și Gradisca; apoi încă una la Tepeleni. Deocamdată, prezența Aromânilor, al căror număr abia dacă trece peste o sută de mii, turbură puțin masa totală; deocamdată, din contră, domnește cea mai sinceră prietenie între Albanezi și toți cei care vorbesc românește » (CXIV 397).

În *Jugoslavia*, Macedoromânii se găsesc în număr mai mare în Macedonia cu orașul Bitolia. În această parte a Macedoniei jugoslave cei mai mari comercianți pe vremuri erau Macedoromânii. Astăzi ei se află răspândiți în centrele mari locuite numai de Români: Târnova, Magarova, Nijopole, Moloviște, Gopeși, Crușova. Amestecați cu Slavii, ei se mai găsesc în Ohrida, Iancoveț, Pârleap, Veles, Scopie, Cumanova, etc. De aci, în spre miazănoapte, nu există oraș în care să nu se găsească un număr însemnat de Macedoromâni.

În *Bulgaria*, grupuri de Macedoromâni, cum am văzut că se găsesc în celelalte state balcanice, lipsesc. În schimb, o parte din păstorii originari din muntele Gramos au înaintat cu turmele spre miazănoapte, până în munții Bulgariei: Vitoș, Rila și peste tot, începând din Stara-Planina până la Marea Neagră. Pe aceștia i-a studiat profesorul Weigand indicând și locuințele lor. La fel ca păstorii din Albania, ei duc viață nomadă, din care cauză Bulgarii îi confundă cu Jurucii (Turci). Acești Români sunt numiți de Bulgari « Beli Vlasi » (Români albi), în opoziție cu « Kara Vlasi » (Românii negri), adică Dacoromâni. O parte din ei s'au mutat în țară. În partea apuseană a Bulgariei, începând cu Sofia, nu există o localitate mai mare în care să nu se găsească familii românești. Weigand, care a cercetat mai de aproape pe acești Români, spune: « În vreme ce în Bulgaria de vest, mai ales în țara Șopilor, nu există comună mai mare, în care să nu se găsească Macedoromâni, în Bulgaria de răsărit ei lipsesc ». În această parte a Bulgariei, la miazănoapte, ei ajung de se unesc cu așezările Românilor veniți din regatul român.

Meglenoromânii locuiesc numai în Macedonia, în ținutul Meglen sau Caragiova, situat la nord de Salonic. Ei sunt grupați în orașelul Nânta, așezat la poalele muntelui Zona (Zâna) și în comunele: Lugunța (Lundzini), Birislav, Ruma, Liumnița, Cupa, Oșani, Țarnareca, Barovița, Coinsco și Sirminina.

Dintre acestea, Ruma, Coinsco și Sirminina țin de Jugoslavia, restul de Grecia.

Trăind în mijlocul elementului slav, acești Români au avut în cursul veacurilor strânse legături cu Bulgarii. Din această cauză ultimele trei comune: Barovița, Coinsco, Sirminina, astăzi sunt aproape complet slavizate. În anul 1909, când am călătorit pentru întâia dată în această regiune, oameni bătrâni care mai vorbeau încă românește se găseau numai în Barovița. În celelalte două comune, portul și obiceiurile erau românești, însă limba bulgărească.

Ținând seama de unele indicii pe care ni le procură graiul lor, ca și de numele de localități de origine românească care se găsesc în ținutul lor, pe vremuri ei trebuie să fi fost mult mai numeroși decât astăzi. Într'adevăr, graiul lor arată deosebiri idiomatice, care presupun o răspândire a lor în o regiune mai întinsă decât aceea pe care o ocupă ei astăzi. De asemenea numele de localități ca « Zâna » (lat. DIANA), « Curuna » (lat. CORONA) și altele, care există și în ținuturile macedoromâne, arată că așezările lor în aceste părți sunt vechi (XX⁵).

NUMĂRUL MACEDOROMÂNILOR

În timpurile vechi numărul Românilor din sudul Dunării a fost destul de mare. Aceasta rezultă din răspândirea lor actuală în Peninsula, în mijlocul celorlalte popoare balcanice. Dacă Românii din Dacia au reușit cu timpul să-si asimileze unele elemente alogene, în schimb, Românii din sudul Dunării, care roiau cu turmele în toată Peninsula, începând din Dalmația până la Marea Egee și din Balcani până în Peloponez, în cea mai mare parte au fost desnaționalizați. Această desnaționalizare s'a produs mai ales din pricina aspectului fizic prea fragmentar al Peninsulei. Acei dintre ei care se în depărtau prea mult de așezările lor de obârșie izolându-se în mijlocul celorlalte neamuri, de cele mai multe ori isprăveau desnaționalizându-se prin limbă. Astfel de desnaționalizări s'au întâmplat mai ales în Grecia. În această țară ele au continuat chiar în prima jumătate a sec. al XIX-lea. Toată regiunea din vestul Epirului cunoscută sub numele « Zagori » era, după cum am arătat în capitolul precedent, în timpurile vechi locuită numai de păstori macedoromâni. Începând cu sec. al XIX-lea o bună parte din ei au fost grecizați prin biserică.

Tot așa a fost grecizată și regiunea din Pind ocupată de « Cupăciari ». Aceștia, la fel ca Sarăcăciani, păstrează până astăzi portul păstorilor români, numai limba le este grecească. Ținutul ocupat de acești Români grecizați se întinde începând din Samarina, peste Grebena, până dincolo de granița de miazănoapte a Tesaliei și din Sacișta la Cornu (Krania). De asemenea Românii din Acarnania și Etolia au pierit în cea mai mare parte în mijlocul Grecilor, rămânând în urma lor Pistichii. Tot de ramura Românilor din sud țin și Sărăcăciani, care, la fel ca Cupăciarii, au portul și obiceiurile cu viața semi-nomadă românești și numai limba le este grecească. Originea lor, după cum am arătat în altă parte, trebuie căutată în comuna românească Siracu din Epir (XXXI III 923, XLIII).

Dar Macedoromânii au fost desnaționalizați și în celelalte țări balcanice, cum sunt: Albania, Jugoslavia și Bulgaria. Cu toate acestea, cea mai mare parte din ei au pierit, după cum am spus, în mijlocul Grecilor. Chiar astăzi există în sudul Peninsulei Balcanice Români, care, din cauza contactului prea des cu Grecii, vorbesc mai ușor grecește decât românește.

Mulți din ei au pierit prin desnaționalizare și în Albania. În această țară numărul Românilor a scăzut din cauza încuscrii lor cu Albanezii.

În Jugoslavia, Aromânii din vechea Serbie erau odată răspândiți mai mult în orașe. Aceștia, toți, au fost cu timpul serbizați. Când se va vorbi despre rolul lor în Peninsula sub raportul comercial, se va vedea cât de mult dătoresc orașele jugoslave din vechea Serbie acestui prețios element.

Mai puține desnaționalizări au avut loc în mijlocul Bulgarilor. Amestecul Românilor cu Bulgarii a fost mai rar din două motive: întâi, din cauza deosebirii de ocupațiune, Bulgarii fiind aproape exclusiv agricultori, iar Românii păstori; al doilea, din cauza stărilor de civilizație. În calitate de propagatori ai civilizației bizantine, Macedoromânii au fost din toate timpurile, superiori Bulgarilor. Ei au primit foarte rar să se încuscrească cu aceștia. Numai elementele românești prea izolate în mijlocul lor, cum au fost acele din nordul Macedoniei, în ținutul Murihova, au putut fi desnaționalizate. În cuprinsul acestei regiuni există printre Slavi tipuri care nu se deosebesc de acele ale Aromânilor. Și astăzi se găsesc în împrejurimile acestui ținut păstori macedoneni. Iată ce ne spune Cvijić în această privință: « Morihovo qui a joué à l'époque turque d'une certaine autonomie, est une région montagnaise propre à l'élevage des bestiaux, assez semblable à la région des Mijaci. Elle comprend un si grand nombre de types valaques qu'on est porté à croire à l'origine slavoaromane de cette population. Tout autour de ces montagnes et sur le Niče habitent des pâtres valaques à demi-slavises » (XXX-a 441). Același soartă au avut-o și păstorii români care au înaintat cu turmele în ținuturile muntoase cuprinse între Drinul-Negru și cursul superior al Vardarului. Toți aceștia, după același autor, cu timpul, s'au bulgarizat: « Dans le temps reculé la région était peuplée de pasteurs aromanes, vivant dans des installations provisoires d'été. Les Slaves y ont pénétré au Moyen-Âge et se sont mélangés à ces indigènes, tout en fondant probablement leurs propres villages. Par suite de ce mélange, les Aroumounes ont commencé à se slaviser. Les Slaves leur ont emprunté le nomadisme transhumant, le type de leur village, la *pecalba*, en même temps que certaines parties du costume féminin. Plus tard de nouvelles pénétrations se sont produites: des colans aromanes sont venus d'Albanie » (XXX -a 459).

Cu toate aceste pierderi prin desnaționalizare, care trebuie să fi avut loc încă din vremea când Macedoromânii s'au despărțit de frații lor din nordul Dunării, numărul lor mare în Peninsula a fost relevat de toți scriitorii străini câți au avut prilejul să vorbească despre popoarele balcanice. Astfel, un scriitor anonim al Europei orientale de pe la începutul sec. al XIV-lea (1308) ne vorbește despre Macedoromânii așezați între Macedonia, Achaia și Salonic ca despre un popor foarte mare: « Este de notat aici că între Macedonia, Achaia și Tesalonicul se găsește un oarecare popor foarte mare și răspândit, cu numele *Vlahi*, care și altădată au fost păstori ai Romanilor și, din cauza

terenului roditor și plin de verdeață, trăiau odinioară în Ungaria, unde se aflau pășunile Romanilor. În urmă, fiind izgoniți de aici de Unguri, au fugit în acele părți ... Țara acestor Vlăhi, care este mare și bogată, a ocupat-o în întregime prințul Carol, care e stabilit în părțile Greciei » (III₁₇).

Istoriograful bizantin Chalcocondilas ne mărturisește că Vlăhii odată se întindeau din Dacia până în Pind.

Dintre scriitorii mai noi, vestitul istoric german Johann Tunmann scria, încă în 1774, că Macedoromânii sunt un popor numeros: « Ei trebuie să fie - spunea el - peste jumătate din locuitorii Traciei, și peste trei sferturi din locuitorii Macedoniei și Tesaliei. Și în Albania se găsesc mulți » (CV₁₇₄).

Deși toate aceste relatări sunt simple afirmațiuni, întru cât niciuna nu arată precis numărul Macedoromânilor, ceea ce bine înțeles, ar fi fost cu neputință pentru vremurile acelea, totuși ele își au însemnătatea lor, întrucât, din timpurile cele mai vechi și până în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, când prin școală s'a început acțiunea pentru trezirea Macedoromânilor la conștiința națională, scriitorii străini vorbesc de Macedoromâni ca despre un popor destul de numeros în Balcani.

De fapt, o numărătoare exactă a acestor Români este greu de făcut chiar în vremurile noastre, cu atât mai mult în epoca veche. Această greutate provine din mai multe motive. Mai întâi, Macedoromânii reprezintă singura populațiune din Peninsula Balcanică, populație care, din cauza ocupațiunii ei cu păstoritul sub forma semi-nomadă, n'are așezări stabile. Cei mai mulți dintre acești păstori au așezări fixe atât în timpul verii la munte cât și în timpul iernii la șes. Cu toate acestea, sunt unii din ei, ca « Fărșeroți » din Albania, care, iarna-vara, se găsesc într-o continuă peregrinare. Pe aceștia, cei mai iscusiți statisticieni nu-i pot număra. O altă categorie de Români călători sunt micii neguțatori și industriași. Aceștia sunt răspândiți aproape în toate centrele din Peninsula Balcanică. Prin felul ocupațiunii lor, ei nu rămân pe loc decât numai câțiva ani până își măresc capitalul. Cum ajung la o situație materială mai bună, trec în centrele mai mari, unde se dedau la afaceri mai importante. Nici aceștia nu pot fi prinși ușor la numărătoare.

Dar un alt motiv care a îngreunat și mai mult numărătorea lor a fost biserica și școala greacă. În calitate de propagatori ai culturii bizantine, Macedoromânii negustori au fost singurii după Greci, care au încurajat și susținut cu banii lor școala și biserica greacă. Din cauza aceasta, cei mai mulți din ei treceau în ochii Grecilor, și chiar ai străinilor, de Greci. Faptul arătat a fost exploatat de Greci, mai ales în epoca luptelor naționale dintre diferitele populațiuni din întreaga Peninsulă, din a doua jumătate a sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea până la izbucnirea războiului balcanic (1912). Aceștia socotindu-i de Greci, îi treceau în numărul conaționalilor lor din Peninsulă.

Din toate aceste motive, ușor se poate înțelege de ce numărul lor exact nu a putut fi dat de nicio statistică străină sau indigenă. La aceasta se mai adaugă și greutatea materiale ce se opuneau pe vremea stăpânirii turcești în Peninsulă. Expansiunea lor extraordinară pe povârnișurile munților dintr-o țară cu un aspect muntos atât de fragmentar, ca și lipsa drumurilor și nesiguranța vieții făceau cu neputință cunoașterea exactă a numărului lor.

Dintre statisticile vechi, una tare se apropie mai mult de adevăr și merită să fie relevată aici, este aceea a eruditului scriitor grec, fost ministru plenipotențiar al Greciei la Paris și Berlin, Rizos Rangabe. El scria în 1856 în revista literară « Pandora », atunci când acțiunea pentru trezirea conștiinței naționale la Macedoneni nu începuse, cifrând numărul Aromânilor din Tesalia, Epir și Macedonia la mai mult de 600.000 de suflete. Fiindcă spusele lui Rizos Rangabe sunt astăzi ocolite de Greci, oricâteori vorbesc despre prezența elementului românesc în Peninsulă, voi reproduce aici pasajul care interesează chestiunea ce ne preocupă: « Când se vorbește astăzi la Atena despre *Românce* sau *Valahe*, se înțeleg întotdeauna acei meteori care apar din când în când la nordul Greciei și aruncă asupra frumoasei noastre țări ploaia de aur a câmpii lor danubiene. Și noi uităm că, chiar în Atica precum și în multe alte ținuturi grecești, se găsesc alte *Românce*, a căror rasă constituie o mare parte a locuitorilor acestor ținuturi și care merită din mai multe puncte de vedere atențiunea noastră. « Pandora » se decide astăzi să facă dreptate acestor *Românce* care locuiesc în țara noastră, *Românce*, care, deși nu joacă polca și nu poartă veșminte parisiene, totuși nu sunt mai puțin consângene cu acele doamne anonime civilizate ... se zice că Românii care locuiesc astăzi în Elada, Tesalia, Epir și Macedonia se ridică la 600.000. Sunt oameni corpolenți și robuști, cu părul negru sau castaniu, cu fizionomia inteligentă » (XXXVII-a 55-57).

Tot atât de interesante sunt și statisticile pe care le dau William Martin-Leake, J. G. von Hahn și F. Kanitz. Câteși trei evaluează numărul acestor Români la jumătate de milion. După părerea mea, întemeiată pe cercetări și informații sigure, astăzi numărul lor din Grecia, Albania, Jugoslavia și Bulgaria se ridică la 300.000 până la 350.000. Din aceștia, începând cu anul 1925, 12.000 s'au mutat în țară.

În ce privește pe Meglenoromâni, numărul lor înainte de marele război era de 16.000 locuitori. După război, o bună parte din ei și-au părăsit comunele din cauza persecuțiilor la care erau supuși din partea autorităților grecești.

De altfel, istoria a fost foarte vitregă cu acești Români. Izolați în ținuturile muntoase ale Meglenului, veacuri de-a rândul, ei n'au avut contact cu Macedoromânii. În schimb, ei au fost înconjurați de Slavi din toate vremurile, iar începând cu trei, patru sute de ani înainte, și de Turci. Cu Slavii, Meglenoromânii au trăit în legături pașnice. Din contră, cu Turcii au fost întotdeauna pe picior de bătaie, mai ales că aceștia, invidioși de starea lor materială înfloritoare, au voit cu orice preț să-i distrugă, încercând să-și însușească bunurile lor. În acest scop, Turcii din comunele vecine au încercat în mai multe rânduri să-i atace. Deși ei s'au apărat multă vreme cu vitejie, în cele din urmă, cei așezați în orașelul Nânta, spre a scăpa odată pentru totdeauna de prigonirile Turcilor s'au decis să treacă la islamism. Trecerea în masă la islamism s'a făcut, după tradiția locală, cu două veacuri înainte, în prima zi de Paști, pe când Românii se aflau adunați în biserică. Bandele turcești care împresuraseră orașul și pătrunseseră în biserică i-au silit să aleagă între moarte și apostazie. Astfel, tot orașul cu episcopul în frunte au trecut la islamism.

Și astăzi se văd urmele acestei mari nenorociri de care a avut parte această populațiune românească atât de pașnică și muncitoare. Când în 1909 am trecut dela Lugunța la Nânta, spre a vizita pe Românii turciți și mai ales geamia numită « Tichia-mare », în care, după cum mi se spunea, s'ar fi găsit cărți bisericești scrise în limba română, la întoarcere, am fost dus în localitatea « Săm- Toader », unde a fost ucis episcopul care, după actul de apostazie, încercase să convertească pe Români la creștinism (XX 16).

După marele război, când viața acestor Români ajunsese imposibilă sub Greci, cei mai mulți din ei socotindu-se Turci din cauza religiei, s'au refugiat în Asia și în Tracia orientală. Dintre Meglenoromânii rămași creștini, foarte mulți au fost colonizați în Cadrilater, în satele de pe șoseaua dintre Turtucaia și Silistra. În vara anului 1941, cedându-se Cadrilaterul Bulgariei, ei au fost nevoiți să treacă în Vechiul Regat.

AȘEZĂRILE PĂSTORILOR MACEDOROMÂNI. VIAȚA ÎN FAMILIE ȘI ÎN SOCIETATE.

Așezările păstorilor macedoromâni se găsesc pe înălțimi de munte, departe de drumurile mari. Ca înfățișare, ele se arată impunătoare, fiindcă mai toate au pozițiuni frumoase, sunt situate pe lângă ape curgătoare și în apropiere de păduri seculare.

Originea satelor românești. Originea acestor așezări este foarte modestă. La început ele se alcătuiau din simple «călive» (colibe) de sub conducerea unui «celnic» (șef), grupate de cele mai multe ori în mai multe cătune așezate aproape unele de altele. Adesea aceste cătune izolate prin munți se făceau numai pentru siguranța femeilor și copiilor. Și astăzi se mai păstrează în tradiția locală amintirea despre vechea structură a celor mai multe sate românești din Pind. Astfel comuna Perivoli se alcătuia, la început, din cinci cătune (Bitulți, Cărița, Bănița, Baitan, Călivili); tot așa comuna Turia, din patru cătune (Codru-Mare, Căldăroasa, Scornu etc.). În călătoriile mele din Macedonia, am apucat să văd la tribul Grămustenilor resturi din aceste cătune cu colibele părăsite, așezate la un kilometru și mai bine departe de satul relativ nou cu casele zidite în piatră. Această stare primitivă a așezărilor românești se poate înțelege numai dacă ținem seama de faptul că Macedoromânii, la început, îndeletnicindu-se cu păstoritul, au dus o viață de transhumantă sezonieră sau chiar semi-nomadă cu obisnuitele pendulări între munte și câmpie. Potrivit acestor mișcări, ei puteau să aleagă între așezările de munte și între cele de câmpie. Dacă și le-au ales pe cele de munte, aceasta au făcut-o din mai multe motive. Ca păstori, ei aveau nevoie de ținuturi cât mai întinse și bogate în pășuni. În astfel de împrejurări, ei nu s'au putut stabili nici pe vârfuri de munte, și nici dealungul văilor, ci pe povârnișul munților, departe de marile artere de comunicație. La aceasta s'a mai adăugat, de sigur, și nesiguranța care amenința pe cei mai înstăriți dintre ei, oricâteori bande de hoți ieșeau în drumul mare să atace pe negustori. Aceste bande nu puteau ajunge până la așezările lor. Mai întâi din pricina înălțimilor puțin accesibile, al doilea, însă, și din cauza vitejiei păstorilor români, care nu se lăsau așa de ușor să fie atacați chiar în cuiburile lor.

În felul acesta, așezările lor, la început în cătune alcătuite numai din câteva colibe, cu timpul se transformau în sate mai măricele, dintre care unele, devenind centre comerciale mai importante, repede ajungeau orașe înfloritoare.

Este curios că păstorii aromâni, care au creat așezări atât de frumoase, sunt lipsiți de cuvintele moștenite «sat» și «cătun». În locul lor au «hoară» și «călivă», nume împrumutate dela Greci.

Despre înfățișarea satelor românești din sudul Peninsulei Balcanice au vorbit aproape toți scriitorii străini care i-au cunoscut pe Aromâni la ei acasă. Astfel călătorul englez William Martin-Leake compară satele românești din Pind cu cele mai înfloritoare orașe din Grecia. Profesorul G. Weigand, care i-a vizitat mult mai târziu decât colonelul englez, referindu-se la spusele lui Leake, adaogă: «Leake avea în vedere probabil localități românești ca Siracu, Calarl'i, Mețova, Vlaho-livadi, care, cu toată poziția lor izolată în munți, fac, de fapt, o extrem de bună impresie asupra unui străin, prin măreția lor, prin înfățișarea lor curată și drăguță și prin construcția solidă a caselor. Dacă el ar fi cunoscut Crușova, Nevesca și alte sate situate la nord, atunci, de sigur, uimirea lui s'ar fi schimbat în admirațiune». Și, mai departe, Weigand continuă: «Cineva, după ce a văzut satele pline de mizerie ale Bulgarilor, cu colibele lor de lut, mici și murdare, sau cătunele grecești din Epir tot atât de mizerabile, sau chiar casele de piatră înspăimântător de lipsite ale Albanezilor munteni, rămâne cu atât mai fermecat nu numai de splendoarea poziției și peste tot de impresia generală cu care se alege, dar și de casele superbe și de întreaga dispoziție plăcută din interiorul lor». (Leake hatte offenbar dabei Orte wie Siraku, Kalarites, Metsovo, Vlacholivadhon im Auge, die trotz ihrer einsamen Lage im Gebirge auf den Fremden durch ihre Grösse, durch ihr sauber und nettes Aussehen, durch die solide Bauart der Häuser in der That einen äusserst günstigen Eindruck machen. Hätte er Krușevo, Neveska und andere im Norden gelegene Dörfer gekannt, so würde sein Erstaunen in Bewunderung übergegangen sein. Wenn man die elenden bulgarischen Dörfer mit ihren kleinen, schmutzigen Lehmhütten, oder die ebenso armseligen griechischen Weiler in Epirus oder auch die entsetzlich nüchternen Steinhäuser der Gebirgsalbanesen gesehen hat, so ist man bei den aromunischen Dörfern umsomehr entzückt, nicht nur über die durchweg prachtige Lage und den Gesamteindruck, sondern auch über die stattlichen Häuser und die hübsche Einrichtung derselben im Innern) (CX₂₆₆).

Locuințele Macedoromânilor. Casele Românilor macedoneni, la țară, sunt de obicei spațioase, cu mai multe încăperi și adesea prevăzute cu etaj. Ele sunt toate clădite în piatră. Cu cât casele se găsesc la mai mare înălțime, cu atât pereții lor sunt mai groși. Ferestrele nu sunt prea mari, însă mai toate casele, la etaj, sunt prevăzute cu câte un balcon.

Aromânii nu cunosc « bordeiul », cu toate că există la vecinii lor Albanezi, care îl folosesc la fel ca Românii din țară.

Împărțirea interiorului casei este foarte simplă: la mijloc este o sală mare cu câte o fereastră în fund, iar în dreapta și în stânga acestei săli se găsesc câte două camere. În fundul sălii sau în una din camerele laterale se găsește scara care duce la etaj. Intrarea în casă se face prin sală pe scări de piatră, care ajung până la patru, cinci trepte.

Casele din satele macedoromâne situate pe înălțimi de munți, n'au cerdacuri sau pridvoare deschise ca locuințele din comunele celorlalte neamuri, fie din pricina înălțimii așezărilor la munte, fie pentru mai multă siguranță în contra atacurilor de afară.

În timpul iernii, cei care de obicei nu se mișcă din comună, locuiesc în încăperile de jos dacă locuința este prevăzută cu etaj. Vara ei ocupă și camerele dela etaj. Aceasta depinde după familie. Acele din ele care sunt mai numeroase, atât vara cât și iarna, ocupă toate camerele din întreaga clădire. Dintre camerele din parter de obicei este locuită sala de mijloc în care se află un război de țesut. Camerele laterale servesc una pentru lemne, alta pentru tot felul de produse de lapte, ca unt, brânză, etc., iar celelalte pentru țesăturile de lână și tot avutul casei. În etaj sunt camerele de dormit și una sau două rezervate pentru primirea oaspeților.

Când intri în casa unui Macedoromân, rămâi într'adevăr uimit de grija ce poartă pentru întreținerea curățeniei. Odată introdus în camera de primire, care este mai mare și mai frumos mobilată, simți o plăcere, admirând gustul cu care el știe să-și împodobească locuințele cu țesături ieșite numai din mâna femeii macedoromâne. Iată în ce fel ne descrie G. Weigand curățenia caselor la Macedoromâni: « În vreme ce în Macedonia te poți plânge pretutindeni de tot felul de insecte, în frumoasele sate de munte macedoromâne poți fi sigur de curățenia exemplară în toate privințele. La Macedoromâni simțul pentru frumusețea naturii, pentru aer curat și apă rece este mai dezvoltat decât la celelalte popoare balcanice » (CXII₃₆). Tot Weigand, vorbind într'o altă lucrare despre curățenia și interiorul caselor la Macedoromâni, spune: « Pardoseala camerelor este întotdeauna bine curățită. Covoare frumoase, broderii și chiar perdele împodobesc camerele lor. Despre insecte n'am observat nimic în satele de munte ale Macedoromânilor. (Der gedielte Fussboden ist immer blank gescheuert, schöne Tepiche, Stickereien in den Ecken und selbst Vorhänge schmücken das Zimmer. Von Ungeziefer habe ich in den aromunischen Dörfern nie etwas gemerkt) (CX₂₆₉). În fine, mai departe, vorbind despre curățenia caselor din comuna Nevesca, adaogă: « Este o curățenie cum nici nu și-ar putea-o dori cineva mai mare » (CX₁₅). (Eine Reinlichkeit herrscht, wie man sie besser nicht wünschen kann).

Această calitate a Macedoromânilor de a fi curați a fost relevată chiar de vecinii lor Sârbii, în lucrări care au apărut numai cu câțiva ani înainte. Astfel prof. D. I. Popovici, vorbind despre negustorii macedoromâni din Jugoslavia, adaogă « Aromânii au reputația unui popor de oameni curați. Hanurile lor erau întotdeauna mai curate decât cele bulgărești și albaneze. Hainele lor sunt totdeauna curate și niciodată rupte » (Tsintsari vrede kao čist narod. Njihovi hanovi su uvek čistiji nego bugarski i arnautski) (LXXXVII₃₅).

Dar păstorii nomazi care își schimbă așezările în fiecare vară, sau care chiar în intervalul unei singure veri își mută locuințele de mai multe ori, umblând după pășuni mai abundente, locuiesc în colibe sau în corturi.

Mai multe colibe la un loc formează un cătun. Înainte de a te apropia de aceste colibe, ai impresia că te găsești în fața unor cuiburi de albine sau a unor ciuperci mari răsărite din pământ. Numai după ce ai intrat în cătun și-ți iese lumea înainte, vezi că ele sunt locuințe omenești. Acest fel de așezări, care sunt proprii tuturor Românilor nomazi, dar mai ales păstorilor din Albania cunoscuti sub numele de Fărseroți, se găsesc răspândite pretutindeni în părțile muntoase din centrul și sudul Albaniei.

O colibă are o lungime dela cinci până la șase metri în diametru. Înălțimea ei socotită din vârful colibeii până la pământ abia trece peste trei metri. Însă înălțimea părților laterale este mică. De aceea, la intrare, trebuie să fii atent ca să nu dai cu capul de perete. Colibele se fac din crengi de lemn împletite și din paie. Grosimea pereților nu trece peste zece sau cincisprezece centimetri.

Mobilierul unei colibe este redus la strictul necesar: câteva țoale de învelit grămadite unele peste altele, stau într'o parte a intrării, iar în cealaltă parte războiul de țesut. În perețele din fund, la mijloc, este vatra, în care se găsesc mai multe vase pentru fiertul laptelui sau preparatul mâncării. O căldărușe atârnată de un cârlig fixat pe acoperișul colibeii, stă în permanență suspendată deasupra vetrei. De obicei, pe jos, nu-i așternut nimic. Numai când vine câte un străin, în semn de cinste, se întinde câte o velință, ca să se așeze. De altfel, păstorii

ocupați aproape peste tot cu turmele, intră în colibă numai în vremea rea. Incolo, mănâncă, petrec, se odihnesc și dorm afară, ziua ca și noaptea, întinși pe iarbă verde.

Și mai simplă este locuința lor în corturi. Un cort este făcut dintr'o țesătură de lână, amestecată cu păr de capră. Această țesătură are o lungime de patru până la cinci metri și o lărgime de doi până la trei metri. Ea se fixează pe pământ cu niște țăruși de cele patru colțuri, lăsând între cele două laturi o distanță de doi metri. Mijlocul este ridicat și susținut la margine de două lemne, în așa fel încât intrarea dintr'o parte și cealaltă a cortului să aibă forma unui triunghi cu baza la pământ. Din cele două intrări se lasă deschisă de obicei una, cea din față. Intrarea din dos se astupă cu saci mari și tot felul de țoale de care au nevoie pentru drumurile lungi, pe care le fac. Țesătura cortului are un desen anumit aproape pentru fiecare sat și nu lasă să străbată ploaia prin el.

Înfățișarea păstorului macedoromân. Ca înfățișare, păstorul macedoromân este robust, bine făcut, de talie mijlocie, brun la față, cu trăsături regulate, cu ochi negri și privirea ageră. Iată cum ni-l descrie Heuzey pe Fărșeroții din Acarnania și Etolia: « On rencontre parmi eux des hommes d'une force et d'une taille étonnante, avec ses larges épaules, cette poitrine épaisse que la sculpture prête à Hercule. Les femmes sont comme leurs maris fortes et travailleuses. Les fatigues et les privations qu'ils supportent en ont fait une race de fer » (XLII₂₇₄). Tot așa ne vorbește Pouqueville, care cunoscuse pe păstorii aromâni cu mult înainte de Heuzey: « Les Valaques nomades qui portent sur leurs fronts hâlés l'empreinte des saisons, sont généralement forts et robustes. Leurs têtes retracent les proportions romaines; et le temps qui affaiblit les types nationaux, n'a pu, malgré leurs alliances, les confondre ni avec les Grecs, ni avec les Albanais » (LXXXVIII₂₁₈) La fel ni-l descrie Ami Boué în vol. II: « Les Zinzares ou Valaques du Pinde des montagnes de l' Aspropotamos et de celles de Colonies, de Geordsche etc. sont des hommes trapus et vigoureux, à cheveux noirs ou châains, à figure intelligente » (X₉₆). În fine, profesorul G. Weigand compară pe păstorul macedoromân cu un legionar roman: « Der Vergleich mit einem römischen Legionsoldaten ist ganz am Platze » (CX₂₅₉).

În ce privește femeile, tot Weigand constată că ele sunt mai mult mărunte și delicate, cu fața ovală și lunguiată, cu pieptul puțin desvoltat și cu expresia feței plăcută. Dintre toate, Moscopolencele treceau altădată de cele mai frumoase. În Serbia s'au păstrat până în urmă de tot familii refugiate din Moscopole, ale căror fete, după Cvijić, aveau toate aceste calități (LXXXVII₃₀).

La Fărșeroți ele au obiceiul să se tatueze pe față și la brațe.

Nu se știe dacă acest obicei l-au moștenit dela Traci, sau l-au împrumutat dela Albanezi. Cele mai multe poartă o cruce pe frunte, tatuată în albastru spre a se deosebi de femeile albaneze de religie musulmană (LXXXI,22,47).

În zilele de sărbătoare, păstorii români se coboară în orașele și târgurile din apropiere. Ei vin cu turme de oi, cu cai și catări, încărcăți cu saci plini de lână, cu unt și brânză și cu tot felul de țesături de lână, pe care femeile lor le lucrează în timpul iernii acasă. În târgurile din Macedonia deseori am avut prilejul să văd aceste țesături de lână care atrăgeau privirile străinilor ce le admirau. Iată în ce fel se exprimă Heuzey referindu-se la ele: « Les femmes valaques sont surtout renommées pour leur habilité à fabriquer les étoffes de laine, qu'elle savent teindre ensuite de diverses couleurs, en noir, en bleu foncé, en rouge écarlate » (XLII₂₇₅).

Când pornesc la târg, mai toți sunt însoțiți de femeile lor mai în vârstă. Nevestele tinere dar mai cu seamă fetele rămân acasă.

Prezența lor dă târgurilor și orașelor din Peninsula un aspect particular, atât prin îmbrăcămintea lor cu totul deosebită de aceea a țăranilor celorlalte popoare balcanice, cât mai cu seamă prin înfățișarea lor degajată. Macedoromânul păstor sau târgoveț, așa cum l-am cunoscut în întreaga Peninsula, este, în comparație cu celelalte popoare balcanice cum sunt Slavii și Albanezii, mai desghețat și foarte mobil, cu mișcări degajate, spontan la vorbă și cu o bogăție de gesturi, în care, poate, numai Grecul îl întrece. Când se tocimesc în piață, cei mai mulți vorbesc tare, căutând prin orice mijloace să convingă pe cumpărător (XIX 42). Femeile lor nu prea se deosebesc de bărbați. Ele sunt foarte sprintene. Numai că, la unele tulpini, ele sunt prea muncite, din care cauză pierd mult din frumusețea lor.

În ce privește pe Megloromâni, a înfățișare, sunt bine făcuți, de statură mijlocie, cu culoarea feții mai mult blond închisă decât brună și cu umerii obrazului mai ridicați, ceea ce îi cam deosebește de Macedoromâni. Această din urmă particularitate, relevantă pentru întâia dată de profesorul Weigand, a făcut pe marele etnograf Const. Jirecek să-l considere ca urmași ai unor cete de Pecenegi aduși în ținutul Meglenului de împăratul bizantin Alexios, după lupta dela Livunion la gurile Mariței (Hebrus). În lucrarea mea « Megleromânii » am încercat să arăt

exagerările acestei teorii, primită și de profesorul Ovid Densușianu. Firește, în drumul lor spre ținuturile pe care le ocupă ei astăzi în Meglen, n'au putut evita un amestec parțial cu Pecenegii, de pe urma cărora s'au și ales cu tipul care îi deosebește puțin de Macedoromâni, însă, din momentul ce până azi s'au păstrat ca Români, ei nu pot fi Pecenegi romanizați.

Ca sănătate, toți arată bine, deși muncesc mult și întreținerea lor nu este dintre cele mai bune. La aceasta contribuie de sigur și clima excelentă dintr-o regiune, cum este partea muntoasă ocupată de Români, plină de o vegetație exuberantă și străbătută de atâtea ape care fănesc din toate colțurile.

Portul păstorului macedoromân. Imbrăcămintea păstorului macedoromân este foarte caracteristică. Ea n'are nimic comun, sau prea puțin, cu portul Grecilor sau al Albanezilor. În schimb, ea îi deosebește pe Macedoromâni în mod fundamental de Slavi, a căror îmbrăcămintă este greoaie. Portul păstorului macedoromân este simplu, elegant, fără broderii și de culoare peste tot neagră sau peste tot albă.

Comparându-l cu portul celorlalte popoare balcanice, costumele păstorilor macedoromâni și chiar al aceloră dintre munteni care nu se ocupă cu creșterea turmelor de oi, se prezintă așa cum se păstrează până azi, sub acea formă caracteristică și particulară, care face ca un țăran macedoromân, ori unde s'ar găsi el cu turmele, în munții Pindului sau în Tomor din Albania, în munții Balcani sau în Rodope, să se deosebească peste tot de păstorul grec, albanez sau slav. Acest port se arată relativ vechi, dacă ținem seamă numai de faptul că la toate tulpinele de păstori macedoromâni, la cei din Pind și Tesalia, ca și la cei din muntele Gramos și Albania, el a rămas același. Ceva mai mult, el nu s'a schimbat nici la păstoriile din Bulgaria și Serbia veche, cu toate că de două veacuri ei trăiesc printre Slavi. Această constatare ne dă a înțelege că moda, oricât de mult va fi influențat asupra portului altor popoare, la păstoriile macedo români ea s'a izbit de același spirit de conservatism, care se observă în graiul și obiceiurile lor.

Bărbații poartă pe cap căciulă, pe care, sub Turci, au schimbat-o cu fesul turcesc; pe trup cămașă, care cade pe genunchi în mai multe cute dese, iar pe picioare ismene făcute de aceeași pânză ca la cămașă. Peste cămașă poartă de obicei un fel de fermene fără mâneci, care diferă dela o tulpină la alta, iar peste aceasta o ținică de lână fără mâneci, de culoare albă sau neagră, lungă până la genunchi, însă croită pe talie și cu mai multe falduri la spate care ajung până la douăzeci, numită « ținune » sau « șigune, șăgune ». Peste aceasta vine un fel de fermene cu mâneci care sunt crăpate pe dinăuntru spre a se vedea cămașa, numită « cunduş », iar peste aceasta se poartă încă o haină « sarica », făcută din şaiac, și croită bine pe talie; ea este ceva mai scurtă decât « ținunea ». În zile de sărbătoare, peste toate acestea se poartă « maliot », care este ca « ținunea » croit pe talie, însă mai lung decât acesta. Alții poartă « tălăgan », mai scurt decât « maliotul ». În timpul iernii păstorul macedoromân poartă « tîmbare » din păr de capră. Ea este făcută pe talie și este prevăzută cu o glugă. La mijloc se încinge peste « ținune » cu un brâu. Acesta este de lână colorat în roșu sau vînat. Mulți îl poartă și alb. Păstorul macedoromân nu poartă pantaloni pe gambe, afară de un fel de jambiere « cioareți », care acoperă gamba dela glesne peste genunchi până pe la jumătatea coapselor. Ca încălțăminte poartă ciorapi de lână și peste ciorapi, opinci sau ghete.

În forma lui mai veche, portul femeilor este aproape același ca al bărbaților. În afară de coafura care diferă dela o regiune la alta, ele poartă cămașă, după aceea un fel de bolero numit « cheptar », în fine, cunduş, ținune și sarică; la picioare își pun ciorapi și ghete (XXII 78). Astăzi cele mai multe se poartă în rochii. Plăcerea pentru podoabe sclipitoare, ca inele, cercei, salbe, brățare, amulete, paftale, diferă dela o regiune la alta. Dintre toate tulpinele de Români, femeile Fărșeroților iubesc mai mult aceste podoabe. La acestea există, după cum am mai spus, și obiceiul de a se tatua. Ele își fac tot felul de semne pe frunte, dar mai ales cruci.

Hărnicia la muncă a macedoromânilor. Viața acestor Români merită să fie cunoscută sub raportul vredniciei lor la muncă. Într'adevăr, cine a avut prilejul să petreacă câțva timp printre ei la țară sau în orașe, a putut vedea câtă energie sunt în stare să desfășoare ei, spre a-și asigura mijloacele de existență. Sub acest raport s'ar putea spune că, ceea ce deosebește pe Macedoromâni de celelalte neamuri din Balcani, nu este numai limba, ci și acel dinamism extraordinar, care îi face să izbutească în toate întreprinderile, oricât de mari greutăți li s'ar pune în drumul lor. Într'adevăr, începând dela păstorul cel mai umil cu viața veșnic pe drumuri, până la orășanul ajuns la bogății fabuloase, se observă același spirit neastâmpărat, care îi ține într-o continuă activitate.

Prin muncă ei s'au impus aproape în toate ramurile de activitate omenească, dar mai cu seamă în comerț și meserii. Din cauza expansiunii lor extraordinare în Sud-Estul european, ca și în țările mai îndepărtate, realizările lor cele mai reușite în domeniul artelor, industriei și al comerțului au rămas aproape anonime. Astfel, ca să citez numai câteva cazuri izolate și mai noi, cine dintre noi, Românii, a cunoscut marile întreprinderi comerciale din Hamburg și Dresda ale familiei Soside din comuna românească Nevesca? Sau cine a auzit de directorul Monopolului Tutunurilor din Suedia, Nico, macedoromân originar din aceeași comună, care, numai cu șapte, opt ani înainte a murit ca multimilionar în coroane suedeze, lăsând în urma lui ca succesor pe un alt tânăr

macedoromân, Oldi, fost elev al meu la Școala Comercială din Salonic, care în prezent se găsește la Stokholm? Din simplu impiegat cu leafă mică la Direcția Monopolurilor Tutunurilor din capitala noastră, Nico se băgase în întreprinderile Soside din Hamburg, de unde apoi a ajuns directorul Monopolului Tutunurilor din Stokholm. Chiar aici în țară, dar mai ales în Capitală, sunt nenumărate întreprinderile Românilor macedoneni.

Sub acest raport se poate spune că Macedoromânii, cu cât sunt mai puțin numeroși în Peninsula Balcanică, cu atât mai mult se impun prin inteligența, îndemânăția și vrednicia lor.

Din vechea lor organizație de trib, care ar putea fi de origine traco-iliră, Macedoromânii au moștenit acel spirit de solidaritate care, din orice întreprindere, au reușit să facă o societate de cooperatie ideală. Această cooperatie s'a arătat, după cum vom vedea, mai întâi, în domeniul preocupărilor pastorale, după aceea a trecut la celelalte ramuri de activitate, dar mai cu seamă în întreprinderile comerciale.

Dacă ne referim la felul cum este organizată munca la păstorii macedoromâni între bărbați și femei, creșterea turmelor de oi și transportul mărfurilor cu chervanele sunt lăsate pe seama bărbaților, iar prelucrarea lânii în tot felul de țesături în seama femeii.

Am trăit veri întregi printre ei, mai ales în satele din ținutul Veria, în apropierea Salonicului, și mă văd foarte încurcat, când este vorba să mă pronunț din care parte hărnicia lor la muncă este mai mare. Desi bărbații, dela vârsta de zece ani, se găsesc veșnic pe drumuri, ocupați cu turmele, chervanele și micul comerț, femeile, la rândul lor, nu se lasă mai prejos decât ei cu întreținerea familiei, dar mai ales cu pregătirea a tot soiul de țesături de lână, pe care le desfac periodic în târgurile anuale din diferitele centre ale Peninsulei.

Amploarea pe care a căpătat-o la ei cu timpul păstoritul a făcut ca afacerile lor să reclame de cu vreme și mâna de lucru a femeii. Macedoromânii dela țară se însoară de obicei, cum se însoară toată lumea pentru continuarea familiei, nu mai puțin însă și pentru faptul ca să aibă în treburile lor de acasă un tovarăș în plus la muncă. Munca femeii este grea la toate popoarele primitive. La păstorii macedoromâni ea se prezintă și mai grea. La aceștia femeia se ocupă cu întreținerea casei, dar mai ales cu confecționatul țesăturilor de lână cu care bărbații au făcut încă din timpurile cele mai vechi comerț în orient. Întreținerea casei la acești Români care locuiesc la mari înălțimi muntoase nu este atât de ușoară. De aceea la ei aproape fiecare locuință reprezintă o uzină. Mai întâi, în ce privește grija casei, femeia macedoromână dela țară nu cumpără de afară decât ceea ce nu-și poate procura la ea acasă. Incolo, ea duce grâul la moară, aduce lemne din pădure, prepară pâinea, aduce apă dela fântână, spală, țese, croiește, coase veșminte pentru toți din casă, în fine, îngrijește de tot ceea ce trebuie pentru întreținerea unei familii numeroase, căci mai toți acești Români sunt foarte prolifici (XCII₂₁). Iată cum se exprimă, în privința aceasta, arheologul francez, Heuzey: «Les femmes sont comme leurs maris fortes et travailleuses. Il faut les voir revenir de la fontaine, le dos plié sur un charge de linge humide, coiffées du bassin de métal où elles ont fait la lessive, portant encore pendu à leur épaule un baril plein d'eau, et, de leurs mains, pour ne pas perdre le temps, filant leur quenouillée. Nous traversions un campement, le lendemain d'un mariage; la nouvelle épouse était déjà au travail. Assise en plein air, devant son métier, comme pour faire monter son ardeur à l'ouvrage, elle tissait sans relâche, encore revêtue de ses habits de noce» (XLII₂₇₄). Iar scriitorul englez William Martin-Leake, care a vizitat pe păstorii macedoromâni cu câteva decenii înainte de Heuzey, vorbind despre vrednicia femeii aromâne, adaugă că ele, cultivând grădinile de pe lângă case și puținul teren arabil, torc în același timp cu furca: «The gardens and the small quantity of arable land which surrounds these towns, are chiefly cultivated by the women, who reap the harvest as well as perform all the household work and spin».

Dacă femeile sunt, în ce privește hărnicia la muncă, așa cum le-au văzut aproape toți călătorii străini, care au avut prilejul să le cunoască la ele acasă, bărbații nu se lasă mai pe jos decât ele. Este drept că în timpul iernii, cei mai în vârstă dintre ei o duc mai ușor, întru cât lucrările cu adăpostul și întreținerea turmelor la șes este încredințată generațiilor mai tinere. Însă peste tot ei sunt foarte muncitori, și, la anumite împrejurări, nu cunosc odihna. Un caz care mi s'a întâmplat să-i văd în timpul marelui război, în armata franceză din Peninsula Balcanică, în care fusesem înrolat, ilustrează de minune energia pe care sunt capabili s'o desfășoare acești Români, când este vorba să se folosească de o împrejurare care n'are să se mai repete. La debarcarea trupelor franceze în Salonic, lipsind mijloacele de locomoțiune pentru transportul proviziilor pe front, în interiorul Macedoniei, chervanagii macedoromâni au fost chemați să facă aceste transporturi în intervalul de 48 de ore, din port până la front și înapoi, fără popas pentru odihnă. Ofițerii francezi, mirați de această grabă pusă în efectuarea transporturilor, au întrebat pe șeful chervanagiilor să le spună când dorm oamenii în vremea transporturilor. Acesta, uimit de întrebare, le-a răspuns: «în drum, ei dorm pe picior, iar de culcat, se culcă adesea la două, trei zile odată, când se schimbă oamenii și catării».

În orele de odihnă, când se găsesc acasă strânși împrejurul vetrei, ei vorbesc numai de afaceri. De aceea

copiii lor, băieți sau fete, se familiarizează încă din cea mai fragedă vârstă cu treburile părinților. De fapt, ei mei nu pot trăi altfel. Lipsiți de sprijinul autorităților locale, care caută mai mult să le aducă încurcături în treburile lor decât să-i ajute, ei se văd nevoiți să se ajute prin propriile lor mijloace. De aceea, oriunde s'ar găsi, acasă sau în țări străine, ei apar foarte oțeliți și destul de prevăzători, ca să nu-și pericliteze avutul în afacerile lor.

Oprindu-mă aici, repet că existența Macedoromânilor în conglomeratul balcanic, nu se datorește, cum s'ar crede, numai limbii, ci și hărniciei lor la muncă. Sub acest raport ei se deosebesc de Românii din țară, dar mai ales de țăranul român care muncește mai puțin.

Prin muncă, ca mijloc oferit de natură și organizația socială, Macedoromânii, oriunde s'au găsit, în fundul Balcanului sau în capitalele Europei occidentale, au reușit să-și creeze, sub raportul moral și material, toate acele virtuți sociale, care au făcut din ei elita societății în care au trăit.

Viața în țări străine. Vorbind de muncă, sunt dator să spun câteva cuvinte și de felul cum ei își agonisesc hrana în țările străine, pe unde se duc să muncească și să strângă averi.

Macedoromânii, cu toate că sunt buni negustori și foarte abili meșteșugari, de cele mai multe ori nu-și pot asigura existența din ceea ce câștigă la ei acasă. Cauza acestei insuficiențe de lucru trebuie căutată în izolarea lor în munți. Așezările lor pe pozițiuni muntoase erau foarte bune, pentru vremurile când ei se îndeletniceau exclusiv cu păstoritul și chervanele. După ce însă cea mai mare parte din ei au trecut dela starea de păstori la aceea de negustori și meseriași, satele lor, oricât de mari ar fi, astfel cum sunt bunăoară Vlahoclisura Hrupiștea, Nevesca, Crușova, Gopeș, Moloviștea, etc., toate situate pe înălțimi de munți și departe de arterele principale, nu le puteau da de lucru atât cât să le fi asigurat minimum de câștig pentru întreținerea familiilor lor. Pe vremuri ca și acum, statele în care trăiau nu le puteau veni în ajutor. În anii din urmă, după informațiunile sigure ce mi s'au dat, guvernul jugoslav, în urma dorinței M. S. Reginei care se interesa și de existența Aromânilor, a creat în Crușova de lângă Bitolia, o mare fabrică de tutun, spre a da de lucru locuitorilor munteni. Dar acesta este un caz izolat și insuficient pentru toți Românii dintr'un orășel. În astfel de condițiuni, viața lor în patrie era foarte grea. Într'adevăr, dacă Slavii din Peninsula, țărani sau orășeni, situați întotdeauna cu așezările la șes, aveau pământuri pe care le munceau, dând de lucru și celor lipsiți, din contră, Românii noștri, care se lăsaseră de păstorit, însă își păstrau așezările pe înălțimi de munți, nu dispuneau decât de case cu mici livezi din apropierea lor, bune pentru pășunatul unui număr de capre și oi abia suficient pentru întreținerea copiilor, nu însă ca să trăiască și să se înstărească o întreagă familie. În astfel de împrejurări, firește, ei nu puteau rămânea pe loc, ci cei mai mulți plecau spre 'a-și agonisi viața aiurea.

În calitate de negustori și meseriași, ei își încercau norocul, mai întâi, în orașele mai mari din Macedonia. Însă cei mai mulți plecau în țări străine. Pornirea de a se duce în țări îndepărtate era pentru Aromânii negustori sau meseriași ceea ce transumanța era pentru Aromânii păstori. Există și astăzi comune în care aproape toți bărbații sunt plecați la lucru în străinătate.

La început ei plecau de nevoie. Mai târziu se duceau și din pasiune, ca să câștige cât mai mult. Cei mai îndrăzneți întreprinzători în țări străine erau Românii din Vlahoclisura.

De aceea părinții erau obișnuiți cu înstrăinarea copiilor. Ei nu așteptau decât să împlinescă 16 până la 18 ani spre a-i trimite în lume, la lucru, ca să câștige. Carte învățau la școală sau acasă, cât să știe să scrie și să țină socoteli. Părinții care aveau rude în țări străine, își trimeteau fiii la rudele lor. Dacă nu aveau, îi trimeteau la vreun prieten de-ai lor. În cazul când lipseau și aceștia, atunci la prietenii prietenilor lor. În orice caz, ei găseau pe câte cineva căruia să-i încredințeze copiii. Rar cine pleca într'o țară străină, unde nu găsea câte un cunoscut. În privința aceasta, ei procedau ca Grecii sau Armenii. Negustorii aromâni, având nevoie de oameni de încredere, lucrau, cum lucrează și azi, cu rudele, iar, în lipsa acestora, cu prietenii lor.

Dar în țări străine nu se duceau numai tinerii, ci și oameni mai în vârstă, care începuseră o afacere acasă și nu le mergea bine. De asemenea erau logodnici și chiar oameni abia însurați, care plecau tineri și se întorceau acasă bătrâni.

Această înstrăinare nu prea îi indispucea, pentru că ei erau obișnuiți de acasă cu noua viață ce-i aștepta. Nici grija transportului sau pericolele drumului lung și obositor pe care îl făceau nu-i preocupa, deoarece ei plecau cu chervanele care veneau și porneau periodic, aducând în comune parale și vești cu câte un ziar ascuns în desagi, la sosire, și ducând tot felul de amaneturi și scrisori la plecare.

Călătoria cu chervanele era pentru drumeții macedoromâni de atunci tot atât de plăcută ca suirea oilor la munte, în felul cum se face la păstoriile semi-nomazi. În afară de aceasta, ei toți, împreună cu negustorii și meseriașii ce-i însoțeau, se găseau în drum între ai lor. Nu erau Români numai chervanagiii care îi transportau dar

și proprietarii hanurilor, pe drum, pe unde poposeau. Un drum cu chervanele în Jugoslavia, Ungaria, Austria, Egipt, etc., pe unde călătoreau mai des, ținea dela zece până la cincisprezece zile. Hanurile celor mai multe drumuri erau ocupate aproape exclusiv de Aromâni. « Pe șoseaua principală dela Smederevo pînă la Constantinopolne spune un scriitor sârb - nu exista un singur han sau o singură cărciumă, în care hangiul să nu fie aromân. În 1764, la Zemlin, erau opt hanuri comerciale și pe toate le țineau ei ». Odată ajunși în țări străine, ei treceau prin mari greutăți, mai întâi până învățau limba, după aceea până își înfiripau o afacere. Totuși, muncitori și economi, după aceea plini de duhul inițiativei cum erau, nimic nu-i putea descuraja, fiindcă răzbeau în orice se apucau. Astfel ei stăteau muncind din greu ani de zile în străinătate, fără să se înapoieze acasă, decât numai atunci când reușeau să-și înjghebeze o sumă, cu care sau se lansau în marele comerț, sau se înapoiau ca să-și poată înfiripa o afacere în țara de unde porneau.

Dar mulți din ei, după ce câștigau parale bune, dădeau comerțului ce făceau o extensiune atât de mare, încât rămâneau pentru totdeauna în țările în care se găseau. În cazul acesta, dacă erau însurați nu-și luau familiile numaidecât. Ei rămâneau acolo câte douăzeci până la treizeci de ani și poate mai mult, mulțumindu-se să vină acasă odată la trei patru ani. Ei nu rămâneau acasă și pentru faptul că, în calitate de străini, aveau anumite avantaje, scăpau de serviciul militar, pe care nu-l făceau nici la Turci. Numai la urmă de tot, când aproape toți bărbații dintr-o familie erau plecați și numai femeile singure rămâneau acasă, se decideau să se mute cu familie cu tot în țările în care trăiau.

În astfel de împrejurări ei se puteau păstra mai departe, dacă în localitatea în care aveau afaceri exista o colonie românească mai numeroasă. În caz contrariu, după două sau cel mult trei generații, ei se înstrăinau.

Fapt este că, înainte de a se pierde între străini în mijlocul cărora trăiau, ei încercau toate mijloacele de conservare: se încuscreau între ei, evitau pe cât cu putință alianțele străine, căsătorindu-se cu femei din locurile lor de naștere: « Conservatori și prevăzători - spune același scriitor sârb - ei se căsătoreau de obicei între ei și de multe ori își aduceau din locurile lor soții, care le cunoșteau gusturile, obiceiurile, felul de muncă, moravurile și mentalitatea; ceea ce era foarte greu de găsit la sârboaițele noastre, care, după părerea lor, aveau păreri opuse în toate aceste chestiuni ».

Viața în familie la Macedoromâni. La toate tulpinele românești, așezate în ținuturi izolate sau în regiuni amestecate, viața se desfășoară după aseleași norme, care constituie trăsătura caracteristică a Românilor macedoneni. În familie domnește viața patriarhală, cu moravuri pătrunse de cea mai severă moralitate.

Părintele este mai mare peste toți. Respectul și supunerea față de părinți este cum nici nu se poate închipui mai mare. În afară de aceasta, toți muncesc din cea mai fragedă vârstă până la adânci bătrânețe. Sub acest raport, ceea ce deosebește pe un Macedoromân, țaran sau, orășan, de un Grec, Albanez sau Bulgar, este acea energie proprie, care, oriunde și în orice împrejurări s'ar găsi el, îl face capabil să-și croiască mai repede un drum în viață, cu o ascensiune în domeniul economico-social și cultural, puțin obișnuită la celelalte popoare balcanice.

De obicei, băieții se însoară între 20 și 26 de ani, iar fetele cel mai târziu până la 20 de ani. Am cunoscut însă tulpini, cum sunt Grămustenii, care își însoară băieții dela 14-15 ani și-și mărită fetele ceva mai măricele, dela 17-21, spre a putea fi bune de lucru în casa socrilor. Viața sexuală este foarte severă, mai ales la păstori. La aceștia adulterul și divorțul sunt noțiuni necunoscute. În orașe, viața lor legată de tradiții milenare este tot atât de severă, cu toate că bărbații, fiind adesea plecați în străinătate după afaceri, femeile rămân am dearândul în așteptarea lor acasă.

Profesorul sârb I. D. Popovici, vorbind despre femeia macedoromână, adaogă: « Soppron laudă femeile aromâne ca pe niște desăvârșite gospodine, femei și mame, care țineau mult la orânduiala casei și onoarea familiei », (LXXXVII₃₄₋₃₅).

N. Iorga, care, în 1927, a apucat să-i vadă la ei acasă, într'un singur oraș din Jugoslavia, Scopie, în impresiile sale de călătorie, ne spune: « În casele lor e ordine, mulțămire, respect pentru tradiții. Fete mari aduc dulcețile pe tavă. Intorși dela școala sârbească, copiii vorbesc graiul strămoșilor lor. Ești mișcat până la lacrimi de credința acelora cari, legați de alt Stat, sunt afară de sfera influenței noastre. Să nu ni uităm de dânșii » (XLIX₃₂).

Băieții, după ce se însoară, nu se despart de părinți, ci stau laolaltă, cât timp trăiesc bătrânii, chiar atunci când ei sunt foarte numeroși. De altfel, Românii macedoneni, păstori sau negustori, sunt, cum spuneam, foarte prolifici. Într-o călătorie pe care am făcut-o în satul Doliani de lângă Salonic, am dat, în casa unui tânăr păstor care se însurase abia de șase ani, peste cinci copii de vârstă dela unul până la cinci ani. Într-o altă comună, Livădzi, din ținutul Meglen, am fost găzduit la un păstor bătrân, care avea cinci fii însurați, dintre care primii doi aveau câte șapte copii, iar ceilalți mai puțin. Toți trăiau sub același acoperiș

(XX₂₅).

Între băieți și fete, cei dintâi sunt preferați și mai menajați. Nevestele tinere trebuie să asculte de bărbați, dar mai cu deosebire de soacră și socru. Acesta, când se deșteaptă dimineața, este destul să facă puțin sgomot sau, în cazul cel mai imperativ, să tușească, pentru ca, în lipsa soacrei, nora mai mică să sară numaidecât, spre a veni să-i întrebe de ce are trebuință. De asemenea ele nu îndrăznesc, ani dearândul după măritiș, să numească dinaintea socrilor pe soții lor pe nume, când se găsesc la masă sau aiurea. Oricâteori vine vorba despre ei, nevestele lor se mulțumesc să spună «el» sau «dânsul», însă în niciun caz pe nume.

Raporturile între rude sunt strânse printr'o iubire reciprocă și mai cu seamă prin respectul ce se arată celor mai bătrâni. Vizitele între rude se fac duminicile, după biserică și în zilele de sărbătoare. În drum lumea se salută cu «bună ziua», «bună seara», «noapte bună» (niciodată «bună noapte»). În călătorie: «oară bună și cale mbar» (vreme bună și drum fericit, cu noroc). Pentru mulțumire Macedoromânii n-au un cuvânt propriu. În timpul din urmă, mulți întrebuintează un termen grecesc, care este însă nou de tot și nu-i răspândit pretutindeni. Acest sentiment ei îl exprimă printr'o dorință care variază după împrejurări. De cele mai multe ori ei mulțumesc prin: «să-ți bănedzi» (să trăiești), «Dumnidză s-ți da sănătate» (Dumnezeu să-ți dea sănătate), etc.

Înjurăturile de lucrurile sfinte lipsesc cu desăvârșire. Faptul acesta este foarte caracteristic pentru Macedoromânii care trăiesc în mijlocul Grecilor. Niciun popor în lume nu înjură de cele sfinte, ca Grecii.

De asemenea ei păstrează în grai din fondul latin moștenit cuvântul *umânitate* sau, prin metateză, *umindtate*, care reproduce sunet cu sunet cuvântul latin HUMANITATEM, acuzativul lui HUMANITAS. Istoricul acestui cuvânt, care derivă dela HUMANUS «omenesc», iar acesta din urmă dela HOMO «om», ne arată că în latinește HUMANITAS se întrebuintă spre a traduce forma greacă *φυλοσθηρωπία*, care, la rândul ei, exprima tot ceea ce se poate spune despre o ființă omenească desăvârșită sub raportul culturii și mai cu seamă sub acela al sentimentelor de omenie și urbanitate. Faptul că acest rar cuvânt cu o semnificație atât de înaltă s'a păstrat din latinește numai în limba română, atunci când în toate celelalte limbi romanice s'a pierdut, fiindcă fr. *humanite*, ital. *umanita*, etc., sunt simple neologisme, arată că, oricare vor fi fost vicisitudinile prin care au trecut în cursul evoluției lor istorice, Românii și, în speță, Macedoromânii, n-au uitat, totuși, noțiunea acestor sentimente umanitare, care reprezintă valorile morale cele mai rare.

Alimentația la Macedoromâni. Vorbind despre regimul alimentar la păstorii macedoromâni, dela început se poate spune că, în ce privește mâncarea și băutura, ei sunt oameni cumpătați. Aceasta nu o afirm spre a lăuda însușirile lor, cât spre a arăta că, în viața lor de familie, un deosebit rol îl joacă sobrietatea și economia.

Ei trăiesc foarte cumpătat: mănâncă cât trebuie și beau foarte puțin. Pouqueville, care a stat multă vreme printre ei, spune: «Ils sont *maîtres de leurs corps*, l'économie, principe de richesse et l'activité les soutiennent dans l'espérance d'un meilleur avenir». La fel se exprimă și J. G. van Hahn, care a cunoscut mai mult pe Românii din Albania și din Epir: «Românii din Pind locuiesc de altfel în sate frumoase și, cu felul lor de viață sobră și harnică, se bucură de o mare bunăstare» (Die Pinduswachen leben übrighens in schönen fleckenähnlichen Dörfern und erfreuen sich bei ihrer nüchternen und arbeitsamen Lebensweise grossen Wohlstandes». F. Kanitz, care călătorea cam în aceeași vreme în Peninsula Balcanică, făcea aceeași constatare: «Cunoscut ca om silitor, judicios și sobru, Aromânul este pretutindeni căutat și, cu felul lui de viață excesiv de economă, el câștigă de obicei mult mai mult decât cer nevoile membrilor săi din familie care au rămas acasă». (Als fleissig, verständig, nüchtern bekannt, ist der Zinzare überall gesucht und bei seiner überaus sparsamen Lebensweise erwirbt er gewöhnlich weit mehr als die Bedürfnisse seiner daheimgebliebenen Angehörigen erheischen) (LVI₃₃₄).

În ce privește băutura, păstorii macedoromâni nu cunosc cârciuma. Așa ceva nu există în satele lor. Trăind pe înălțimi de munți, unde nu crește vița de vie, ei n-au prilejul să cunoască mai des gustul vinului și al rachiuului. Cu toate acestea, în anumite ocazii beau și ei, cu măsură, atât vin cât și rachiu. Weigand, care i-a vizitat în două rânduri și le-a cunoscut felul de viață, spune: «Cu elogiul trebuie relevat faptul că sobrietatea la Macedoromâni este extraordinar de mare. Există obiceiul la păstorii români ca tinerii până la însurătoare să nu bea alcool. Meseriașul bea, ce-i dreptul, câte un păhărel de rachiu, însă om beat abia se poate vedea între ei». (Rühmend muss hervorgehoben werden, dass die Nüchternheit bei den Aromunen aussergewöhnlich gross ist. Es ist bei den Hirtenwachen Siue, dass die Jugend bis zu ihrer Verheiratung überhaupt keinen Alkohol trinkt; der Handwerker trinkt zwar geme ein Gläschen Raki, aber einen Betrunknen sieht man kaum unter ihnen) (CXII₃₆). Poate că acestei însușiri de a se stăpâni la mâncare și băutură se datoresc cazurile de longevitate, puțin obișnuite la celelalte popoare balcanice. În privința aceasta, același profesor sârb citat mai sus, vorbind despre macedoromânii negustori din Jugoslavia, relevă faptul că ei ajungeau la adânci bătrânețe: «Oameni care au trăit până la 70-80 de ani, se pot cita între cazurile de bătrânețe obișnuite. La Vârșet, în aceeași zi au murit Constantin Derude 108 ani și soția

lui Maria de 94 »), (LXXXVII 36).

Trecând la regimul alimentar în sine, din câte am putut constata în satele pe care le-am vizitat, el se caracterizează printr'o uşoară sub nutriţie. Lumea dela ţară şi, în bună parte, cea dela oraşe nu se hrăneşte îndeajuns.

Faţă de interesul pe care Macedoromânii îl arată pentru afaceri, hrana sau viaţa de petreceri în chefuri ocupă un loc secundar. Nu mi s'a întâmplat să văd pe cineva dintre ei care, după ce a câştigat într'o afacere mai mult decât s'ar fi aşteptat, să facă sau măcar să se gândească la un chef. Mulţi dintre cei sbatiliţi în ţară, care cunosc acest obicei şi, poate, unii îl şi practică, nu l-au adus de acasă, ci de împrumut. Tendinţa lor exagerată de a nu cheltui banii degeaba, de cele mai multe ori îi lipseşte de aceste bucurii.

Dar subalimentaţia populaţiei româneşti rurale nu constituie un fenomen care se observă numai la ei. El se arată, cu uşoară variaţie, şi la celelalte popoare balcanice. Ceva mai mult, întrucât este legat de alimentaţia primitivă, acest fenomen apare şi la alte multe popoare din lume. Referindu-mă la cele din sudul Peninsulei Balcanice, dintre toţi ţăranii albanezi, mahomedanii se hrănesc mai prost. Aceştia nu prea muncesc şi suferă mai mult din cauza lenii. După ei vine ţăranul grec, care este foarte activ, însă trăieşte în tinuturi sărăcicioase. La o întrebare a mea, pe care am făcut-o într'o călătorie în Grecia unui ţăran grec din apropierea ținutului Halkis, fiind de faţă şi un medic român care mă însoţea, rugându-l să-mi spună câte zile poate răbda nemâncat, el mi-a răspuns: « chiar o săptămână întreagă ». Slavii care se ocupă cu agricultura, ar putea trăi mai bine. După informaţiile mele însă, standardul lor de viaţă nu este mai ridicat decât acela al celorlalte naţionalităţi.

În ce priveşte nutrimentul, pâinea constituie alimentului de bază. Ea este preparată de obicei din făină. De multe ori, însă, se face şi pâine de secară, iar Fărşeroţii obișnuiesc pâine de mălai. Obiceiul panificaţiei, având ca bază porumbul, pe care Macedoromânii îl numesc « misur », după Mîssîr, numele turcesc pentru « Egipt », de unde a fost adus în Turcia, Fărşeroţii l-au învăţat dela Albanezi. Păstorii români din celelalte ținuturi nu cunosc acest sistem, după cum nu cunosc nici alimentaţia cu mămăligă. Este drept că cuvântul (mumulig) există în vocabularul lor. Lipseşte numai obiectul, în forma preparatului la Dacoromâni, după cum, pe de altă parte, lipseşte cuvântul mălai, pe care ei îl redau prin expresia « făină de mi sur » (făină de porumb).

În vremurile vechi păstorii aromâni au trebuit să aibă atât cuvântul «mămăligă», împreună cu alimentul cât şi mălaiul împreună cu cuvântul. Într'adevăr, sub raportul etimologic, cuvântul mă măligă, după cum am încercat să arăt în altă parte (Dacoromania VII, 153), vine dintr'o formă mai veche mamă, pe care Aromânii îl păstrează până azi mai mult în limba copiilor cu înţelesul « fiertură de făină, sau orice mâncare făinoasă ce să dă ca hrană pruncilor ». Cu acest sens el vine direct din lat. MAMMA, întrebuinţat în limba copiilor cu înţelesul german « Brust, Zitze », din care apoi s'a dezvoltat acela de « nutriment făinos pentru copii ». Formaţiuni de acestea, ca mamma, din domeniul limbajului copilăresc însemnau chiar în indoeuropeana, după cum a observat filologul Leon Spitzer (Dacoromania VIII, 131), nu numai « mâncare pentru copii » dar chiar fiinţa care le procura această mâncare: mama. Şi, ca şi mămăligă, derivat din mamă şi suf. -ligă (la fel cu săpăligă din sapă şi suf. -ligă), tot astfel mălai, etimologic, reprezintă un derivat dela acelaşi mamă « fiertură de făină » cu atributul laie, adică 1) *mamălaie, pronunţat mămălaie, cu înţelesul « mâncare din făină de culoare mai închisă » cum era pe atunci meiul, planta alimentară de căpetenie. Din acest *mamălaie, am obţinut mai târziu prescurtat, *mălaie (ca mamă-ta prescurtat în mă-ta), iar din mălaie, care era simţit ca plural, s'a reconstruit un singular mălai, forma actuală.

Faptul că dintre aceste două cuvinte: mămăligă şi mălai, numai ultimul s'a generalizat sub forma scurtă, nu trebuie să ne surprindă prea mult. Există în Țară astăzi ținuturi, unde şi primul se întrebuinţează sub forma prescurtată: se zice măligă pentru mămăligă, la fel ca mălai pentru *mămălai (XCI). Inovaţiile în limbă merg încet. Unele din ele, cum e mălai pentru mămălai, s'au generalizat. Altele, cum e măligă pentru mămăliga, nu. Adevărul este că şi unul şi altul au existat la Românii de pe cele două maluri ale Dunării, ambele derivând din aceeaşi tuloină latină MAMMA. Dacă măla i s'a pierdut din graiul păstorilor aromâni, aceasta se explică din cauza schimbării condiţiunilor de viaţă, schimbare ce a urmat imediat după părăsirea ținuturilor din nordul Peninsulei Balcanice.

În afară de pâine, păstorii aromâni întrebuinţează ca hrană şi turtă, din făină nedospită, coaptă în cenuşă sau în ţest, după aceea bucuvală, pâine cu brânză fărâmiţată şi prăjită în unt; păpară, tot un fel de bucuvală, însă cu bucăţelele de pâine mai mari şi cu mai mult unt. Este mâncarea ce se prepară mai mult la stână. În fine tumaciu, acelaşi cu tocmagi (= tăieţei) din Moldova, şi tarapaş, acelaşi cu mumulic, despre care am vorbit. Dintre paste ei au plăintă (plăcintă), lăptucă, ce se prepară la zile mari, pituroaie (fel de plăcintă cu mai multe foi) derivat dela pe tură « foaie de plăcintă » şi, în fine, pita, o formă, probabil, prescurtată din pituroane, cu înţelesul de plăcintă în genere, nu « pane » ca la Dacoromâni.

Dintre mâncări, vine în primul rând laptele cu derivatele lui, care constituie, ca la Traci, principalele

alimente de întreținere, despre care am vorbit mai pe larg în lucrarea mea « Români Nomazi ». După aceea legumele uscate: fasole, linte, etc., și, la urmă de tot, carnea, care se întrebuițează rar la păstorii semi-nomazi, și, mai des, la păstorii cu așezări stabile.

În orașe bucătăria este orientală și identică aproape la toate popoarele balcanice. În forma ei obișnuită în viața din toate zilele, ea nu se deosebește prea mult de cea din țară. Se obișnuiesc mâncăruri cu sos preparate cu carne de miel, de berbec, de oaie, mai puțin de vită și, rar, de porc. Lipsesc ciorbele picante de borș și de zeamă de varză.

Nomenclatura culinară la orașe, este împrumutată mai mult din terminologia turcească. Astfel începând cu ciorbă, iahnie (= tocană), chiofte (= chiftea), sarme (sarmale), ciomlec (un fel de mâncare de carne de vită), șiș-chebape (= frigăruie), pilafe (= pilaf), etc., toate sunt cuvinte din vocabularul culinar turcesc.

Mâncarea pe zi este de trei ori: dimineața, cei mai mulți mulțumindu-se cu o cafea turcească, la prânz și la cină. Păstorii obișnuiesc să guste și după prânz. Masa, de căpetenie în orașe este la cină. Cei mai mulți fiind ocupați cu treburile de peste zi, n-au timp să vină la prânz acasă.

La Români delat țară; când se întâmplă să fie invitați la masă, femeile casei, de obicei, nu stau la masă. Ele servesc și, numai după ce au isprăvit cu servitul, se așează într-o altă cameră la masă și mănâncă. După masă vin și ele să stea de vorbă cu oaspeții și ceilalți membri ai familiei. Obiceiul acesta l-am observat în Albania, într-o familie chiar din Corița, unde fusesem invitat la masă.

Sentimentul religios la Macedoromâni: sărbători, pelerinaj la mănăstiri și la locurile sfinte (hagilâc).

La despărțirea lor de Dacoromâni, Macedoromânii, pornind spre sud, singura lor moștenire pe care și-au dus-o acasă, în noua lor patrie, a fost, în afară de păstorit, limba și legea străbună. Ca limbă, strămoșii lor traci învățaseră latinește încă pe vremea când se aflau aproape de Dunăre. Tot atunci ei vor fi ascultat, probabil, predicile misionarilor romani pentru convertire a Geto-Dacilor la creștinism, asistând la succesele fericitului Nicetas de Remesia, care, pe vremea aceea - suntem pe la sfârșitul secolului al IV-lea - predica cuvântul lui Christos în cele două Moesii, patria străveche a Românilor macedoneni. Deși păstori de meserie, dela început ei au fost zeloși creștini. Aceasta rezultă din bogata terminologie religioasă de origine latină, care se găsește și la Dacoromâni.

Astăzi sentimentul religios este mult mai adânc la Români orașeni și păstori sedentari, decât la aceia care duc viața semi-nomadă. Aceștia, obișnuiți să petreacă veșnic în munți, rare ori au prilejul să se roage în biserică. De aceea, de cele mai multe ori, religia lor se reduce la forme exterioare, anume să-și facă semnul crucii când sunt loviți de mari dureri sau impresionați de întâmplări supranaturale, să țină sărbătorile de peste an, de asemenea posturile, crezând în eficacitatea acestora pentru lucruri bune ca și pentru lucruri rele, să aprindă lumânări la icoane, când se întâmplă să se ducă uneori la biserică, în fine, să cheme popa la botez, cununie, etc.

În orașe și chiar la țară, acolo unde Români au locuințe stabile, din contră, viața religioasă apare mult mai dezvoltată. În zilele de sărbători bisericile sunt pline de credincioși. La începutul postului mare toată lumea merge la biserică spre a primi sfânta « cuminicătură » (grijanie). Spovedania se obișnuiește mai mult la oamenii în vârstă. Tinerii nu se supun acestei practici. De altfel nici nu li se cere așa ceva.

Dintre sfinți se bucură la ei de un deosebit cult: « Sumchetru » (Sf. Petru), « Sumedru » (Sf. Dumitru), « Stămăria » (Sf. Maria, adormirea Maicii Domnului), « Aghiu Constandin » (Sf. Constantin), « Simnicoară » (Sf. Nicolae), păstrat sub această formă numai în nume locale, azi se zice « Aghiu Nicola ». Dintre ceilalți sfinți minori avem: « Aghiu Naum » (Sf. Naum), « Aghiu Athanas » (Sf. Atanasie), etc.

Aromânii din Macedonia, mai cu seamă acei care trăiesc în apropierea Slavilor, au obiceiul să sărbătorească patronul familiei, care întotdeauna este unul dintre sfinții majori, ca Sf. Dumitru, Sf. Nicolae etc. La această sărbătoare ei invită la cină pe toate rudele, petrecând până noaptea târziu. Românii din Pind nu cunosc acest obicei, ceea ce probează că el constituie un împrumut după « Slava » Sărbilor.

În Macedonia existența bisericilor românești nu se datorește numai dărniceii ctitorilor care au lăsat câte ceva pentru întreținerea lor, dar și grijei pe care enoriașii o au pentru ele. Fiecare este dator, după moarte, să lase ceva din avere bisericii. Acei care făceau bisericilor danii mari, cereau să fie înmormântați în ele sau în apropierea lor. Dacă întâmplător cineva n'a avut grija să facă un dar oricât de mic bisericii, atunci rudele au grija să achite suma ce-i revine, după gradul lui de avere.

Anumite sărbători de peste an la Macedoromânii păstori au ieșit de cele mai multe ori din cadrul strict bisericesc, spre a marca anumite date fixe din cursul întreprinderilor omenești de peste an. Astfel, sărbătoarea « Sumchetru » (29 Iunie) reprezintă la cei mai mulți dintre păstori data până când se vinde cu toptanul, la negustorii fabricanți de brânzeturi, tot laptele oilor de peste vară. « Stămăria » (15 August) reprezintă data consacrată nunților. Acestea nu se fac în orice sărbătoare de peste an ca la populațiunile sedentare. În fine, tot așa « Sumedru

» (26 Oct.), data coborîrii turmelor dela munte.

În afară de biserici, Macedoromânii vizitează foarte mult mănăstirile, care, de obicei se află departe de orașe și sunt zidite pe înălțimi de munte. În vremurile mai vechi, rar existau Români care, în ziua hramului, să nu se ducă la aceste mănăstiri. Drumul până la ele se făcea cu chervanele. Pelerinajul la mănăstiri era și un prilej de întâlnire al Românilor din mai multe localități. Călătoria și petrecerea la mănăstiri dura câte două, trei zile. La plecare, fiecare dăruia mănăstirii câte o sumă pentru Întreținere și ajutor.

Dar în vremurile mai vechi unii din ei obișnuiau să se ducă, odată în viață, la locurile sfinte. Acest pelerinaj la Ierusalim, moștenit dela Turci, după obiceiul lor de a se duce să se închine la Meca, era odată foarte răspândit. Ei se simțeau îndemnați la acest pelerinaj atât de dragostea și ardoarea de a vizita locurile unde s'a născut, a pățimit și a murit Mântuitorul lumii, cât și de puțină vanitate de a-și adăoga la numele lor de botez titlu « Hagi », care rămânea moștenire la toți urmașii din familie Hagi-Dimitri, Hagi-Pavlu, Hagi-Chiriți, Hagi-Bira, etc.

Acest îndemn de a se duce la locurile sfinte este releva: chiar pentru Aromânii negustori așezați în orașele sârbești « Aromânii se duceau foarte des la Ierusalim, la hagilâc și de aceea foarte des îi întâlnim purtând porecla de « hagi » (LXXXVII³³).

Drumul la Ierusalim nu era atât de scurt ca acela la mănăstiri. De aceea, pentru acest lung pelerinaj se făceau pregătiri cu săptămânile înainte. În tot intervalul acesta se pregăteau hainele, așternuturile și chiar mâncarea pentru un drum lung care ținea peste o lună. Plecarea se făcea, pe cât cu puțință mai mulți laolaltă. Iar ziua plecării se ținea în taină, din pricina bandiților de pe drum. Timpul de peste an când plecau era în totdeauna același. Ei porneau înainte sau la începutul postului mare, pentru ca în ziua învierii să fie la Ierusalim. Spre a putea avea titlul de « Hagi », în prima zi de Paști ei trebuia să fie acolo, asistând la slujba bisericii în noaptea învierii, când își aprindeau lumânarea din lumina care ieșea din sfântul mormânt. Unii aprindeau mai multe lumânări, spre a le putea duce stinse cu sine acasă, ca amintire la rude și prieteni.

La plecare spre locurile sfinte, despărțirea era foarte dramatică. Plângeau cei ce se duceau și plângeau și cei ce rămâneau acasă. Drumul spre « hagilâc » era atât de lung și însoți de atâtea primejdii, încât nu arare ori se întâmpla ca unii din ei să nu se mai întoarcă acasă. În schimb, cu atât mai veselă era revederea. La înapoiere, toți veneau încărcăți de daruri iconițe, cruciulițe, mătânii, inele și câte alte minunății aduse dela locurile sfinte, pe care le împărțeau la rude și prieteni. Sosirea lor în oraș era un mare eveniment. Rudele cu prietenii ieșeau afară de oraș cu preotul în frunte spre întâmpinarea lor. După sosire, oridecâteori ieșeau în oraș, lumea se uita la ei ca la niște sfinți. Luni dearândul se vorbea în localitate de minunile pe care noii « Hagii » le povesteau despre tot ceea ce văzuseră în Ierusalim și în celelalte localități legate de viața Mântuitorului.

Denominația la Macedoromâni. Vorbind despre sărbătorile la Macedoromâni, voi spune un cuvânt și despre denominația lor. Ea este foarte caracteristică la fiecare popor. În privința aceasta, este destul să ne aducem aminte de deosebirea ce există între denominația greacă și între cea latină. Aici, firește, nu va fi vorba despre originea numelor personale la Macedoromâni. Voi încerca să arăt, pe scurt, anumite tipuri dintre cele mai obișnuite de formațiune antroponomastică, servindu-mă pentru aceasta de marele număr de negustori aromâni, de listele de prenumerați și de colecția de nume, publicată de Ioan Caragiani (XXIII-a). Din această scurtă expunere se va vedea, în primul rând, care sunt asemănările și divergențele ce există între felul de denominație macedoromână și între aceea întrebuințată la Dacoromâni; în al doilea, felul particular cum se formează numele de familie, care la Aromâni sunt mult mai expresive decât la Dacoromâni.

Nu se știe care au fost numele personale la strămoșii Românilor până la definitiva despărțire a Aromânilor. Probabil că până prin secolul al VII-lea și al VIII-lea ei vor fi păstrat pe alocuri multe nume trace în felul acelora care au ajuns până la noi în inscripții. Fapt este că după această epocă, dar, mai cu seamă, după coborîrea Aromânilor în sudul Peninsulei Balcanice, Românii din nordul Dunării au adoptat multe nume slave, după cum Macedoromânii multe nume grecești. Înainte de aceasta, și unii și alții au avut același substrat de nume hagiografice, din antroponomastica creștină din care s'au păstrat aproape aceleași resturi: Astfel, la Macedoromâni întâlnim Nicăruș, obișnuit la nord ca nume de familie, derivat din Nicoară și suf. -uș, iar la Dacoromâni Nicoară, păstrat simplu. Tot așa Mărie păstrat în Stămărie, exact ca la Dacoromâni. În fine, *Medru în compusul Sumedru pentru Sfântul Dumitru.

În denominația macedoromână avem, de obicei, numele de botez (prenumele) și numele de familie (numele).

Orice individ poartă un singur nume. Acesta era de altfel și principiul de denominație indoeuropeană. După introducerea creștinismului și practica botezului, numele era de natură hagiografică. El reprezenta de cele mai

multe ori numele sfântului care era mai aproape de ziua în care se năştea pruncul. Acest obicei a rămas în vigoare la unii încă până azi. Astfel avem nume: Adami şi Dami, Cota, Doni, Guşu, Hristu, Iani, Nachi, Mihi şi Miha, Mitru şi Mitra, Tanasi, Tasi, etc. Alături avem altele care ies din sfera numelor hagiografice: Bitea, Fotu, Leca, Leciu, Liacu, Lioliu, Micu, Mulia, Puliu. La femei: Bie, Cată, Dafa, Docă, Dumnică, Epă, Fie, Haidă, Ică, Lia, Lie, Lita, Liţa, Pul'ică, etc.

Numele Tului, întrebuinţat des în denumirea Românilor din Pind, nu este de origine latină. El este acelaşi cu Tulia (Tulia Mochea 103, Tulia Lupu), Toli (Toli Cârjali 103, Toli Ciomo), iar acesta prescurtat din Apostoli.

Începând cu veacul al XIX-lea, s'au introdus la Greci foarte multe nume din antroponomastica veche grecească, la fel după cum la noi, prin curentul latinist, s'au adoptat nume romane.

Aceste nume greceşti, în bună parte, au trecut mai târziu şi la Macedoromâni. Astfel, astăzi avem: Achile, Akipiade, Demostene, Pericle, Socrate, etc.

Pentru formarea numelui de familie la Macedoromâni, în trecut au existat două posibilităţi:

I. Se adăoga la numele de botez numele tatălui sau al mamei. 1. Numele tatălui: Casti al Manduca (Constantin al lui Manduca) Tasi al Nicola, Mitu al Bob, Tica alu Tatani, Nasi al Hristu, Zisi al Buşacu (la Caragiani 99: Zisi Albuşacu, ceea ce este greşit, fiindcă avem Buşu, Buşa, etc.). Numele tatălui putea să fie şi un simplu epitet. 2. Numele mamei: Spiru al Pul'ică, Ciuşa al Lene, Mandi al Dimoană (din care mai târziu, când formaţiunile dela nume de persoană cu sufixul moţional *-oane* au dispărut ne mai simţindu-se un derivat dela Dima, a rămas simplu Dimoane, redat grafic Dimonie, nume de familie în Ohrida dela care avem « Codicele Dimonie », Tica al Lene, Opa al Iţă, Teglu al Gule, Tolu al Ciacia, etc. (XCII²⁷⁻²⁸). Astăzi această posibilitate, care există şi la Dacoromâni, se găseşte în proces de dispariţie.

II. Se adaugă la numele de botez un epitet (poreclă sau calificativ) care, în cele mai dese cazuri, a devenit nume de familie. Din acest al doilea fel de denumire s'a creat un sistem, care stă la baza aproape a tuturor numelor de familie la Macedoromâni. Acest epitet poate reprezenta un nume de animal, un adjectiv, un substantiv, nume de localitate, nume de ocupaţie, etc. Derivate în *-escu*, ca la Dacoromâni în felul lui Constantinescu, Georgescu, Popescu, etc. nu există. În cele ce urmează voi înşira câteva exemple, spre a se vedea felul de formaţiune:

1. Nume de animale: Anastasi şi F. Căpriciu (dim. dela capră, II7), Popa Dimitri Cucoti (cocoş, 286), Cuşiu L'epore (iepure, Moscopole, 258), Zisi Leporiciu (Moscopole, 233), Tulia Lupu (100), Sterghiu Pescu (224), Spiru Buşu Pârciu (ţap neîntors, 196), Familia Porcu (224), Costa Purecu (purece, 101), Dimitri Ţapu (185), Nicola Ţiroşi (ţârnu, 116), Nicola Ursu (10.2), Gheorghi Vulpe (Moscopole 259), Vulpi (ib. 223), Antoni Zagari (tc. câne de vânătoare 45) etc.

2. Adjective: Lioliu Albu (220), Iamandi Barda (albanez « alb », 189), Nasi Barda (43), Ghiţi Bardalex (din barda « alb » şi Alexi, ib.), astăzi Badralcx (ca nume de familie în Pind şi Veria, Adami Biala-(sl. « alb » 237), Andoni Bălosu (183), Iani Bardzu (alb. «alb» 221), Mihi Belciu (sl. «alb» 99, cf. 214), Const. Belu (sl. alb, 285, 288), Mitri Bercu (189, ef. 288), Alexi Bitârnu (bătrân, 221), A. Budala (tc. prost 221), Guşu Cornuti şi Nicola Cornutu (184, 195), Maru Chipinosu (ciupitul, 221), Iani Ciungu (221), Mitru Ermu (gr. pustiu), Nicola Lapidatu (147), Zisi Lapidatu (100), Adam Liuta (sl. iute, aspru 238), Tanasi Psosiu (gr. mort 286), Nicu Şcirtu (alb. «scurt»), Mitru Spănu (196), Familia Sugaru (239), Fraţii Surdu (239), Teodor Sumulai (brun 253), Spira Topali (tc. «schiop») 286, Iani Urîtu (102), etc.

3. Substantive: Costachi Naum Balaura (Moscopole, de mai multe ori, 251), Teodor Baltă (251), Mandi Bardaca (dela alb. bardh « alb » sau dela te. bardak « urcior » 183), Zisu Beşica (221), Marcu Boiaru (288), Nicu Bruma (276), Tanasi Buşea Lambru Buşu (pumn, 22 1), Costi Buză (205), Iani Călivă (colibă 214, cf. 146), Lialia Cămeaşea (146), Hristu Capisten (183), Spiru Cap-mare (Moscopole, 252), Hristu Cârje (22) Costa Carpuzi (tc. harpuz 103), Ianula Catran (209), Iani Catuna (214.), Ş. Căşiricu (baci 218), Mitru Ciocan (195), D. Coaru (252), Tanasi Cuvată (strachină de lemn, 214), Vangheli Darda (alb. « pară » 40), N. Dală (zară, 40), N. Domazeti (bg. « ginere în casă » 149), H. Filigiani (tc. ceaşcă 100), Zisu Ghiză (jintiţă, 222), Gh. Malami (gr. aur, 47), I. Mustaca (42), I. Muldziruşu (derivat dela mulgere, 252), C. Paltari (spate 223), Z. Parpodi (ciorap 224), I. Poală (228), G. Partali (sdrenţăros 277), N. Sâmbur (45), Gh. Sugaru (45), D. Secară (185), F. Ţupată (secure 259), etc.

4. Ocupaţia: Zisi Berbecaru (46), Nicola Căşaru (183), Vreta Cheptenaru (Moscopole, 252), Daşu Drăştilaru (piuaru, 184), Simu Piştolaru (43), Muşiu Raftu (gr. croitor 224), Tanasi Picuriciu (Picurăriciu «păstoraş » 289), Tasi Samargiu (260), etc.

5. Ţara sau localitatea de unde vine sau, fiind vorba de ţări şi oraşe străine, unde a făcut comerţ: Gheorghi Breaza, Iani Halici, Gheorghi Magiari, Hristu Magiari (223), Guli Tirana (200), Doni Elbasan, Dimitri I. Resnali (tc. din Resna, 150), Casti Stamboli, Iani Stambolgi, etc. Aci intră şi derivatele cu sufixe, Gheorghi Aveliotu

(Avdela, 99), Mitru Cerneșiatu (Cerneși, 146), Joga Samarniotu (Samarena), Toma Denischiotu (Deniscu), Tanasi Fărșerotu (149), Casti Bituleanu, Nasi Parlepceanu, Joga Crușuveanu, etc.

6. Nume de popoare: Satir Arbinesu (Albanez 220), Zisi Vlahu (214), Taci Vurgari (Bulgaru, 148), Dumcea Gogă, originar din Șipsca. Aci Gogă are înțelesul de Aromân (poreclă).

În afară de aceste formațiuni, mai există o serie de nume de familie compuse cu prefixe care, la origine, au fost adjective:

cara- (tc. kara «negru» fig. puternic, viteaz, grozav, înspăimântător, tare) întrebuințat des. El corespunde gr. «negru» etc. la fel ca în numele turcești KaraAhmed, etc. și există la toate popoarele balcanice. Se pare că acest kara este, în această funcțiune, o traducere a grecescului *flīXUPO* (cf. *Μαυροβλάχοι* încă din sec. al XII-lea sub forma Morovlachi, când nu veniseră Turcii în Europa), iar ultimul după un tip turcesc și mai vechi. Nu este exclus ca fiecare formă să aibă o evoluție independentă; Cara-Costa (183), Cara-Dima (221), Cara-Nica, Cara-Simu, etc.

deli- (tc. nebun, sălbatec, fig. viteaz) foarte des la Greci (cf. și în rom. Deliu) dela care l-au luat Aromânii, unde este foarte rar întrebuințat: Deli-Iani (184), Deli-Mihu (ib.), DeliNuși, etc. Pentru toate celelalte prefixe *agru-*, *bala-*, *cOlldo-*, *cuțu-*, *hagi-*, *papa-* etc. să se vadă lucrarea mea «Aromânii», pp. 523-524.

Starea socială la Macedoromâni. Din cauza lipsei de izvoare, nu avem date sigure despre starea socială la Macedoromâni, pentru vremurile mai vechi.

Din punctul de vedere religios, ei aveau o situație inferioară față de Greci și Slavi. Lipsiți de biserică națională, Macedoromânii erau afiliați la biserica greacă. Această dependență a românismului de elenism constituia, dela începutul existenței lor în Peninsulă, o permanentă cauză de inferioritate. Ei nu puteau și nu încercau nici în veacurile mai apropiate de noi să introducă limba română în locul celei grecești, care era limba sfântă a Orientului.

Din punctul de vedere social, exista încă din timpurile vechi o deosebire între Românii munteni și între cei dela orase.

Primii se bucurau de mai multă libertate decât ultimii.

Viata lor petrecută vesnic în munti i-a făcut să se simtă mai liberi decât Românii din celelalte tinuturi. Această situație a păstorilor români, la dreptul vorbind, nu le aparținea numai lor, ci și celorlalte popoare balcanice care aveau așezările în munți, ca Albanezii și chiar unora dintre Greci și Slavi. În privința aceasta Const Jirecek, cel mai bun cunosător al etnografiei balcanice vechi, spune: «În Bulgaria și în imperiul bizantin, în afară de iobagi, se găseau și oameni liberi, mai cu seamă pe înălțimile Balcanului și Rodope și peste tot pe munții nestrăbătuți, pe unde Românii și Albanezii trăiau în vechea libertate» (LIV^{124,403}). În orașe, după venirea Turcilor În Europa, puținii Românii care se aflau erau «raiale» ca toți ceilalți supuși creștini. Păstorii munteni, din contră, își păstrau mai multă libertate în relațiile lor cu stăpânirea, prin organizațiile proprii pe care le aveau din vremea dominației bizantine.

Forma primitivă a vieții sociale la acești păstori macedoromâni pleca dela organizația lor particulară, care avea la bază tribul.

În vremea primelor invaziuni ale Turcilor în Balcani, popoarele creștine au avut foarte mult de suferit din partea lor. Numai mai târziu, Turcii au început să fie ceva mai omenoși, evitând vărsări le de sânge și căutând să încurajeze pe acei dintre creștini care meritau încrederea lor. În felul acesta, cu timpul, sate, orașe, și chiar districte au început să se bucure de o autonomie administrativă: «On ren contre dans toute la péninsule balkanique pendant la premiere époque de la domination turque bon nombre d'autonomies administratives, données aux villages, villes, districts et même provinces». Astfel de autonomii existau În Peloponez «Quant à la Moree (Péloponnèse) il faut particulièrement relever l'existence d'une autonomie administrative et communale très large. Villages, bourgs et villes avaient leurs *conseils d'anciens (demogerontes)* qui étaient très jaloux de leur indépendance et tenaient beaucoup à leurs décisions». Autoritatea locală trebuia să execute decisiunile acestor «sfaturi de bătrâni». În caz de neexecutare, ei se plâneau guvernatorului ținutului care de obicei era un pașă, și imediat primeau satisfacție (VIII¹⁸⁸⁻¹⁸⁹). La Albanezii munteni din nordul Albaniei, autoritățile turcești n'au intervenit în treburile lor de administrație internă până în jumătatea a doua a sec. al XIX-lea. Cele mai multe tulpini din această parte a Albaniei se conduceau de niște legi cuprinse în codicele «Kanuni i Lek Dukaginit», care, între altele, regulau și litigiile cu caracter criminal. Abia în 1856 guvernul turc a instituit pentru întâia dată o judecătorie în Scutari pentru aplanarea neînțelegerilor dintre tulpini (LXX³⁷¹⁻³⁷⁵). De astfel de privilegii trebuie să se fi bucurat pe alocuri și Slavii din sudul Peninsulei Balcanice.

La Românii munteni, lucrurile s'au petrecut la fel. Mai întâi, în ce privește proprietatea, ei posedau munții

cu livezile și locurile de pășunat. Fiecare proprietar de casă avea partea cuvenită din munte. Dacă se ocupa cu păstoritul, muntele îi servea pentru pășunatul turmelor. Dacă avea altă meserie, el primea venitul muntelui în bani. Legăturile dintre comunitatea românească și autoritatea Statului era foarte simplă. Acesta încasa impozitele fie prin primarul satului, dacă acesta era locuit numai de Români, fie de un delegat al notabilităților, după ce acest impozit era împărțit, potrivit situațiunii materiale a fiecărui Român.

Între satele pur românești existau unele care erau complet autonome. Ele se numeau, după Pouqueville, care apucase în parte să cunoască aceste stări de lucruri, « Kefalohorion » și erau guvernate de un șef de trib cu ajutorul unui sfat de bătrâni numit « aușatet » (derivat din *auș* « bătrân », lat. AVUS) : « Gouvernés dans leurs bourgs et villages, par un conseil de sagesse compose de vieillards ils vivaient sous des lois aussi simples que les moeurs patriarcales dont elles étaient l'expression ». Acest sfat avea atribuții judecătorești, pe temeiul dreptului consuetudinar, care rezolva toate neînțelegerile dintre săteni. Altele aveau, în afară de această autonomie, organizații speciale, prevăzute cu drepturi și privilegii, anume: imunități judiciare și fiscale, și șefi aproape complet independenți.

Una din aceste organizații era « celnicatul », care dăinuiește încă până azi. Din felul cum se păstrează această instituție la păstoriile munteni, rezultă că la început Românii trăiau în triburi, fiecare alcătuit din mai multe familii, care constituia o « fâlcare ». O așezare de păstori era constituită dintr'un trib cu șeful ei în frunte: Forma politică a acestei așezări se întemeia pe organizația patriarchală a tribului. Originea cuvântului « fâlcare » este latinească și reprezintă un derivat dela FALX, -CEM « secere », însemnând, la început, porțiunea de pământ în forma unei falec, pe care se afla o așezare omenească, probabil, spre a fi mai ușor apărută de atacurile de afară. În lucrarea mea « Românii Nomazi » (I 66), în care vorbesc mai pe larg de rostul unei « fâlcări », am arătat că derivate locale din lat. FALX se găsesc răspândite și în toponomastica din Italia.

În fruntea unei fâlcări se afla șeful tribului, care, cu un cuvânt împrumutat din limba slavă, se numea celnic « fruntaș » (dela celo « frunte ». Înainte, « ceinicui » era singura autoritate care hotăra în toate chestiunile ce priveau buna gospodărie a comunei, precum mai ales păstrarea liniștei printre membrii unei « fâlcări ». Prin urmare avea și autoritate judiciară. De asemenea « celnicul » era acela care apăra siguranța fâlcărilor. Puterile lui treceau și în domeniul militar. Pe temeiul acestor neprețuite servicii ce le aducea « fâlcărilor », altă dată dreptul « celnicului » era ereditar. Un « celnic » se simțea moștenitor al unei pozițiuni speciale în mijlocul unei « fâlcări », pozițiune creată nu numai prin avere, lui, care câteodată întrecea jumătate din averea unei « fâlcări » dar și prin dreptul de moștenire în familie. Arheologul francez Heuzey vorbind despre rolul celnicului la Macedoromâni adaogă: « Personnage tout pacifique il prétend cependant tenir ses droits d'ancêtres guerriers, qu'ils ont acquis, le sabre en main μέ τό σπαθί ».

La celelalte popoare balcanice, « celnicatul » a existat mai întâi la Slavi, dela care l-au împrumutat Românii, apoi la Bizantini. La Sârbi, în sec. al XIV-lea și al XV-lea, « celnicul » apare ca un mare demnitar la curte și funcțiunea ce ocupa corespundea aceleia a unui « comes palatinus ». Astfel în sec. al XIV-lea Vukasin, este numit « fiu al celnicului Margnava » (Sohn de: čelnik Margnava) (LIII²⁷). La Bulgari se pare că n'a existat fiindcă definiția pe care o dă Gerov în dicționarul său « căpetenie la păstori » (glavatar na ovčari) reprezintă înțelesul românesc. La Greci *τσέλιχος* și *τσέλέγχα*; « vornehmer reicher Herr » este după Fr. Miklosich, aromânesc. La Bizantini, *τσέλιχος*, după Kekaumenos, despre care vom vorbi în alt capitol, avea înțelesul de *στρατιγός* « voevod ». Era, prin urmare, cu atribuție militară. Arheologul francez Heuzey, ocupându-se cu vechimea și însemnătatea « celnicului » la Macedoromâni, spune că în grecește el este tradus prin *skouteris*. Apoi adaogă *Ἐχουτέρις* dans la langue des Byzantins, était le nom que portait un officier du palais, l'Ecuyer; il est probable que ce titre, multiplié, comme tant d'autres, par les derniers princes qui se disputèrent les débris de l'Empire, fut donné dès cette époque à quelques chefs Valaques » (XL II²⁷³).

Fără a ști când și dacă acest titlu a fost dat șefilor români din Pind, interesant este să constatăm faptul că, plecând dela înțelesul pe care « celnicul » l-a avut, după cum am văzut, la Sârbi, și l-avea și la Bizantini, trebuie să fi existat o vreme când același înțeles îl avea și la Români, mai ales că, după relatările lui Kekaumenos despre răscoala Românilor din Pind și Tesalia (1066), șefii acestora, anume « celnicii », erau aceia care conduceau poporul la luptă. În orice caz, înțelesul pastoral la Aromâni trebuie să fie și el vechi, dacă ținem seama de faptul că, cu acest sens, apare foarte de vreme în orașele dalmatine. Astfel, în insula Curzola, el se întâlnește, sub forma: « pastores seu celnicos » încă în 1214. Tot așa în Spalato și în Trace (1402) (XXXV⁷³).

Se pare că sub Turci vechiul înțeles, dar mai ales atribuțiile lui, au trecut asupra « căpitanilor », ajutați de « armatoli » care formau jandarmeria ținutului. După tradiția populară, ei și-au păstrat vechile libertăți și privilegii acordate de împărații turci. De altfel, aceasta era una din normele sistemului de guvernare al Turcilor, de a nu se amesteca în organizația internă a unui ținut, atunci când căpeteniile lui recunoșteau autoritatea statului (XLVIII

43). In felul acesta se explică închinarea Românilor munteni Sultanei Valide, mamei Sultanului domnitor. « Par suite de leur bonheur, les Valaques se trouvèrent placés sous la protection des sultanes Validé ou mères, au trésor desquelles ils versaient une leghe redevance annuelle qui était plutôt un hommage de vasselage qu'un tribut de servitude. A ce prix, ils furent exempts du mélange des Turcs; et comme pays d'état, restés chargés de repartir les impôts, ils ne connurent ni exacteurs, ni agents de l'autorité » (LXXXVIII¹⁵⁹). Tot în felul acesta se explică și privilegiile speciale, pe care le-au primit dela Turci unele centre ale păstorilor macedoromâni între acestea se găsește și orașelul pur românesc din Pind Aminciu. Deși intră în istorie în 1380, desvoltarea lui începe abia în 1659, când, pe temeiul unor firmele dela împărăție, care se găsesc și astăzi în arhivele primăriei din Aminciu, a primit din partea vizirului de atunci o serie de privilegii de ordin politic, economic, religios și chiar judiciar care asigurau satului, alcătuit pe vremea aceea din două cătune formate din colibe, toată autonomia. Aceste firmele se reînnoiau la fiecare succesiune la tronul imperial. Ele acordau pentru anumite fapte de vitejie sau de altă natură interes personal sau al imperiului. In arhivele primăriei din Aminciu se păstrează un poem închinat celnicului Steriu Floca căruia tradiția îi atribuie obținerea privilegiilor pentru orașel Aminciu. Pe vremuri, el găzduise pe un mare Vizir căzut disgrafia Sultanului, având grija să nu fie descoperit și tratându-l cu toate onorurile ce i se cuveneau. Mai târziu, când Vizirul și-a căpătat libertatea, după ce a obținut vechea demnitate, și-a adus aminte de celnicul român, pe care l-a invitat la Constantinopol, unde i-a acordat mai multe privilegii pentru comuna Aminciu, întărite prin firmele (IV²²⁵).

În ce privește starea socială la orașe, ea nu prea este cunoscută sub forma ei mai veche. Se pare că aceasta nu se deosebea prea mult de ceea ce s'a păstrat până înainte de războiul balcanic, când s'a pus capăt stăpânirii turcești în Peninsula.

În centrele mai mari, Românii, negustori sau meseria trăiau în « esnafuri » (bresle). În afară de aceste esnafuri, existau pe lângă fiecare biserică « eforii ». Ele erau conduse de consilii, alcătuite din fruntașii comunităților. Sarcina acestor eforii pentru gospodăria internă a Românilor nu era ușoară. Ele se ocupau cu clădirea și întreținerea bisericilor și a școalelor, dacă existau. Primeau legate și depuneri de bani. În vremurile mai vechi, când nu existau bănci, acei dintre negustorii aromâni care lăsa sume în bani pentru rudele minore, le încredințau eforiilor. Sunt interesante în privința aceasta puținele informații ce avem despre felul cum s'a procedat atunci când s'au strâns fondurile necesare la ridicarea unui nou local pentru « Noua Academie » din Moscopole: Patriarhul Ioasaf al Ohridei, Român originar din Moscopole, a convocat pe cetățenii din oraș într-o ședință, la care, în afară de mitropolitul Castoriei și al Moscopolei cu egumenii mănăstirilor, au participat: căpeteniile orașului, negustorii și « esnafurile » (breslele) meseriașilor. Toți au scris sume până la 312.000 aspri. În timpurile mai apropiate de noi, eforiile se îngrijeau și de întreținerea spitalelor (XCVIII¹⁷).

Superstiții, credințe și obiceiuri. Din cauza obișnuinței lor cu natura, Macedoromânii sunt mai puțin superstițioși decât celelalte popoare balcanice. În viața lor superstițioasă un mare rol îl joacă zânele, pe care ei le numesc « mușatele » (frumoasele), « albele, luțitele » (strălucitele). « Vampirul », care este atât de răspândit la Slavi, este foarte puțin cunoscut la ei. În schimb, în basmele populare « mușata-locului » (frumoasa pământului) este tot atât de răspândită la ei ca la Meglenoromâni: « ubăvil'ia locului », la Slavi « ubavata na sfetot », la Greci ἡ ὁμιλοφία τοῦ τόπου, la Albanezi « e bukur e dheut ». De asemenea « mirele » (ursitoarele), din gr. μοῖρα ocupă un loc important în credințele lor superstițioase la naștere. Ele vin în noaptea din a treia zi dela naștere și prescriu destinul noului născut. Mai superstițioși decât ei sunt Meglenoromânii. Dacă un băiat sau o fată a dormit peste zi afară și s'a deșteptat cu dureri de cap sau cu călduri, de sigur că au fost deochiați. Mai mult decât toți, pruncii suferă de deochi. De aceea ei nu prea sunt scoși afară, de teamă să nu fie deochiați. Dacă totuși dă cineva din întâmplare, peste un prunc, atunci îl scuipă ușor ca să nu facă rău prin deochi. Mari ravagii printre acești Români face credința în vampir. Ea este o influență slavă. În miezul nopții dacă aud ceva sunând, și, sculându-se să vadă cine este, ei nu dau de nimeni, atunci, desigur, a fost vampirul. Acesta nu se arată numai noaptea dar și ziua. Sunt mulți din ei care l-au văzut ca pe un cotoi cu ochii aprinși ca de foc, alții ca pe un lup, cei mai mulți ca pe liliac sburând noaptea.

Cele mai multe din credințele Românilor macedoneni sunt legate de sărbătorile mari de peste an. Astfel, de Crăciun, în ajunul Colindei, la unii păstori este obiceiul de a se pune pe vatră să ardă o buturugă numită babnic, care ține până în ziua de Bobotează. Acest obicei este general la Meglenoromâni cu cărbunii acestui babnic se lecuiesc la păstori macedoneni vitele de boală; la Meglenoromâni, din contră, se ia cenușa dela boadnic, cum îl numesc ei, și se pune la rădăcina pomilor ca să dea plod din belșug (XX 37). În legătură cu viața păstorească se crede că, atunci când în seara de Sf. Maria (15 Aug.) câinele doarme cu capul spre miazănoapte sau sgârșit, aceasta vestește iarnă grea; iar dacă doarme întins, vestește iarnă călduroasă. Tot așa în ajunul luni Februarie, femeile din

comună leagă cu o sfoară foarfecile din casă, ținându-le astfel trei zile dearându-l, spre a fi legată gura lupilor, să nu le mănânce oile. În ajunul Sf. Gheorghe păstorii veghează toată noaptea pe calea vitelor ca să nu li se fure laptele dela oi. Când calul se oprește în drum, sforăie puternic și nu vrea să meargă înainte, însemnează că are să se întâmple ceva rău stăpânului său.

Dintre obiceiuri avem în primul rând « Colindele », care poartă același nume ca la Dacooromâni. Cete de băieți numiți « culindari », prevăzuți cu traiste și ciomege, aleargă din casă în casă cântând. Ei primesc la fiecare casă covrigi, năut și fructe. Năutul este aruncat pe jos și colindătorii trebuie să-l adune ca oile, behăind. Aromânii păstori cred că Christos, auzind behăitul oilor, își amintește de oaia care l-a scăpat de Evrei, as cunzându-l în lâna ei, și le binecuvintează, ca să se înmulțească « ca spruna focului, ca stealile a țerlui și ca frunza poșilor » (ca spuza focului, ca stelele cerului și ca frunza pomilor).

« Frăția de cruce », sub numele de « fârtat » există, după cât m'am putut informa, numai la unii din Românii așezați în Macedonia. Nu se știe dacă acest vechi obicei, care ține de viața de trib, când primirea unui străin în mijlocul lui se făcea numai prin înfrățire, este indigen sau reprezintă un împrumut mai nou dela celelalte popoare balcanice. Fapt este că astăzi « frăția de cruce » există la Slavi: « pobratimstvo » (derivat dela *brat* « frate »; la Albanezi « vëllameri » (derivat dela *vella* « frate » și la Greci *ἀδελφοποιήσις* (derivat dela *ἀδελφος* « frate »). Pe vremuri, actul acestui obicei era însoțit și de unele formalități. Frații de cruce își jurau credință în biserică sau la ei acasă, unde se oficia și un mic serviciu religios. După aceasta, unii obișnuiau să-și zgârie puțin mâna, spre a bea fiecare din sângele celuilalt (XXXIX¹⁴⁵).

Un alt obicei interesant este și acela cunoscut la păstori din Pind sub numele « Aruguciari » sau « Liguciari », care se identifică cu « Călușerii » dela noi. În ziua de anul nou se formează cete de tineri în fiecare comună, travestiți în fel și chip, purtând clopote de diferite mărimi, cu mască pe față și înarmați cu măciuci și săbii de lemn, alergând din casă în casă spre a strânge daruri. Tot în ziua de anul nou este obiceiul să se facă câte o plăcintă în fiecare familie. La Românii din orașe se obișnuiește a se pune un ban de argint în plăcintă. La Românii păstori, un obiect în miniatură din viața păstorească. Înainte de a se servi, plăcinta este împărțită în atâtea felii, câți inși sunt în familie. Cine găsește banul sau semnul simbolic din plăcintă, este om norocos. Un alt obicei răspândit la toți Românii este « Taghiani ». În una din zilele lui Iunie (23) se formează grupuri de fete, care, luând câte un vas de aramă împodobit cu tot felul de flori, după ce-l umplu cu apă dela fântână, pornesc cântând din casă în casă, unde li se aruncă câte un ban în vas. În satele din Pind, fetele aleargă dela o fântână la alta, după care, apoi, se întorc de unde au plecat și joacă hora împrejurul vasului (XXIX).

Nașterea la Macedoromâni. Mare bucurie este în familia unui Aromân când femeia naste băiat, indiferent dacă acesta este primul sau urmează după alți băieți.

Ziua nașterii este ținută de obicei în mare secret. Dacă cumva ea se află, se crede că femeia însărcinată « adastă », adică va avea de suferit mult de pe urma spiritelor rele. Din cauza aceasta, ziua nașterii nu este cunoscută nici măcar de rudele cele mai apropiate.

Cine vrea să știe de mai înainte dacă pruncul ce se va naște va fi băiat sau fată, ia puțin cositor și, după ce îl topește, îl varsă în mai multe rânduri într'un vas cu apă. După forma pe care o ia cositorul în apă, se poate ghici dacă noul născut va fi băiat sau fată. Acest obicei este cunoscut la Românii din Macedonia.

Copilul născut se chiamă « natū » la nord, în Macedonia, și « bebu ». După naștere, copiii pornesc fuga pe la rude și prieteni să anunțe fericitul eveniment. Ei primesc pentru aceasta câte un dar în bani. După aceasta, rudele și prietenii se duc să felicite pe părinții pruncului, aducând fiecare câte ceva de ale mâncării, de obicei prăjituri sau dulciuri. Rudele apropiate, mai des bunicul și bunica, atârnă pe căciulița pruncului câte un ban de aur « flurie ». După naștere, timp de zece zile, copilul nu trebuie luat dela mamă-sa și dus în altă cameră, pentru că nu este bine.

A treia zi seara este « ursita » pruncului. În această zi se face « pugunic », masă mare, la care sunt invitați rudele mai apropiate. Seara vin, după credința poporului, « mirele » (ursitele) la leagănul pruncului, ca să-i hotărască « ursita » (soarta). Ele sunt în număr de trei; ultima decide de soarta lui. Pentru aceasta se pun la căpătâiul pruncului: bani de argint, obiecte de păstorit și altele, după cum părinții doresc ca pruncul să ajungă păstor, negustor, meseriaș, sau căpitan de munți. În privința aceasta sunt foarte caracteristice versurile ce se cântă la nuntă, în momentul când mireasa se prinde în horă. Le reproducem mai jos în dialect și în transpunere literară:

In dialect

Albă si-n ti ved, lea sor,
Ti-n-ti alinciși n cor,

Ca s-nă fați nao ficiori,
Doi si-l' băgăm picurari,
Ca s-n'aducă untu și-caș.
Doi si-l' băgăm pământari,
Ca s-n'adară fustăni nale.
Doi si-l' băgăm h risiți mari,
S-nă facă neale și minghi uși,
S-n'adară căldări și căldăruși.
Mași unlu s-lu fațim capidan,
Ca și-apară optul'i frați;
Ia, tradziți corlu și giucați !

In transpunere literară

Fericită să te văd o soră,
Care mi te-ai prins în horă,
Ca să ne faci nouă feciori,
Ca luceferi și ca sori:
Doi să-i facem păcurari;
Ca să ne aducă unt și brânză.
Doi să-i facem negustori,
Ca să ne facă rochii nouă.
Doi să-i facem mari argintari,
Ca să ne facă inele și cercei,
Să ne facă caldări și căldărușe.
Numai unul să-l facem căpitan,
Ca să apere pe cei opt frați;
Ia, trageți hora și jucați!

După «pugunic », vine ziua botezului. De obicei botezul se face la biserică duminică, după o săptămână sau cel mult zece zile dela naștere. În această zi, la Românii din Macedonia, se face masă cu nașul în frunte. La botez nimeni nu știe, nici măcar părinții pruncului, numele ce va da nașul noului născut, nume pe care, imediat după botez, copiii ce se găsesc acolo aleargă să-l anunțe părinților. Aceștia îi cinstesc cu câte un ban. După ce s'a isprăvit cu botezul, nașul ia pruncul în brațe și, însoțit de celelalte rude, îl duce la părinți.

În cele patruzeci de zile, cât timp lăuza trebuie să stea după naștere în casă, nu este lăsată niciodată să treacă singură într-o altă cameră, ci întotdeauna însoțită de cineva. De asemenea, seara, după ce s'a închis ușa din camera lăuzei, nimeni nu o mai deschide până a doua zi dimineața, ca să intre sau să iasă din ea. În tot răstimpul acesta se iau toate precauțiunile în contra duhurilor rele. De aceea, în timpul nopții, nu se lasă afară nici rufele atârinate pe funie ca să se usuce. Cum se întuneacă, se adună toate și a doua zi ele se atârnă din nou.

După șase săptămâni dela naștere, lăuza însoțită de moașă se duce cu pruncul la biserică « să-și l'ea efhie » (să primească binecuvântarea). La plecare din biserică, ea nu merge direct acasă ci, de obicei, se abate la părinții ei sau, în lipsa acestora, la una din rudele mai apropiate. Acolo rămâne toată ziua până înainte de apusul soarelui, când se întoarce cu pruncul acasă. Cu aceasta se încheie obiceiurile cunoscute la naștere.

Nunta la păstoria Macedoromâni. Aromânii se însoară de obicei numai între ei. Deși trăiesc amestecați cu celelalte popoare balcanice, totuși endogamia la ei este foarte răspândită. În satele din Epir, tinerii se însoară numai cu fetele din comună. În așezările din Macedonia este cunoscută și exogamia. Iar în Albania, Românii din centrele mai mari se încuscesc cu Albanezii. Această încuscrire se produce în orașele din Macedonia și cu Slavii, însă de obicei Bulgarii sunt aceia care se însoară cu fetele aromâne. Ele sunt preferate Bulgăroaicelor pentru creșterea lor mai îngrijită și, mai cu seamă, pentru curățenia și gospodăria casei.

De obicei fetele se mărită între vârsta de 14 până la 20 de ani, iar băieții se însoară dela 18 până la 24 sau, cel mult, 26 de ani. Între 14 și 26 de ani, vârsta căsătoriei variază după straturile sociale: la cele superioare, și mai ales la orașe, ea este mai mare; la cele inferioare, și mai ales la țară, ea este mai mică, ajungând la fete, cum am

spus, până la 14 ani, iar la băieți până la 18 ani. Cu toate acestea există tulpini, cum sunt « Grămustenii », care își însoară băieții foarte tineri, de 14 ani, cu fete de vârstă mai înaintată. Acestea, dela 13 ani în sus, sunt ținute ascunse. Pe când eram director la Școala Comercială din Salonic, în clasa II-a aveam un elev din comuna Livădži, care era înșurat cu o fată mult mai în vârstă decât el. Peste tot tinerii neînșurați sunt rari, fiindcă sunt luați în răs.

La Meglenoromâni tinerii se însoară de obicei între 15 și 18 ani. Cine trece peste această vârstă, ar putea rămânea neînșurat, fiindcă fetele nu-i mai zic « cupilaș », cum li se spune băieților ajunși până la vârsta de 18 ani, ci « bichiar » sau și mai rău, « moș ». În anii din urmă, tinerii înapoiați din America au cam stricat această tradiție. Față de aceștia, care, de obicei, vin cu parale multe, fetele sărace își mai calcă puțin pe inimă și de multe ori se mărită și cu « cupilași » mai în vârstă.

La unele tulpini macedoromâne și chiar la Meglenoromâni înșurătoarea văduvilor este rară. În orice caz, chiar când ei reușesc să se însoare, sunt nevoiți să ia o văduvă, nu fată nemăritată. Din contră, văduvele se mărită și cu tineri neînșurați, fiindcă o femeie mai mult în casă aduce spor la muncă.

Logodna, la tulpinile mai conservatoare, cum sunt Fărșeroții (păstori semi-nomazi din Albania) și Românii munteni din Pind, se face de obicei între părinți, imediat după nașterea băiatului și a fetei. Este destul să intervină această înțelegere între părinți, pentru ca copiii astfel logodiți să se însoare la vârsta potrivită. Dacă logodna nu se face de părinți, atunci se trimete din partea fetei o pețitoare (de obicei rudă) la părinții băiatului, spre a-i întreba dacă doresc să-și mărite fata după cutare băiat. În Macedonia sunt cazuri, când părinții fetei trimit pețitoare sau chiar și pețitori să ceară mâna băiatului. Cum uneori tinerii nu se cunosc între ei, atunci, în cazul că părinții se înțeleg, se procedează la o întâlnire între băiat și fată, întâlnire care, de obicei, are loc într-o zi de sărbătoare la biserică. La biserică ei se văd, fără să-și vorbească. Întâlnirea poate avea loc și într-o familie, însă fără ca ei să schimbe o vorbă între ei. Firește, toate aceste obiceiuri se țin mai mult la țară și între Românii păstori. În orașe, logodna se face cu întâlniri și sărutări cum se obișnuiește pretutindeni.

La logodnă, mirele aduce miresii un inel și o salbă de bani de argint, la familiile înstărite, de aur, salbă pe care, în cele mai multe sate, logodnica o poartă atârnată de gât. În alte comune salba se poate atârna de coafura capului. Din partea fetei se trimet logodnicului daruri lucrate de logodnică, precum ar fi cămăși și batiste brodate. La păstori din Epir, mirele trimete miresii un colac încărcat de cercei, brățare și câteva monete de aur. Colacul este dus de o fată însoțită de alai în cântece de nuntă. Părinții miresii îi trimet mirelui un alt colac, însoțit de mai multe daruri. În ziua logodnei, la țară, se face ospăț mare la care se bea și se mănâncă până seara târziu.

După logodnă, tinerii nu vorbesc cu logodnicele lor până în ziua nunții. Ceva mai mult, dacă întâmplător tânărul dă de logodnică la vreo rudă a lui sau alt undeva, atunci ea se ascunde să nu o vadă, sau fuge dinaintea lui.

La Meglenoromâni, tinerii se cunosc înainte de logodnă. În cazul acesta, când unui băiat i-a plăcut o fată, atunci părinți băiatului trimet la părinții fetei un « stroinic » (pețitor). Dacă acesta izbutește să obțină mâna fetei, părinții ei o chiamă înaintea pețitorului, o pun să-i sărute mâna și învoiala este făcută. Fata odată logodită, nu se ascunde ca la Macedoromâni de logodnicu ei. Din contră, ea se duce la părinții lui, ca să ajute prin casă și la muncile câmpului.

La păstori macedoromâni logodna nu ține mult. Nici la Românii stabiliți în orașe, afară numai când logodnicul se găsește într-o țară străină la lucru. În cazul acesta logodna poate ținea mai mulți ani dearându-l, în care timp logodnica își așteaptă alesul rămânându-i credincioasă.

Zestrea fetei constă de obicei în îmbrăcăminte și tot felul de țesături pentru nevoile personale și ale casei, lucrate de fată « *Le trousseau qu'une fille a tissé est tout ce qu'elle apporte à son mari* » spune arheologul Heuzey (XLII₂₇₅). Zestre în bani sau proprietăți nu există la țară. Partea fetei revine mirelui după moartea părinților ei. La orașe se dau bani și proprietăți. La Români din Meglen, după un obicei pe care l-au împrumutat dela Slavi, fata se cumpără. Când se întâmplă ca părinții fetei să fie săraci, atunci discuțiile asupra banilor pe care logodnicu trebuie să dea părinților fetei încep încă dela logodnă. Logodnicul mai trebuie să dea fraților și surorilor fetei daruri în cizme și ghete.

Nunta se face de obicei în ziua de duminică. Aproape toate nunțile la păstori aromâni au loc de ziua Adormirea Maicii Domnului. În această zi, în care se fac dela zece până la douăzeci de nunți în fiecare așezare de vară, petrecerile continuă până a doua zi. În unele comune, ele țin toată săptămâna. La Fărșeroți, cu o săptămână înainte de nuntă, mai multe fete se adună și se duc în pădure să strângă lemnele de trebuință la nuntă. Cu acest prilej, ele aleg un lemn subțire și drept, însă ceva mai lung, din care fac « flambură » (steag). După aceea se duc la casa mirelui și pregătesc « flambura », fixând la extremitatea lui, care are forma unei cruci, o batistă mai mare de mătase, de obicei albă - în multe părți, roșie. În vârful steagului înfig un măr roșu, iar în celelalte două extremități ale crucii, unii atârnă de vârf o șuviță de lână roșie, alții înfig câte un măr aurit.

Invitațiile la nuntă se fac de băieți, care iau câte o ploscă de vin și se duc din casă în casă. Fiecare invitat

bea puțin vin din ploscă și urează.

La Meglenoromâni, pregătirile pentru nuntă încep de miercuri sau joi. În una din aceste zile, toate rudele se adună în casa mirelui, aducând fiecare grâu și lemne pentru pregătirea pâinii pentru nuntă.

Când totul a fost pus la punct, duminică, în ziua nunții, după ce toată lumea a ieșit dela biserică, rudele și cunoscuții invitați la nuntă se strâng la casa mirelui. Un grup de tineri cu câteva fete în frunte se duc să invite pe naș. Acesta, după ce cîstește pe tineri cu băutură, încalcă pe calul adus de ei și pleacă împreună la casa mirelui. Aceiași tineri se duc să invite pe fărtați. După ce s'au strâns toți în casa mirelui, se procedează la bărbieritul acestuia. El intră într-o cameră în care se găsesi la unii Români, cum sunt Fărșeroții, numai fete, la alții, numai flăcăi, și în timp ce bărbierul, de obicei unul dintre nuntași îi face toaleta, toate fetele ținându-se de mână dansează împrejurul mirelui cântând cântece de nuntă în care, la Fărșeroți se repetă refrenul:

Sum nă salțe l'îșoară
Și-o arăchi sumsoară.

Sub o salcie ușoară
Și-o răpi subțioară.

După ce s'a isprăvit cu bărbieritul, fărtațul ia «flambura» pregătită de mai înainte și, împreună cu mirele și cu ceilalți nuntași, pornesc călări la casa miresei trăgând din pușcă, spre a vesti sosirea lor. În satele în care nu este obiceiul să se tragă din arme pe drum, înainte de a ajunge la mireasă, ei trimet câțiva vestitori să anunțe sosirea nuntașilor. După aceea intră în curtea miresii și, încărcând pe un cal zestre ei, pleacă cu mireasa călare pe un cal alb, la biserică, unde se celebrează cununia. La Fărșeroți, înainte de a ajunge la casa mirelui, un grup de tineri ies cu un colac, la vedere căruia, nuntașii se reped să rupă câte o bucată din el. După cununie, nuntașii ies la câmp, unde se încinge o horă mare în fruntea căreia se găsește nașul, ținând «flambura» în mână, după el urmează mirele cu alți nuntași, toți îmbrăcați în haine albe, iar după aceștia vine mireasa cu zăvonul alb la Fărșeroți roșu, urmată de mai multe fete. După horă, mireasa este dusă acasă la mire. Tot atunci se ia «flambura» și se pune pe acoperișul casei mirelui, unde stă cel puțin patruzeci de zile.

Lunea, după nuntă, tânăra pereche vizitează pe naș și pe fărtați, invitându-i seara la masă. A doua zi, marți, primesc acasă vizitele rudelor mai apropiate. În timpul vizitelor, mireasa sărută mâna tuturor, după care apoi se retrage. La plecare, rudele îi dăruiesc câte ceva. Miercuria, ultima zi de nuntă, tânăra pereche, însoțită de socri și de rude, se duce la fântână. Acolo mireasa umple de trei ori un urcior de apă, pe care mirele îl varsă, în vreme ce toți ceilalți cântă, până ce la urmă de tot îl umple mirele și toți se întorc acasă. În aceeași zi mireasa se apucă de lucru, spre a-i arăta mirelui cât de pricepută este la toate.

La Meglenoromâni, nuntașii pleacă spre casa mirelui cu un steag făcut din trestie, în vârful căruia se află un buchet de flori, iar peste buchet o cruce. Cum ajung acasă, mirele iese dinaintea steagului și se închină. Apoi fărtații aduc un cal alb, pe care se suie mirele, și, toți împreună, pornesc călări la casa miresei. Cununia se face acasă, sau la biserică. În cazul din urmă, mireasa este dusă călare la biserică. După cununie, toți nuntașii se duc la casa mirelui. Ajungând în fața pragului casei, mireasa se închină de trei ori, punând piciorul drept pe un țol întins, apoi intră în casă. Apoi ies toți afară unde se încinge o horă, care ține până la cină. În sfârșit se așează toți la masă, care ține mai multe ore, iar după masă nuntașii pleacă spre casă (XX³⁹).

Hore și cântece la Macedoromâni. Aromânii sunt din fire oameni veseli, căreia le plac petrecerile însoțite de jocuri și cântece, însă toate cu măsură și la timp potrivit. Ei petrec duminicile, în zilele de sărbătoare și, mai ales, la nunți.

Hora la Macedoromâni se numește coră, un cuvânt pe care l-au moștenit din limba latină, CHORUS. El se deosebește în pronunțare de forma dacoromână, care este bulgărească: horo. De obicei ei joacă afară la câmp, în loc liber, rare ori în casă. Jocul lor este însoțit de o melodie cântată din instrumente de lăutari sau, foarte des, din gură de înșiși jucătorii. Am asistat la jocurile lor în Livădзи, la Aromânii grămusteni, de asemenea în ținutul Veriei, la Aromânii din Pind și în Albania.

Hora păstorilor aromâni se deosebește de hora noastră. E formează un cerc mare și deschis. Oamenii prîși la horă se țin de mână, de cureaua cu care sunt încinși sau, mai de fiecare din jucători se prinde cu mâna de umărul celui alături.

În fruntea horei se găsește jucătorul care conduce și execută jocul. Toți ceilalți îl urmează pășind încet împrejur, așteptând să le vină rândul. Numai cel care urmează imediat după dansator se mai mișcă puțin, sprijinindu-i săriturile. Dansatorul, ținând o batistă în mână, execută jocul în diferite forme, prin mișcări regulate și foarte sprintene. De multe ori, când este înfierbântat și face sărituri mai strașnice, căzând în genunchi și ridicându-se repede în picioare, el scoate ca un țipăt care trezește pe toți privitorii din împrejur. Jocul la horă pentru cei mai mulți dintre flăcăi este un prilej, Când fiecare din ei se silește să arate ce poate executa mai elega și

mai frumos. După ce primul flăcău a terminat jocul, vine al doilea la rând, urmând toți în felul acesta până când isprăvește hora. Hora astfel alcătuită este foarte impunătoare atât prin varietate a dansului cât, mai ales, prin frumusețea și eleganța costumelor.

În Pind și peste tot în Macedonia, la țară, bărbații joacă separat de femei. Totuși sunt cazuri când bărbat și femeile dansează laolaltă. La Meglenoromâni aceasta este regula. De asemenea, la prinderea jucătorilor în horă se ține seamă de vârstă și sex. Astfel, la horele amestecate vin mai întâi bărbații și flăcăii, apoi femeile și fetele. La horele bărbătești, când se joacă între flăcăi, nu se ține seama de această ordine.

Deosebirea între horele jucate de bărbați și între acele jucate de femei constă în faptul că acestea din urmă sunt linistite, fără sărituri și mai frumos executate.

Obiceiul de a se uita bărbații la femei, când acestea joacă sau invers, nu există. În afară de cazul când hora este amestecată, cum se întâmplă la nunți, fiecare sex rămâne la hora lui.

În ce privește felul cum se cântă melodiile în horă, avem acum excelentă lucrare a profesorului Ion Caranica din Sibiu, în care ni se dau cele mai prețioase informații: « Prima strofă din melodie o începe prima jumătate a horei; aceeași strofă o repetă cealaltă jumătate, dacă sunt puține strofe. În cazul când sunt strofe mai multe, a doua jumătate a horei repetă melodia cu strofa următoare. În horă, mai cu seamă la nunți, melodiile se cântă în mișcare rară, iar caracterul lor este măreț și grav; pasul lin și uniform dela un capăt la altul. Nici nu se poate concepe ca un jucător să schimbe pasul, sau să nu fie în ritmul melodiei ... Unele melodii se joacă într'un mod original: jucătorii sunt prinși în horă, însă nu joacă prima jumătate a melodiei, ci numai o cântă, stând pe loc; la a doua jumătate, ei pornesc hora » (XXXIV).

Celelalte melodii la Macedoromâni au același caracter oriental, în care predomină nota melancolică și trăgănată.

Ele variază puțin dela o regiune la alta, după înrăurirea pe care o primesc dela popoarele vecine, în apropierea cărora trăiesc. Astfel, Aromânii din Pind, care vin mai des în contact cu Grecii, cântă puțin altfel decât Românii din celelalte regiuni. La fel și Aromânii din mijlocul Albanezilor, sau aceia din mijlocul Slavilor. La Aromânii din nord, indiferent dacă trăiesc în apropierea Slavilor sau a Albanezilor, se resimte o puternică influență turcească. În afară de aceasta, melodiile aromânești se deosebesc după ocupație: Românii păstori din Pind cântă mai mult cântece haiducești. Cei din Macedonia sau din Albania, care se îndeletnicesc cu comerțul sau meseriile, cântă mai mult cântece de dragoste. « Aromânii din grupul de Nord cântă la o singură voce, afară de unele cântece din regiunea Gramustei și din Nevesca, care se cântă la două voci. Grupul de sud cântă tot la o voce, însă în regiunea Veriei sânt cazuri când se cântă și în două voci. Grupul Fărșeroților cântă cu totul altfel: Melodia o începe numai o singură persoană, de obicei un cântăreț bun, după unul sau două tacte intră tot grupul de cântăreți împreună cu o altă persoană care acompaniază pe primul, cântând aceleași cuvinte, dar pe o melodie diferită. Acesta « tal'e cânteclu ». Grupul întreg acompaniază până la sfârșit pe cei doi soliști, ținând isonul pe tonică cu vocala *e*, fără să cânte cuvinte. Câteodată primul cântăreț nu cântă ultimele silabe; ele se cântă de al doilea și de întreg grupul ». Acest fel de a cânta există și la Albanezi. Eu am avut prilejul să-l constat în călătoria mea în Albania, din 1928. Nu se știe dacă Fărșeroții au primit această particularitate dela Albanezi, sau invers.

Astăzi se cântă românește la Aromânii din nord și la cei din Albania. La Aromânii din sud au pătruns cântecele grecești. La aceștia de multe ori melodii românești sunt cantate cu cuvinte grecești. Însă și la ei există sate care continuă până azi să cânte numai românește.

Un cântec caracteristic al păstorilor aromâni, cum este doina la Românii din țară, lipsește.

OCUPAȚIA MACEDOROMÂNILOR

Macedoromânii, spre deosebire de frații lor din țară, cunosc foarte puțin agricultura. În schimb, ei sunt excelenți păstori, neântrecuți negustori și foarte abili meseriași.

Cu agricultura ei s'au îndeletnicit numai atunci când au avut câte o bucată de teren arabil. Moșii sau latifundii cu terenuri arabile, cum au Românii din stânga Dunării sau chiar vecinii lor, Albanezii, se pare că ei n'au avut niciodată. Dar că, în afară de păstorit, îndeletnicirea lor de căpetenie și cea mai veche, s'au ocupat și cu cultivarea ogoarelor, aceasta rezultă mai întâi, din faptul că în graiul lor se păstrează până azi termeni vechi de bază referitori la agricultură, ca: aratu « plug » din lat. ARATRUM și vomeră « fierul lat al plugului » din lat. VOMER, MERIS, pe care Românii din Țară nu-i au; al doilea, fiindcă și astăzi există tinuturi în Peninsula Balcanică, unde Aromânii fac și puțină agricultură. În lucrarea mea « Românii Nomazi » am arătat toate localitățile atestate în care Macedoromânii, în afară de grija turmelor, s'au ocupat și cu cultura ogoarelor. Un eminent cunoscător al stărilor din Epir, profesorul G. Zuca, într'un studiu economic asupra Românilor din Pind, a încercat să dovedească mai pe larg proporțiile acestei îndeletniciri. Cu toate acestea Românii dela țară, în marea lor majoritate sunt păstori. Sub această formă, ei au trăit poate, încă în vremea, strămoșilor lor, Traco-Ilirii, pentru că din toate vremurile, numai păstoritul a fost pentru ei izvorul de viață din care, mai târziu și-au luat naștere celelalte ocupațiuni: transportul cu chervanele, comerțul cu meseriile, etc.

În cele ce urmează voi încerca să expun, pe scurt, toate aceste îndeletniciri:

Păstoritul și formele lui. Cum am spus, ocupațiunea de bază a elementului românesc dela țară a fost în toate vremurile păstoritul. De altfel și natura solului pe care se găseal așezările lor, nu-i putea îndemna decât la această îndeletnicire Peninsula Balcanică cu un relief atât de variat, a prezentat încă din timpurile cele mai vechi toate acele condițiuni firești pentru desvoltarea unei vieți pastorale, așa cum a existat din vremur străvechi în tot basinel mediteranean: Italia de sud, Provența Spania, Portugalia, Algeria, și, ceea ce pare și mai interesau pentru studiul formelor acestei vieți sub raportul social, este faptul că, pe când în țările civilizate aceste forme au intra în domeniul legendelor, la păstori macedoromâni ele s'au păstrat, toate, până în zilele noastre.

Printre acestea, cele mai caracteristice sunt transhumanța și semi-nomadismul.

Prin transhumanță se înțelege, de obicei, mutarea alternativă și periodică a turmelor între două regiuni de climat deosebit, însoțite numai de păstori; prin seminomadism, aceeași mutare alternativă și periodică însă odată cu turmele, ia parte întregul gen uman și toată gospodăria. La Fărșeroți, care de multe ori își schimbă locuințele după calitatea pășunilor, ultimul tip de viață semi-nomadă ia forma nomadă.

Între tipul de viață semi-nomad și transhumant, ultimul pare a fi fost cel mai vechi. La păstori macedoromâni, transhumanța nu este atât de răspândită. Ea se practică de nevoie în regiunile în care bărbații, putându-se ocupa și cu altceva decât cu păstoritul, se duc o parte cu vitele la păscut, o altă parte rămân acasă, îndeletnicindu-se cu alte treburi. Astfel, păstori din Tesalia, grupați în comunele Șescu, Alimeri, Bahce și altele din apropierea orașului Volo, vara își trimeteau turmele de oi la munte numai sub conducerea câtorva păstori, iar restul familiilor rămâneau acasă, ocupându-se cu muncile câmpului.

Nu se cunoaște motivul care i-a determinat pe păstori aromâni să nu continue cu această formă a păstoritului. Se pare că ei au evitat-o numai din pricina neplăcerilor ce se iveau în viața de familie. Păstori transhumanti trebuiau să stea luni întregi departe de femeile și copiii lor. Nu arare ori întâlnim în poezia lor populară accente de durere, tocmai din cauză că femeile se vedeau nevoite să rămână veșnic despărțite de bărbații lor.

Păstoritul sub forma semi-nomadă îl practică astăzi Fărșeroții din Albania și Grămustenii din Grecia. Despre mișcările metanastasice ale acestor păstori voi vorbi într'un capitol separat. Aici mă mulțumesc să arăt, în câteva cuvinte, felul cum se desfășoară peste an viața păstorului macedoromân.

Păstorul aromân și situația lui materială. Turmele de oi sunt păzite de ciobani numiți de ei « pecurari » (lat. PECORARIUS). Păstorițe nu există la Macedoromâni. Un păstor nu are nevoie de ucenicie ca să se pregătească pentru această meserie. Românul de munte se obișnuiește cu ea, deoarece se naște și trăiește numai printre păstori.

La o turmă constând dela 800 până la 1000 de capete se întrebuințează doi păstori; când turma este mai mare, se pun mai mulți.

Toată ziua păstorul petrece la munte, îngrijind de turma lui și de sănătatea oilor. El se hrănește cu mâncarea care și-o poartă în traistă de acasă. Cei neînșurați se duc cu rândul acasă și-și iau de mâncare. Celor înșurați li se aduce la munte de femeile lor. Seara vin să doarmă la stână numai mătriciarii, care pasc oile ce au fătat și dau lapte (mătrițe). Când se apropie vremea de dormit, ei adăpostesc mai întâi oile aproape de stână, după aceea se culcă și dorm, unii afară, alții în stână. Ceilalți păstori numiți birbicari (care pasc berbecii) nutinari (noatenii), stirpari (oile sterpe) nu vin la stână.

Viața păstorilor macedoromâni se desfășoară între munte și șes. Vara, din luna Aprilie până în Octomvrie, petrec la văratec pe înălțimi de munți, iarna, dela Octomvrie până în primei zile de primăvară, la șes. Ei sunt atât de obișnuiți cu acest mișcări periodice, încât astăzi există comune românești, ai căror locuitori, cu toate că nu se ocupă cu păstoritul sub forma arătată totuși nu rămân să petreacă iarna, în așezările lor de munte Toamna ei pleacă la șes, la fel ca păstori nomazi, lăsând în comunele lor numai câte două trei familii care să păzească satul.

Iată ce ne spune Heuzey, referitor la această pornire a păstorilor români din Pind, de a rătăci veșnic pe drumuri:

« C'est une curieuse population que ces Valaques, descendants de tribus errantes. Ils ont bâti des maisons, formé des villages et même des villes, mais ils sont restés pasteurs, au fond de l'âme ... J'ai rencontré bien souvent dans les chemins de l'Olympe de ces familles en voyage; jamais ils n'ont l'air plus gai et plus heureux que lorsqu'ils ont plié bagage et pris en main leur bâton de route ».

Situația materială a păstorilor macedoromâni a fost întotdeauna bună, afară de cazurile rare, când, după o iarnă excepțional de riguroasă, și-au pierdut o parte din turmele lor, din cauza frigului excesiv la șes. Acest rău, cu toate că se întâmplă la intervale mari, ei nu-l pot înlătura, din cauza imposibilității de a putea feri, în timp de frig mai mare, turmele de oi în adăposturi acoperite. Trăind, după cum am văzut, în grupări, turmele lor de oi sunt foarte mari. Ei nu pot găsi adăposturi atât de spațioase, spre a le putea păzi pe toate de rigorile gerului. Dar, cum am spus, aceste nenorociri sunt rare. De regulă, ei sunt întotdeauna în câștig cu turmele lor. Această situație bună provine și din cauza organizației lor. Trăind în grupări conduse de un celnic, ei formează un fel de trusturi în toate transacțiunile lor comerciale. Ei sunt toți uniți și au perfectă încredere în celnicul lor. Această unire și înțelegere a constituit din toate timpurile puterea lor. Ea a fost admirată și de scriitorii străini. Iată, bunăoară, ce spune Heuzey, în această privință: « Ces pâtres sont une puissance dans le pays; ils ont pour eux une force qui les maintient, en dépit de l'aversion publique; c'est l'union qui règne, dans leurs conseils et la confiance qu'ils ont en leurs chefs ». Nicio familie din cuprinsul unei fâlcări n'are dreptul să vândă produsul oilor în mod separat. Totul se vinde în comun și pe un preț unitar. Sub acest raport, « celnicul » are cuvântul hotărâtor. El tratează cu neguțătorii, fabricanți de brânzeturi, care vin la ei la munte în luna Aprilie din fiecare an, să cumpere laptele din turmele unei « fâlcări », pentru tot intervalul din luna Aprilie până la sfârșitul lui Iunie (Sfântu Petru). În cursul acestui interval, ei trebuie să predea neguțătorului cantitatea de lapte cuvenită. Din acest lapte se prepară mai multe feluri de brânzeturi, pe care neguțătorii macedoromâni le desfac pe piețele orașelor din Peninsula însă « cașcavalul » este articolul cel mai căutat. El nu se consumă numai în interiorul țării, dar se exportă și în Turcia, România, Italia, Egipt și Jugoslavia. După ce tot laptele a fost vândut, suma obținută este distribuită la fiecare cap de familie, după numărul oilor. Acest număr, la o « fâlcare » poate să ajungă la câteva zeci de mii. Dintre acestea, celnicul are cele mai multe.

Suirea oilor la munte. La începutul primăverii, după ce toate oile au fost tunse, iar căldurile la șes sau aproape de țărmul mării, unde păstori macedoromâni obișnuiesc să-și petreacă lunile de iarnă, încep să devină mai mari, familiile Românilor se pregătesc pentru mutarea oilor la munte.

Cu o săptămână înainte de plecare, o agitație vie domnește în comunele românești. Bărbații din fâlcări se adună în grupuri spre a se învoi asupra direcției ce trebuie să apuce. Femeile la rândul lor, după ce pregătesc bine toate de plecare, strâng tot avutul lor din gospodăria casei în baloturi. După ce s'au făcut ultimele pregătiri și totul stă gata de încărcat, familiile de sub conducerea unui celnic mai întâi prânzesc, după aceea încarcă avutul pe cai, dar mai cu deosebire pe catări și apoi pornesc la drum:

Înainte merg turmele cu ciobanii însoțiți de câinii lor, iar după ei urmează familiile cu întreaga lor gospodărie.

Nimic nu este mai impunător pentru acei care n'au cunoscut viața nomadă a păstorilor români decât priveliștea plină de farmec ce prezintă trecerea acestui convoi.

Dela o depărtare de o oră se văd ridicându-se nori de praf deasupra și împrejurul turmelor de oi. Cu cât turmele se apropie, cu atât sunetul clopotelor și cântul copiilor se aud tot mai lămurit, și o lume imensă, care iese din satele și comunele din apropierea drumului, aleargă să vadă pe « Vlahii » care trec cu oile la munte.

După mulțimea turmelor de oi și numai la o distanță de câteva sute de metri, apar « falcările »:

Înainte merg pe jos copiii mai măricei, însoțiți de câteva bătrâne vânjoase, iar după ei urmează întreaga « fară » (neam), compusă din bărbați, femei, fete, toți umblând încet și alături printre caii și catării împovărați până în gât. Rar se vede câte o bătrână care, din cauza oboselii prea mari, se mai suie puțin pe catării încărcăți. În schimb mulți dintre bărbații mai cu stare încălesc, mai mult de plăcere decât de oboseală, pe « binecure » (cai buni de călărit); iar copiii mai mici și pruncii sunt așezați, cei dintâi în niște coșuri prinse în dreapta și în stânga samarului, iar cei din urmă în leagăne făcute anume în mijlocul samarului, deasupra unei învelitoare cu care de obicei se învelesc baloturile.

Convoiul astfel alcătuit se mișcă numai dimineața și seara. Dimineața, pe la revărsatul zorilor până pe la ora unsprezece, când încă n'au început căldurile mari, iar seara dela cinci până la ora zece din noapte. Înainte de amiază poposesc mai întotdeauna pe lângă un izvor cu apă rece. Seara, mai mult unde nimeresc. De altfel, păstorii macedoromâni, care cunosc toate colțurile și drumurile pe unde trec, își aleg de popas locurile cele mai bune. Ele sunt aproape aceleași pentru fiecare an.

Cum ajung la locul de înnoptat, caii și catării sunt lăsați liberi după hrană, iar oile sunt răspândite pe câmp să pască îndată după aceasta, bărbații se apucă și aprind un foc mare împrejurul focului întind corturile spre a fi feriți de ploaie îngrijind ca la marginea cortului să sape un șanțuleț în cari trebuie să se scurgă apa în vreme de ploaie. În vremea aceasta femeile îngrijesc de mâncare.

Dar când timpul este frumos și nu sunt semne de ploaie mulți din ei nici nu întind corturile. Ei se mulțumesc să așeze sacii unul lângă altul, dinaintea lor întind crengi și peste crengi pun câte un țol. Cum vine vremea somnului, se culcă toți pe țoalele întinse cu capul rezemat de marginea sacilor și dorm așa la aer liber, până dimineața, când se scoală și pornesc din nou la drum.

Mâncarea lor pe drum constă mai mult din lapte. Ei întrebuințează și carne friptă sau legume uscate. Însă laptele cu derivatele lui sunt baza nutrimentului pe drum. În acest scop la plecare, ei au grija să ducă cu sine și o turmă mai mică alcătuită din « plecători », oi care au fătat cu două trei zile înainte, de plecare. Laptele dela aceste oi se întrebuințează pentru hrana copiilor și peste tot pentru întreținerea tuturor.

Pe vremea Turcilor, dacă se întâmpla în drum să poposească pe moșia unui bei turc, ei erau nevoiți să plătească o dare mică de fiecare cal sau catâr. De cele mai multe ori, însă, ei scăpau de această dare, cinstind pe oamenii de pază cu lapte, brânză și ce mai aveau de ale mâncării.

Astfel, acești păstori nomazi călătoresc mai multe zile de-a rândul, până să ajungă la locuințele lor de vară, petrecând ziua în cântecele copiilor și noaptea în poveștile bătrânelor.

Nu există munte străbătut de păstori macedoromâni, unde să nu se găsească o vale sau un pârau de care să nu se lege câte o întâmplare din viața lor. Toate aceste întâmplări bătrânele le povestesc, în drum sau seara sub cort, copiilor, iar aceștia, la rândul lor, le transmit urmașilor. Numai cine a luat parte la aceste migrațiuni anuale ale păstorilor nomazi își poate închipui de cât farmec este cuprinsă viața lor petrecută veșnic în munți, pe care nu fără dreptate, ei singuri dintre toate popoarele balcanice îi numesc « muntii românești ».

Cum se apropie de coline, convoiul începe să scadă. « Falcările » cu « celnicii » în frunte încep să se despartă în grupuri mai mici, apucând fiecare direcția ținutului unde vor să-și fixeze așezările. Pentru acei care n'au locuințe stabile pentru timpul verii, cum sunt în bună parte Fărșeroții, așezările de vară cu turmele se schimbă după calitatea și belșugul pășunii. Aceasta se întâmplă și după ce s'au așezat odată, după reîntoarcerea lor din iernatec.

În fine, acum toți au ajuns la munte și o bucurie de nedescris se vede pe fețele lor.

Muntele este pentru păstori români ceea ce marea este pentru Greci și câmpia întinsă pentru Bulgari. În munte ei își găsesc din belșug hrana pentru vite, în munte refugiul și siguranța pentru vremuri grele, și tot în munte ei trăiesc clipele senine când, după munca istovitoare din timpul zilei, adunați toți pâlcuri, împrejurul focului la « mandră » (târlă), petrec în glume, cântece și povești.

Mișcările metanastase la păstori aromâni. Aceste mișcări sunt foarte vechi. Istoric, ele sunt atestate încă din secolul al XI-lea. Astfel, istoriograful bizantin Kekavmenos, povestindu-ne de o răscoală a Românilor din Pind despre care voi vorbi la p. 64, ne spune că familiile și turmele acestor Români, vara, începând din luna Aprilie până în Septembrie, petrec în munții Bulgariei (εἰς τὰ ὄρη τῆς Βουλγαρίας), iar, toamna, se întorc la șes. Care vor fi fost acești munți ai Bulgariei, nu ni se spune lămurit. Probabil munții Macedoniei, dacă ținem seamă de Bulgaria din vremea cronicarului.

Centrele de iradiațiune pentru întreaga Peninsulă Balcanică, au fost munții Pind, Gramos și Tesalia:

Din Pind și din Tesalia păstori macedoromâni, coborându-se în sud cu turmele după pășune, au ajuns în Grecia

până în Atica, aproape de Atena și chiar în Peloponez. Tot din Pind ei s'au așezat în Macedonia și în Tracia.

Din Gramos și chiar din Pind, păstorii români s'au revărsat aproape în toată Albania de miazăzi și, mai ales, în Frașari, dând naștere la tulpina păstorilor nomazi cunoscuți sub numele Fărșeroți (pentru Frășeroți). Satul din care și-a luat naștere numele acestei tulpini este albanez: Frashëni « Frăsinet », pronunțat în graiul albanez tosc. Frashëri, dela frashen « frasin » (lat. FRAXINUS). Sunt scriitori care, în dilentatismul lor, derivă numele Fărșerot dela numele antic de localitate Farsala, ceea ce este fundamental greșit, fiindcă, la Albanezi, satul există și azi sub forma arătată mai sus.

Cunoscând ținuturile ocupate de păstorii români în sudul Peninsulei, să urmărim puțin direcția migrațiunilor pe unde se mișcau odată cu turmele și unii din ei continuă și astăzi. Înainte de aceasta, trebuie să menționez aci că pentru unele din aceste peregrinări avem mărturii din partea scriitorilor englezi și francezi de pe la începutul sec. al XVII-lea. Astfel, dintre călătorii englezi, Thomas Herbert face mențiune despre ele încă din 1626; George Wheler în 1675, iar doctorul Sibthorp în 1794 (XXII⁴⁴, LXXXIV 32). Acela dintre Englezi care a cunoscut pe păstorii din Pind, mai bine decât toți cei citați, a fost colonelul William Martin-Leake, atât de des pomenit în această lucrare. El a călătorit în nordul Greciei între 1800-1810. Lucrările lui au fost publicate în două rânduri: în 1814 sub titlul « Researches in Greece » (Cercetări în Grecia), în care sunt strânse toate mărturiile istoriografilor bizantini referitoare la trecutul Macedoromânilor, și « Travels in Northern Greece » (Călătorii în Grecia de miazănoapte), publicată în 1835. După ei vin Pouqueville, care a vizitat pe Aromânii din Pind între 1808-1813, în două excursiuni făcute în Grecia, dându-ne cele mai prețioase și ample informațiuni referitoare la mutările lor, în fine Franyois Lenormant și L. Heuzey. În afară de aceștia au scris și alții, despre care m'am ocupat mai pe larg în lucrarea mea « Românii Nomazi »

Românii păstori din munții Pind coborau toamna cu turmele la iernatec în Tesalia. Pe vremuri, în câmpia Tesaliei existau atâtea sate românești, încât, toamna, după coborîrea păstorilor la șes, întreaga provincie avea aspectul unui ținut curat românesc. În această câmpie se coborau odată, și o parte din ei mai continuă și azi, Românii din toate așezările situate pe povârnișurile nordice ale Pindului, dar mai cu deosebire din comunele Samarina, Avdela, Perivoli și Smixi, mai puțin cei din Furca și Băiasa. După aceștia veneau păstorii de pe cursul superior al râului Aspropotam. Toți aceștia împreună cu acei din Pind se revărsau în întreaga câmpie a Tesaliei, dar mai cu deosebire în Târcol, capitala ei și metropola românismului din această provincie. Astfel, cei din Samarina ajungeau în localitățile: Târcol, Veleștin, Cardita, Târnova și Larisa. Mulți din ei iernau în Lăsun (Elasona), alții la poalele muntelui Olimp, în fine, alții luau direcția spre Grebena, Discata, Custur (Castoria), Cojani, Hrupiștea, Ciotili și Peritore. Cei din Avdela se răspândeau în Zarcu, Damași, Damașuli, Târnova, Neohol și Grizano, între Tricala și Larisa. Păstorii din Perivoli se cobora mai mult în Târcol, Veleștin, Calabaca, de unde multe familii nu s'au mai întors în comună. Alții înaintau cu turmele în regiunile muntoase dintre Ohrida și Resna, unde o parte din ei s'au stabilit pentru totdeauna.

O altă regiune unde iernau păstorii din Pind, era Acarnan și Etolia.

Dintre aceste două provincii Etolia este mai muntoasă, iar Acarnania mai șesoasă. În aceasta din urmă se coborau păstorii nomazi din cele mai multe comune din Epir, dar cu deosebire din regiunea Aspropotamului superior. Din Pind își mutau așezările în Acarnania comunele Halichi, Lepeniți, Viliciani, Coturi, Cornu, Gardichi, Pertuli și altele. Păstorii din toate aceste localități urmau drumul pe valea Aspropotamului: « Les nomades Aspropotamietes descendent vers mi-octobre des gorges supérieures de l'Achéloüs, en parcourant de ressaut en ressaut, les croupes, les retraites et les gorges du Pinde, jusqu'à la fin de novembre, qui est le temps de le arrivée dans l'Acarnanie ». Tot din regiunea râului Aspropotam ei ajungeau cu turmele și mai spre sud. Pe aceștia, călătrul englez George Wheler i-a văzut, peregrinând cu turmele pe colinele ce se lasă în fața golfului Lepante din nordul Peloponezului. Alții se coborau și mai la sud până în Atica. Doctorul Sibthorp i-a întâlnit în Atica și Beoția.

Dar o bună parte dintre păstorii din Pind își mânau turmele la iernatec spre câmpia de pe coasta Mării Ionice numită Κάμπος (lat. CAMPUS), dintre Arta și Preveza. În această parte a Greciei veneau Românii din Aminciu și din partea răsăriteană a ținutului Zagori, din comunele Grebeniți, Tristicu, Flamburari. Tot aci se coborau și cei din satele așezate mai în spre sud, în direcția râului Arta: Calarl'i, Siracu, Paliohori, etc. La coborîre, ei urmau drumul dealungul râului Arta. Scriitorul englez Henry Holland a întâlnit dintre aceștia mergând pe drumul spre Preveza. După mărturiile lui, turmele acestor păstori erau atât de mari încât, în mersul lor, ocupau mai multe mile. Împreună cu turmele, ei aveau nenumărați catări și peste o mie de cai, care umblau grupați câte douăzeci, legați unul de altul. Caii erau încărcăți cu toată gospodăria și cu copiii mai mici, băgați în cosuri așezate în dreapta și în stânga sămarului. Familiile umblau în urma turmelor cu doi preoți în frunte. Scriitorul englez mai adaugă că drumul pe care îl făceau pe jos acești păstori ținea zece până la douăsprezece zile.

În ce privește păstorii români din ținutul Zagori, aceștia la început, urmau aceleași drumuri. Mai târziu, o

parte din ei au început să emigreze în ținuturile Traciei, de unde mulți nu s'au mai întors în Epir. Dintre aceștia, cel mai mare contingent îl formează Românii din Băiasa. Astăzi ei se găsesc răspândiți în Peștera, Giumaia, Sear (Seres), Poroj, Nigrita, Melnic, Nevrocop și aiurea.

Mișcările periodice ale păstorilor macedoromâni

In afară de aceste patru direcțiuni care duceau în Tesalia, Acarnania-Etolia, Arta și Tracia, păstorii din Pind, originari din comunele Furca, Breaza, Pădz, alții din Perivoli, Avdela și alte comune, ajungeau la Grebena, de unde înaintau spre Olimp, urmând drumul dealungul râului Venetico și atingând orașul Selfige (Servia). Alții din Samarina și peste tot de pe așezările muntelui Smolcu apucau direcția spre lacul Castoria. Aceștia, în drumul lor spre răsărit, ajungeau odată până la Sacișta, comună, altă dată pur românească, azi complet grecizată. Mulți din ei atingeau marea comună Vlahoclisura, care după grai, ține de așezările din Pind. In fine, mulți păstori din Perivoli și Avdela, în mișcările lor, au apucat drumul spre răsărit de râul Bistrița, așezându-se pe muntele Neaguș, acolo unde întâlnim azi grupați în satele de lângă Veria. Aceștia își mână turmele la iernatec pe câmpia de pe țărmul mării, lângă Caterina. Dar mulți din Românii din Pind ajungeau până în Sear, Cavala, Nevrocop și peste tot pe câmpiile dealungul râului Marița.

Păstorii români din muntele Gramos s'au miscat cu turmele în două direcțiuni: una spre apus, răspândindu-se în părțile meridionale ale Albaniei, de unde apoi se întindea în toată Albania, alta spre răsărit, revărsându-se în Macedonia de unde luau drumul spre miazănoapte până în Bulgaria. Nu putem urmări aceste mișcări străvechi ale Grămustenilor în cele două direcții opuse. Urmele lor se văd în populațiunile românești din Macedonia, Albania și Bulgaria, care după limbă, se deosebesc de cele din Epir și țin de grupul grămuștean. Astăzi munții Gramos sălășluiesc, după cum s'a văzut, numai câteva sate. Restul s'a răspândit în direcțiile arătate, fără a se înapoia în așezările lor străvechi, probabil din cauza contactului lor cu Albanezii trecuți la islamism care, după ce-și părăseau legea, se țineau numai de hoții, atacând și jefuind satele creștine. În prezent, păstorii nomazi, care au mai rămas în

munții Gramos, își mână turmele la iernatec unii în Hrupiștea, alții, înaintând mai spre miazănoapte, în Castoria, acolo unde se coborau odată și păstorii din Pind. Mulți din ei ajungeau la răsărit până în nordul Salonicului, fondând comuna Livădzi din ținutul Meglen. Pe vremea când am vizitat eu această comună, numărul oilor, în afară de cai și catări, se ridica la 150.000. Alții, tot din ei, înaintau până la Ienige (Ianița) și Vodena.

Caro I al II-lea
 Prin grația lui Dumnezeu și voinea națională
 Rege al României
 La toți de față și viitori, Sănătate.
 Dorind a da o probă de a Noastră bunăvoință Domnului TEODOR CAPIDAN, scriitor
 Membru al Academiei Române, pentru servicii aduse școalei, bisericii precum și pe tărâm
 literar, artistic, științific și social.
 Noi îi conferim ordinul "Meritul Cultural" pentru LITERE și anume CAVALER clasa I
 Drept care îi dăm acest brevet subscris de Noi și investit cu regescul Nostru sigiliu
 Dat în București la 7 Iunie 1940. 193
 Ministrul Secretar de Stat la Departamentul Cultelor și Artelor

O altă direcție pe care o apucau păstorii români din Gramos era ținutul Murihova. Aci mulți din ei cu timpul au fost slavizați. Alții o luau mai în spre nord, ajungând în Serbia, în regiunea dintre Piroț și Vrania. O bună parte din ei, trecând Vardarul și Strumița, au ajuns până la Nevrocop. Urmând drumul mai în spre răsărit, cei mai mulți s'au așezat în Sear, Giurmaia-de-Sus, Racovița, Demir-Hisar, alții în Melnic, și, trecând râul Mesta, au ajuns până în Xanti și munții Rodope. Unii din ei, apucând drumul spre miazănoapte, s'au așezat în munții Rodope și Balcan. Aceștia își mânău turmele la iernatec în ținuturile șesoase dintre Adrianopole, Marea de Marmara și râul Marița. Păstorii din Rodope o luau spre Ghiumulgina, alții din ei spre Drama și Sear.

Păstorii din Albania cunoscuți sub numele Fărșeroți, care altădată se aflau în centre românești atât de înfloritoare, ca Moscopole, Grava (Gabrova), Șipsca, etc., își mânău turmele la iernatec spre câmpia Muzachia, coborînd până aproape de portul Vatona. Alții apucau drumul spre Tesalia. Păstorii așezați la nord de râul Scumbi apucau drumul spre satele românești Beala-de-sus, Beala-de-nghios, răspândindu-se în diferite alte direcții. Cei așezați la sud de Șcumbi azi se îndreaptă cu turmele spre Grava, Lunea, Pogradet. Românii din Dangli și Colonia își mânău turmele la văratec în munții Gramos. Pe vremuri ei ajungeau la sud, până în Acarnania și Etolia. Astăzi păstorii din Albania se găsesc peste tot în aceste părți. Pouqueville, care vorbește în treacăt despre ei, numește pe cei din Acarnania, Pistichi. Heuzey, care i-a văzut mai târziu, arată că Grecii localnici îi numesc Garaguni (din Caraguni «purtători de gune negre» și Arvanitovlahi (vlahi originari din Albania). Ei vărează în regiunile muntoase din spre Karpenisi (Cărpeniș) și Agrafta. Astăzi toți acești păstori sunt grupați în Maniana, în comunele Surevoli, Cuciubina, Cațaro, Ohtu. Dintre acestea satul Cuciubina, care se mai numește Maniana, este cel mai mare. Ceilalți

păstori din Corița și ținuturile din Moscopole și Șipsca își mână turmele la văratec în Tesalia. Păstorii din Dangli și Colonia merg la văratec în ținutul muntos din Murihova, ajungând în localitatea Ciucura. De aci, acei care au scăpat de slavizare, au înaintat până în satele Gramatecova, Fetița, Căndrova, Paticina de lângă Vodena, aproape de Veria și Salonic.

Transportul cu chervanele. Păstorii macedoromâni nu se ocupă numai cu creșterea turmelor de oi, dar și cu transporturile. Fiecare familie, pe lângă sutele și miile de oi, mai au și un număr de cai și de catări, de care se folosește la transportul mărfurilor proprii sau ale altora.

În Peninsula Balcanică, înainte de introducerea căilor ferate transporturile mărfurilor se făceau cu chervanele. În această Peninsulă, în care siguranța la drum nu prea era mare, chervanele serveau și pentru transportul oamenilor; ele făceau și serviciu poștal. O chervană, de obicei, se alcătuea din cel puțin opt până la zece cai sau catări. Ea putea fi însă și mai mare. Un studiu asupra acestei îndeletniciri nu s'a făcut până acum. Astfel, încă nu se cunosc bine drumurile pe care chervanagi făceau transporturile. Firește, pentru mărfurile importate din străinătate, nu puteau fi decât cele care plecau de la principalele porturi ca: Durazzo, Arta, Salonic, Constantinopol, etc., iar pentru traficul intern, drumurile ce porneau din principalele orașe, în care se țineau târgurile anuale. De multe ori, însă, chervanagii români înaintau la mieznoapte, dincolo de Macedonia. Ei ajungeau în Bulgaria, Serbia și pe coasta Dalmației, până în Principatele Române și Ungaria. Nu se cunosc precis drumurile pe care le urmau și popasurile ce făceau în cursul acestor călătorii mai lungi.

Drumurile istorice în Peninsula Balcanică

Ocupația cu transporturile la Macedoromâni a existat de când cu primele încercări de a-și desface produsele lor în lapte și lână. La început, ei se mulțumeau să transporte aceste produse de la locuințele lor de munte sau de șes, până la principalele centre regionale. Când însă ei, în afară de produsele care țineau de păstorie, mai transportau și mărfurile altora, când pentru acest dublu scop care le aducea venituri mai mari, ei nu se mulțumeau să parcurgă drumurile din cuprinsul unui singur ținut, ci cutreierau întreaga Peninsula Balcanică, când, în fine, prin ocupațiunea cu caravanele, foarte mulți dintre celnicii lor începuseră să se dede și la comerț și, prin aceasta, se vedeau siliți să treacă de la țară la orașe, atunci meseria transporturilor cu caravanele ajunsese la o extensiune foarte mare, devenind cel mai sigur mijloc de îmbogățire.

Vechimea ocupațiunii Aromânilor cu transporturile este tot atât de mare ca aceea a păstoriei. În veacurile de mijloc, ei erau singurii transportatori în Peninsulă. Ei străbăteau, pornind de acasă cu caravanele, drumurile care duceau la centrele cele mai importante pentru comerțul intern al Peninsulei. Între acestea, lăsând la o parte orașele mari ca Salonicul și Constantinopolul, în timpurile vechi cele mai cunoscute printre populațiunile din Epir, Albania

și Macedonia erau porturile Valona, Durazzo și Raguza. Din aceste trei, chervangii macedoromâni transportau în interior toate mărfurile aduse din Italia prin Venezia și Trieste. Acei care expediau aceste mărfuri, constând mai mult din țesături scumpe ca pânză de mătase și postav, după aceea tot felul de obiecte de sticlă și de metal, în fine, argintării în filigran, etc., erau Macedoromânii stabiliți în cele două orașe italiene (LXV 313).

*Prin grația lui Dumnezeu și voința națională
Rege al României
La toți de față și viitori, Sănătate.*

Carol al II-lea

*Ministrul Afacerilor Străine
Cancelarul al Ordinilor*

*Preluat înfrumusețat în Divanul Carol
Ghișeu al Cancelariei Ordinilor
Ministru Plenipotențiar*

Morai Păriciu

*Asupra raportului Ministrului Nostru al Afacerilor
Străine Cancelar al Ordinilor sub nr. 296*

*Art. I. Numim membru al Ordinului Coroana României în gradul de Comandor
pe DI Teodor Capidan, profesor Universitar*

Art. II. Ministrul Nostru al Afacerilor Străine, Cancelar al Ordinilor este însărcinat cu executarea acestui Decret

Dat în București la 31 Mai 1932.

*Ministrul Afacerilor Străine Cancelar al Ordinilor, (semnat) D. I. Ghika Pentru conformitate, cu Decretul original
Directorul Cancelariei Ordinilor Ministru Plenipotențiar*

Carol al II-lea
Prin grația lui Dumnezeu și voința națională Rege al României
La toți de față și viitori, Sănătate.
Asupra raportului Ministrului Nostru al Afacerilor Străine, Cancelar al Ordinilor sub nr. 296' Am decretat și decretăm:
Art. I. Numim membru al Ordinului Coroana României în gradul de Comandor
pe DI Teodor Capidan, profesor Universitar.
Art. II. Ministrul Nostru al Afacerilor Străine, Cancelar al Ordinilor este însărcinat cu executarea acestui Decret.
Dat în București la 31 Mai 1932.
Ministrul Afacerilor Străine Cancelar al Ordinilor, (semnat) D. I. Ghika Pentru conformitate, cu Decretul original
Directorul Cancelariei Ordinilor Ministru Plenipotențiar

De altfel și scriitorii străini ca Pouqueville, William MartinLeake, E. M. Cousinery și alții, care au trăit mai multă vreme printre păstorii macedoromâni, confirmă traficul ce se făcea odată între aceste porturi și centrele din interiorul Peninsulei locuite de Macedoromâni ca: Ianina, Calarlı, Aminci, Moscopole, etc., fără să ne indice precis drumurile pe unde treceau chervanele lor. Aceste drumuri ar putea fi numai presupuse. Ele se cunosc câteodată din corespondența negustorilor români.

Am arătat mai sus că chervanele nu înlesneau numai transporturile de mărfuri și de oameni, dar făceau și serviciu poștal. Trecerea lor era așteptată cu multă nerăbdare în hanurile fiecărui centru mai mare.

Pe vremea aceea, aproape toate hanurile din orașe ca și acele care se găseau dealungul marilor drumuri erau ținute de Români. Astfel, pe șoseaua ce duce din Semendria până la Constantinopol hangii erau Români (LXXXVII₄₉). Pe atunci, și multă vreme chiar după introducerea oficiului poștal în imperiul turcesc, schimbul scrisorilor se făcea mai mult prin chervanagii. În condițiunile acestea, corespondența comercială cu orașele din Italia, bunăoară, se făcea prin unicu port mai mare din Albania, care era Durazzo.

Din acest port chervanele plecau pe vechea șosea « Via Egnatia », care trecea prin Elbasan, ajungând până la țărmul lacului Ohrida, în apropiere de Pogradec. De aici chervanele se abăteau la Moscopole, cel mai mare centru comercial al Românilor din Albania de pe vremea aceea. Treceau prin Corița și, după ce încărcau mărfurile și primeau corespondența, atingeau celelalte orașe și târguri din apropiere, ca Gramoste, Niculița, Linotopi, Fușea și altele, înapoiindu-se prin Pogradec pe șoseaua principală Via Egnatia și, înconjurând lacul Ohrida până la Struga,

ajungeau prin orașul Ohrida la Bitolia. De aci ei continuau drumul la răsărit, pe aceeași șosea, trecând prin Vodena (Edessa), Salonic și toate centrele mai mari din Tracia, până ajungeau la Constantinopol.

Astfel de transporturi chervanagii macedoromâni mijloceau și în țările de miazănoapte.

Nici aceste drumuri nu ne sunt cunoscute din partea călătorilor străini. Ei vorbesc de transporturile de mărfuri ce se făceau în Bulgaria, Jugoslavia, Dalmația, Țările Române și Ungaria, fără însă să ni le indice, probabil, fiindcă nu le cunoșteau. Aceste drumuri erau aceleași care formau, înainte de venirea Turcilor în Europa, rețeaua de șosele ce legau ținuturile din cele patru puncte cardinale ale Peninsulei Balcanice. Ele au funcționat ca drumuri de legătură între principalele orașe din Balcani chiar în timpul dominației turcești și, în parte, funcționează și astăzi.

Astfel, în afară de Via Egnatia care, după cum am văzut, lega Marea Adriatică de Constantinopol, venea vechiul drum central, dela nord spre sud, dealungul văii Morava-Vardar, care unea Belgrad cu Salonic, având ca nod principal de legătură cu celelalte drumuri, orașul Niș. Al treilea drum tot atât de important era «drumul militar» (Heerstrasse), care lega Constantinopol de Niș. Din acest port chervanele plecau pe vechea șosea «Via Egnatia», care trecea prin Elbasan, ajungând până la țărmul lacului Ohrida, în apropiere de Pogradec. De aici chervanele se abăteau la Moscopole, cel mai mare centru comercial al Românilor din Albania de pe vremea aceea. Treceau prin Corița și, după ce încărcau mărfurile și primeau corespondența, atingeau celelalte orașe și târguri din apropiere, ca Gramoste, Niculița, Linotopi, Fușea și altele, înapoiindu-se prin Pogradec pe șoseaua principală Via Egnatia și, înconjurând lacul Ohrida până la Struga, ajungeau prin orașul Ohrida la Bitolia. De aci ei continuau drumul la răsărit, pe aceeași șosea, trecând prin Vodena (Edessa), Salonic și toate centrele mai mari din Tracia, până ajungeau la Constantinopol.

Astfel de transporturi chervanagii macedoromâni mijloceau și în țările de miazănoapte.

Nici aceste drumuri nu ne sunt cunoscute din partea călătorilor străini. Ei vorbesc de transporturile de mărfuri ce se făceau în Bulgaria, Jugoslavia, Dalmația, Țările Române și Ungaria, fără însă să ni le indice, probabil, fiindcă nu le cunoșteau. Aceste drumuri erau aceleași care formau, înainte de venirea Turcilor în Europa, rețeaua de șosele ce legau ținuturile din cele patru puncte cardinale ale Peninsulei Balcanice. Ele au funcționat ca drumuri de legătură între principalele orașe din Balcani chiar în timpul dominației turcești și, în parte, funcționează și astăzi.

Astfel, în afară de Via Egnatia care, după cum am văzut, lega Marea Adriatică de Constantinopol, venea vechiul drum central, dela nord spre sud, dealungul văii Morava-Vardar, care unea Belgrad cu Salonic, având ca nod principal de legătură cu celelalte drumuri, orașul Niș. Al treilea drum tot atât de important era «drumul militar» (Heerstrasse), care lega Constantinopol de Niș, prin Adrianopol și Filipopol. El se continua la nord până la Seraievo și mai departe. În afară de acestea existau, firește, și poteci secundare prin munți, pe care chervanagii români le cunoșteau foarte bine; însă, peste tot, șoselele indicate mai sus erau acelea care constituiau rețeaua principală (XII₁₉, L V₁₂₁, CII₅₄₅).

Pentru transporturile pe care chervanagii români le făceau în Principatele Române avem știri indirecte: Între mărfurile pe care negustorii macedoneni le aduceau din țară spre a fi exportate în Italia și aiurea, figurau și produsele în ceară, miere și altele. Toate acestea ei le aduceau cu chervanele. În 1753, în spitalul din hanul Colțea, i s'au amputat picioarele degerate chervanagiului aromân, Costin Ologul din Aminciu (Mețova), care făcuse în plină iarnă drumul cu chervanele din Macedonia în Principate. Despre acest eveniment ni se vorbește într'un «hrisov a lui Matei Vodă Ghica, dat lui Costin Ologul, căruia, după ce s'a însănătoșit și s'a însurat, Domnul i-a dăruit loc de casă din locul domnesc de lângă Dâmbovița» (CVII₂₆).

În interiorul Peninsulei, mai ales în partea septentrională a Macedoniei și meridională a Traciei, chervanagii români făceau transporturi în orașele în care se țineau târguri «păneghiri» (πανήγυρις) anuale. Dintre aceste orașe, mai mari erau Părleap (bulg. Prilep) în Macedonia și Sear (Seres) în Tracia occidentală. Târgurile anuale din aceste orașe, în care veneau negustori din toată Turcia europeană, nu s'au desființat decât în urmă de tot, după introducerea căilor ferate pe valea vardaro-moraviană Salonic-Belgrad și pe vechiul drum transversal care unea Salonicul cu Constantinopol. Ele datau încă din Evul-Mediu: «Se pare că originea târgurilor din Părleap ajunge până în Evul-Mediu; împreună cu cele din Seres, ele au fost punctele de întâlnire cele mai importante din Peninsula Balcanică în timpul dominației turcești. Aceste târguri începeau în primele zile ale lunii Septemvrie și țineau cincisprezece zile. Și astăzi se mai văd la Părleap câteva magazine unde din toate părțile Turciei europene veneau negustorii să cumpere mărfuri europene și orientale. Și nu numai mărfurile făceau obiectul acestui comerț, dar și produsele agricole și vitele» (XXX₄₃₈).

În particular Părleap, atrăgea toate caravanele și pe toți negustorii din Macedonia, Serbia, Albania și Epir. La aceste târguri veneau negustori aromâni și greci conduși de chervanagii macedoromâni. Ne lipsesc documentele pe

temeiul cărora am putea dovedi prezența chervanagiilor români la aceste centre comerciale. Avem însă numele orașelor păstrate în graiul Românilor sub o formă veche. Astfel, în vreme ce Bulgarii de azi numesc Prilep orașul Perlepe, din contră, Aromânii îi spun Pârleap, după o pronunțare bizantină, pentru vechiul slav Prilëpŭ. Și tot așa Seres, care în gura Românilor macedoneni se aude Sear. Dar chiar fără aceste dovezi, chervanagii aromâni care făceau transporturile de mărfuri în aceste centre numai cu câteva decenii înainte, nu puteau lipsi în veacurile de mijloc, când ei erau aproape singurii mijlocitori de schimburi de mărfuri în tot cuprinsul Peninsulei Balcanice.

După aceste centre mari, târguri mai mici se țineau și în orașele Cavala și Drama. În special Cavala, ca port comercial, rivaliza cu Seres (LIV₁₀₆). Dintre chervanagiii români, care veneau aici cu transporturile, mulți nu se mai înapoiau în comunele lor din Pind.

O a altă direcție pe care o urmau chervanele Românilor munteni era aceea care ducea spre miazănoapte. Aici orașul mai important care atrăgea pe negustorii din toată Peninsula Balcanică era Raguză. În cursul sec. al XVII-lea, negustori macedoromâni, ajutați de chervanagiii lor, ajungeau în Serbia până la Uzice, Valjevo și Belgrad. În vremurile acelea comerțul Aromânilor, în Serbia, făcea concurență Raguzanilor (LII₁₂₃). Despre rolul acestor Români în comerțul din Serbia, dar mai ales în capitala țării, ne vorbește profesorul sârb D. I. Popovic în lucrarea sa despre comerțul Aromânilor în Serbia. În anul 1667, printre negustorii străini din Belgrad se afla, după Const. Jireček, și un mare număr de Macedoromâni.

Nu se pot cunoaște precis drumurile mai în spre miazănoapte, pe care le străbăteau chervanagiii macedoromâni. Ele ajungeau până în România, Ungaria și chiar Austria, mai cu seamă că, după cum vom vedea în capitolele ce urmează în cursul sec. al XVII-lea și poate chiar mai înainte, comercianții aromâni ajunseseră în aceste țări.

Negustorii macedoromâni din Albania, mai ales acei din orașu Moscopole, veneau cu chervanele în Principatele Române spre a cumpăra ceară și alte produse, pe care le expediau în Veneția. Într-o corespondență din acest oraș, Alexe Gheorghiu din Moscopole scrie în 27 Iunie 1697: «(tatăl meu) va merge în anul acesta în Valahia pentru (a cumpăra ceară)» (LXXXIV₅₀).

În afară de aceste drumuri mari, chervanagii macedoromâni mijloceau transporturile mărfurilor și între centrele mai mici. În Macedonia orasele în care ei încărcau și descărcau mărfuri erau, pe de o parte, Bitolia-Salonic, cu orașele intermediare: Vodena-Veria, pe de alta: Bitolia-Pârleap-Veles-Scopie-Cumanova-Vrania. În Albania, drumul cel mai umblat de chervanagii români era șoseaua transversală care lega țărmul Adriaticei de interiorul Macedoniei prin Durazz'o, Elbasan, Corița, Ohrida, Bitolia. În Epir și Tesalia erau târgurile din Conița, Grebena, Ianina și Larissa cu Târcol (Tricala) și mai ales Lăsun (Elasona). La aceste târguri, dar mai cu seamă la cele care se țineau în Tesalia, ca Larisa și Lăsun, veneau și negustori români din Moscopole. În Macedonia alte târguri mai mici se țineau în: Sacișta, Cailar, Cojani, Castoria, Ohrida, Vlahoclisura, Hrupiștea ș. a.

În urma introducerii căilor ferate, marile drumuri, încetul cu încetul, dispăreau. Odată cu ele dispăreau și faimoasele târguri din Pârleap, Seres și Cavala. În locul lor au început să se formeze târguri regionale, în care cele mai multe transporturi de mărfuri se făceau tot de chervanagii români. Aceste bălciuri dăinuiesc încă până azi, pentru Macedonia în Veria (15 August), pentru Albania în Conița (8 Septembrie) și pentru Epir în Grebena (15 Mai).

Dar să nu se creadă că, imediat după apariția căilor ferate în Turcia europeană și celelalte țări balcanice, transporturile cu chervanele au încetat dintr'odată. În unele părți, multă vreme după aceasta, ele continuau să se facă, mai ales pentru distanțele mai mici. Weigand ne spune că, pe Vemea lui, linia ferată Kalabaka- Tricala- Volo, construită de o societate belgiană, nu prea avea de lucru, numai din cauza puținei circulații, fiindcă trei vagoane erau prea multe pentru pasageri, iar transporturile de cereale, chiar în anii de recoltă bună, se făceau mai mult cu chervanele macedoromâne (CX₇₅). Acestea veneau până acasă spre a le încărca și tot așa mergeau și le descărcau până la locul destinației. Prin aceasta negustorii mai mici erau scutiți de cheltuielile complementare.

Astăzi, cu introducerea autocamioanelor, îndeletnicirea Românilor noștri cu chervanele se găsește în plin proces de dispariție. Ea se mai practică puțin în Albania, unde nu există căi ferate. Cu toate acestea, cu vremea, și în această țară ea va fi înlocuită cu mașina de transport. În anul 1928, când am petrecut o vară în Albania, numărul chervanagiilor români era foarte redus. Astăzi poate va fi dispărut cu desăvârșire din cauza nenumăratelor rechiziții în cai și catări ce s'au făcut la toți Românii din Peninsula (LXXXIII).

Comerțul. Deșteptăciunea firească a păstorilor macedoromâni, unită cu acea experiență și cunoaștere de lume, pe care numai ei singuri și-o puteau câștiga în cursul drumurilor lungi pe care le străbăteau cu turmele sau cu chervanele lor de cai și catări, în calitate de transportatori, i-au făcut, mai de mult să nu rămână indiferenți față de celelalte ocupațiuni și, mai ales, față de comerț, care era să le procure câștiguri mult mai mari decât creșterea

turmelor de oi.

Intr'adevăr, după cum se va vedea din conținutul acestui capitol, nu a rămas un singur centru din Peninsula Balcanică, în care Macedoromânii să nu fi făcut comerț în stil mai mare. După Greci, ei au fost aceia care au pus în legătură sudul Peninsulei și Albania cu centrele comerciale din statele balcanice ca: Belgrad, Niș, Craguevaț, Sofia, Seres, Adrianopol, Filipopo etc. Pentru existența negustorilor aromâni în centrele comerciale din nordul Peninsulei, F. Kanitz scria cu optzeci de ani înainte: « Noi întâlnim pe Aromâni în număr mai mare chiar în centrele comerciale de pe cursul inferior al Dunării, în Pest Neusatz, Semlin, Panciova și Belgrad. Ei reprezintă cele mai înaintate elemente de origine romanică îndreptate în direcția nord-răsăriteană ». (LVI₃₃₃). Tot ei au întins comerțul lor în afară de Balcani, mai întâi, în porturile din basinul mediteranean, după aceea în răsăritul și apusul Europei, întreținând relații cu Moscova, Lemberg, Leipzig, Viena, Budapesta, București, Iași, etc.

Inceputul comerțului la acești păstori s'a făcut cu ajutorul chervanelor. La început, caravanele lor nu se mulțumeau să transporte numai mărfurile altora, ci duceau cu sine spre vânzare și produsele lor în lapte sau în lână, fabricate la ei acasă. În modul acesta, gustul de câștig, care avea mai mulți sorți de izbândă în comerț decât în păstorit, începuse să-i atragă tot mai mult, și, puțin câte puțin, ei treceau, încă din timpurile cele mai vechi, dela starea de păstori cu viață nomadă, la aceea de negustori, la început ambulanți, după aceea cu așezări stabile.

Nu avem documente vechi ca să putem urmări dela început comerțul la acești Români. Ținând seamă însă de unele date din sec. al XVII-lea și al XVIII-lea ce ni le procură arhivele din Veneția, de puținele informațiuni rămase dela călătorii străini din sec. al XIX-lea din Peninsulă și de stările actuale în Balcani, unde ei împreună cu Grecii se dovedesc ca cei mai excelenți negustori, nu vom greși dacă vom admite că, imediat după ocuparea Peninsulei de Turci, o bună parte din comerțul Balcanului se găsea în mâinile lor.

Dintre ținuturile locuite de Aromâni, ținuturi care încă din sec. al XVII-lea și al XVIII-lea au luat o mare dezvoltare comercială, au fost Epirul, părțile meridionale din Albania și anumite centre din Macedonia.

Aromânii din aceste ținuturi, uniți cu negustorii greci, întrețineau relațiuni comerciale cu porturile din Italia și Franța. N. Iorga în « *Carte greche* » și Valeriu Papahagi în cercetările sale făcute în arhivele Veneției au arătat partea activă, pe care negustorii aromâni o luau la comerț. Ei exportau în aceste porturi țesături de lână mai grosolane pentru acoperișul transporturilor, abale pentru țărani, piei și alte mărfuri indigene aducând în locul lor postavuri fine, museline, brocate, hârti orientală, dar mai ales argintărie în filigran, din care, după ce meseriașii aromâni le-au imitat foarte bine, au reușit mai târziu să-și creeze o specialitate aparte.

Pentru comerțul Aromânilor cu Franta și celelalte țări occidentale avem relatările călătorilor francezi și englezi. Aceștia și în particular Pouqueville și William Martin-Leake, ne arată cu deamănuntul porturile ca și centrele mai importante cu care negustorii aromâni din Calar'i, Siracu, Aminciu și alte făceau comerț activ. (LXXXVIII₁₇₄).

Revenind la comerțul intern, primele articole pe care negustorii macedoromâni le desfăceau în târgurile și orașele din Peninsulă, au fost produsele în lapte și lână. Pe cele dintâi fabricau bărbații, pe cele din urmă femeile. Sub acest raport femeia macedoromână a avut și are un mare rol, după cum al văzut, nu numai la întreținerea întregii familii care, în cazuri cele mai obișnuite, se ridică la 10 până la 12 membri, dar și prelucrarea întregii cantități de lână obținută dela oi, pe care o folosește fie pentru nevoile casei, căci ea cu mâna ei confecționează toată îmbrăcămintea membrilor din familie, fie, mai ales, pentru comerțul de afară.

După lână și fabricatele ei, veneau pieile și tot felul de produse indigene, pe care Aromânii le desfăceau la negustorii din centre și târgurile menționate, când am vorbit despre ocupațiunea lor cu chervanele. În acest comerț ei erau foarte mult ajutați de conaționalii lor care întotdeauna existau în acele centre ca negustori. Dela dânsii, ei primeau toate informațiunile de care aveau nevoie atât pentru siguranța drumurilor, cât și pentru mersul afacerilor. Nu mai puțin le ajuta și faptul că, în toate drumurile pe unde ei treceau cu chervanele încărcate de mărfuri, se găseau locuri de adăpost, un fel de stațiuni de înopțat (hanuri), conduse aproape exclusiv de conaționalii lor, printre care excelau mai ales Românii din comunele Gopeș și Muloviște de lângă Bitolia (Macedonia).

În felul acesta ei se întindeau treptat dela locuințele lor de munte la centre și târguri mai îndepărtate, iar dela acestea înaintau în țările vecine cu vechiul imperiu ottoman.

Nimeni n'a studiat până acum evoluția comerțului la acești Români, spre a putea urmări istoric răspândirea lor extraordinară nu numai în țările mai apropiate de așezările lor ca: Bulgaria, Jugoslavia, România, Ungaria, Austria, dar și în Italia, Franța, Rusia, Polonia (XXXVIII). Alții au înaintat până în Africa.

În unele din țările balcanice, cum este Serbia, ei au jucat un rol hotărîtor atât la dezvoltarea comerțului intern, cât și la formarea clasei mijlocii din care a ieșit elita conducătorilor de Stat. Firește, acești negustori astăzi nu s'au mai păstrat ca Români în menționatele țări. Atâta timp cât ei se găseau în număr mai mare și continuau legăturile cu rudele din patrie, își păstrau limba și toate obiceiurile de acasă. Când însă numărul lor scădea, ei se

pierdeau prin desnaționalizare. Profesorul sârb D. I. Popovici, în lucrarea citată, ne arată că neguțătorii macedoromâni din Belgrad erau cu un veac înainte atât de numeroși, încât în partea orașului care cuprindea târgul, străzi întregi erau ocupate numai de ei. Cei mai mulți dintr'înșii erau originari de prin satele românești din Epir și Macedonia ca: Vlahoclisura, Blața, Sacișta, Cojani, Gopeși etc.

Tot comerțul capitalei se găsea în mâinile lor. Iată în ce fel ne este descris rolul pe care acești Români l-au jucat odată în Serbia: «Este cunoscut faptul, deși nu îndestul de studiat, că bazele negoțului nostru au fost puse de străini: de Macedoromâni în Serbia și de Germani în Croația ... O parte însemnată dintre marii noștri înaintași de origine străină, prin activitatea și se viciile lor, fac parte integrantă din istoria noastră, mândria noastră «sânge din sângele» nostru. Dar ceea ce este mai important, în societatea noastră, cel puțin în pătura noastră negustorească, că astăzi nu mai există nici Macedoromâni nici Germani: dar mai ales nu există Macedoromâni. Aceștia «mult s'au contopit cu noi; și-au legat destinul lor de al nostru până într'atâta, încât orice aluzie făcută descendenților despre originea lor, ar fi un păcat și o răutate».

Dar în Serbia neguțătorii macedoromâni nu se găseau numai în Belgrad, ci în toate orașele ca: Niș, Palanca, Alexinaț, Craguevaț, Zaiciar, Semendria, Cralievo, etc. Cei mai mulți din veneau din orașele și satele din Macedonia: Coceani, Veles, Scopie, Pârleap, Bitolia, Moloviște, Gopeși. Alții din Ohrida, Pisuderi, Moscopole, Luneu, Beala, în fine mulți din ținuturile situate mai în spre sud: Vlahoclisura, Biața, Sacișta, etc. Familiile românești din Craguevaț erau originare din Sacișta, Pisuderi și Gopeș.

Macedoromânii au jucat un rol destul de important și comerțul din Bulgaria. Dacă în Belgrad n'a mai rămas aproape nimic din vechea colonie macedoromână, la Sofia există și astăzi, alcătuită din mai multe sute de familii, cu școală primară și secundară românească și cu o biserică, în care serviciul divin se face de preoți din Țară. În Bulgaria nu există târg sau oraș în care Macedoromânii să nu se găsească în număr mai mare, în calitate de meseriași, negustori, birtași sau hotelieri. De asemenea, nu există un centru cât de mic, în care un călător venit din Țară să nu dea de un conațional de al lui din Macedonia, cu care să se poată înțelege în românește.

Toți acești Români din Bulgaria care ocupă orașele și târgurile mai mari trebuie deosebiți de păstorii macedoromâni din tulpină grămusteană. Aceștia, înaintând din sudul Peninsulei Balcanice cu turmele spre nord, se așezau pentru totdeauna în munții Bulgariei, începând din Stara-Planina prin Sredna-Gora, Rila și Vitoș până la Marea Neagră.

După Serbia și Bulgaria, țara în care negustorii macedoromâni veneau în număr mai mare era România. Nu avem un studiu referitor la rolul pe care acești Români l-au jucat în țara noastră. Se pare că ei se aflau în număr mai mare în Muntenia. Mulți din acești Români veneau ca negustori de vite; alții luau moșii în arendă. La începutul secolului XIX-lea, un număr destul de mare de Aromâni se găseau în Oltenia. Cei mai mari bogătași dintre ei erau la Craiova. Aceștia nu lipseau nici din celelalte centre mai mici. Având ușurința să-și însușească limba într'un timp foarte scurt, ei se pierdeau foarte ușor printre ceilalți Români.

Negustorii aromâni s'au arătat ca element de valoare și în comerțul din Austria și Ungaria.

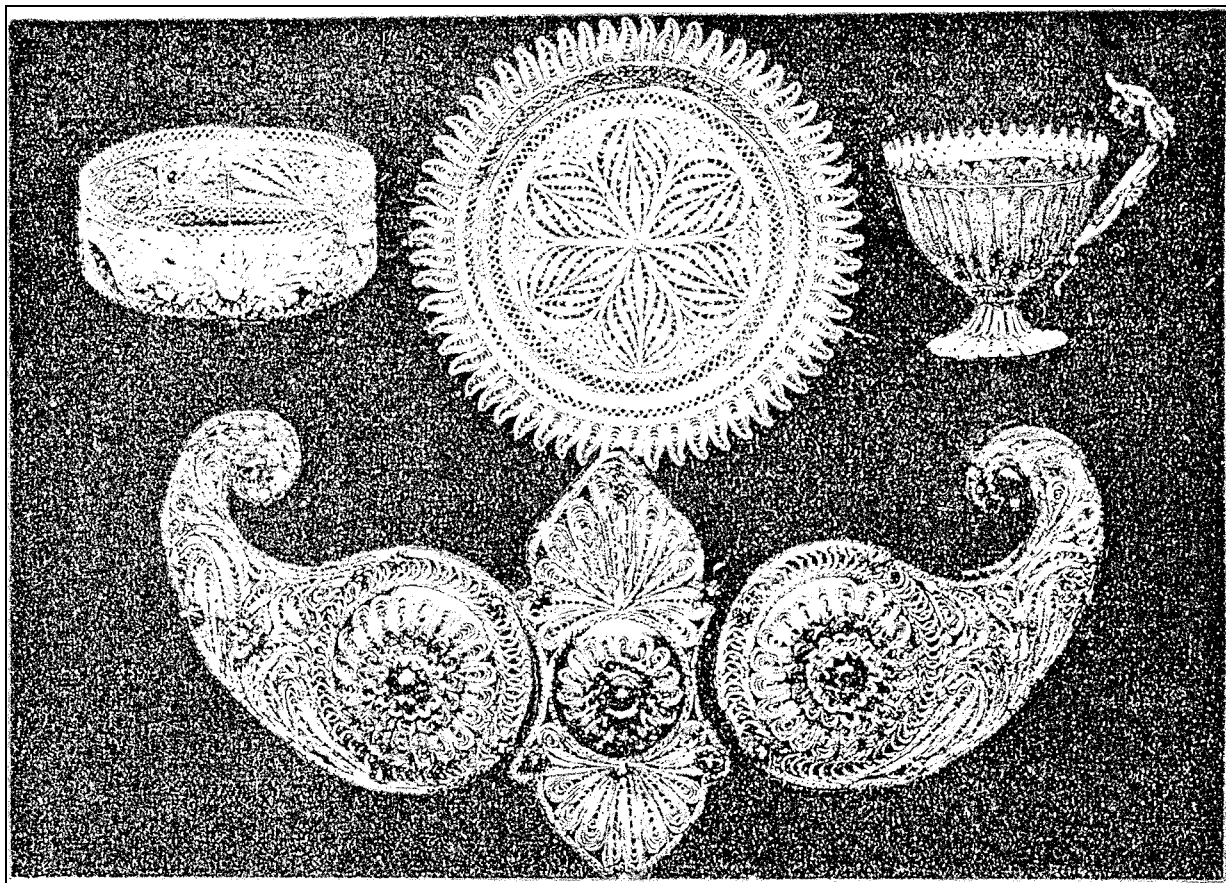
Originea lor sudică trebuie căutată în aceleași centre de unde se trăgeau și frații lor din Serbia, România și Bulgaria. Proporțiile comerțului pe care acești Români îl făceau în vechea monarhie austro-ungară erau, după cum se va vedea când vom vorbi despre starea culturală a acestor Români, foarte mari. Sub acest raport, coloniile de Macedoromâni mai impunătoare se găseau în Viena și Budapesta. Ei steteau în legătură atât cu compatrioții lor din celelalte orașe din monarhie, cât și cu rudele lor de acasă și erau mijlocitori între comerțul din Turcia și dubla monarhie.

În capitalele Austriei și Ungariei, Macedoromânii au fondat case comerciale și mari instituțiuni financiare, care întrețineau legături cu instituțiile similare din țările occidentale, ca: Germania, Italia, Polonia, Rusia și Franța. Ei, împreună cu negustorii greci, erau singurii mijlocitori pentru schimbul de mărfuri între Orient și țările din Europa centrală. «Valoarea acestui element era cunoscută mai de mult autorităților austriace, de aceea ele doreau prin toate mijloacele să-i atragă în număr cât mai mare și să-i silească să se așeze în țările lor. Dela Maria Tereza și mai cu seamă delo Iosef al II-lea, s'a lucrat în acest sens, pentru ca în chipul acesta să se întărească puterea economică și să se ridice cât mai mult producția monarhiei habsburgice ... Macedoromânii au inundat Austria abia după pacea delo Pojarevaț. În mâinile lor era comerțul de mătase din Orient și Europa centrală. Tot comerțul en gros și en detail era în mâinile lor. Comerțul dintre Turcia și Austria îl dețineau ei și multe case de comerț macedoromâne erau în legătură directă cu cele mai de seamă orașe comerciale și industriale din Europa ... Prin mijlocul companiilor lor comerciale, ei dețineau tot comerțul delo Atena până la Pesta și Viena. În Spișca aproape că aveau monopolul comerțului de postav, iar în Ungaria de nord erau principalii exportatori și negustori care vindeau vinurile din Ungaria de sus (Tokay și Miklositz) în Polonia. După Sopron, ei dețineau comerțul până la Corușag și Șteier. Din Corușag făceau deocamdată contrabandă de puști în Turcia, în Varașdin făceau schimb de

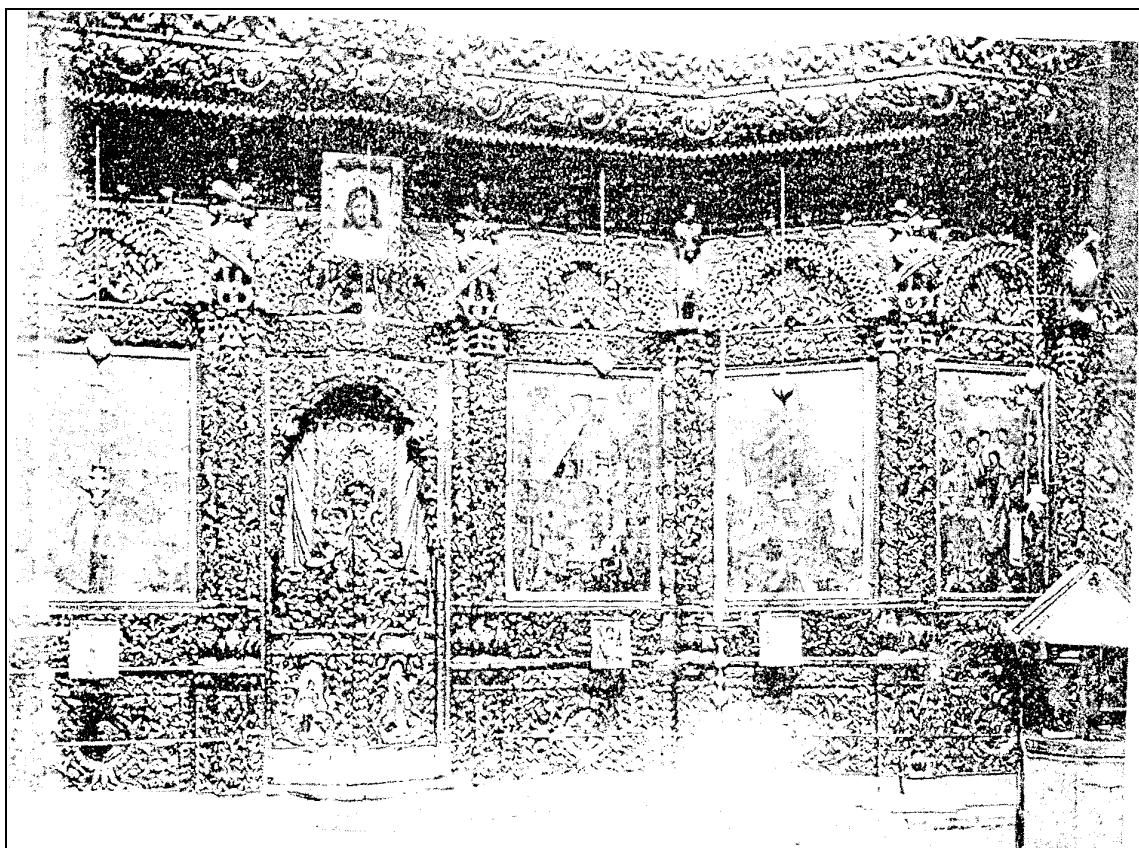
mărfuri contra cereale sau tutun, iar în Pojevaț contra ceară. Din Slavonia exportau vite. Dela 1770, adică de când se afla un număr mai mare de Macedoromâni în locurile noastre, s'a încercat exportul de grâu și în Italia, care până atunci își satisfăcea nevoile de grâu din Ungaria, Anglia și Egipt. Incercarea a reușit pe deplin. Grâul era transportat cu șlepuri pe Sava până la Sisac și Carlovaț, iar de acolo era expediat la Mletca, Ancona și mai departe la Neapole, Genua, Nissa. Tot așa se proceda și cu comertul de vite. La Subotița tot comertul era în mâna Macedoromânilor » (LXXXVII).

În afară de Budapesta, centrele mai de seamă din Ungaria, în care Macedoromânii făceau comerț în stil mare, erau Mișkolț și Tocay.

În Ungaria ei se găseau și în alte orașe. Cei mai mulți erau în Transilvania. În această provincie negustorii macedoromâni existau în fiecare oraș sau târg mai mare, ca: Arad, Gradia, Cluj, Sibiu, Brașov, Sebeșul-săsesc, Orăștie, Alba-Iulia, Făgăraș, etc. În această parte a Ungariei «ei veneau ca supuși otomani: la început, încă din

vremea când dăinuia peste o parte a vechii Ungarii domnia Semilunei; iar mai apoi, de pe urma legăturilor pe care le încheiaseră aici. Ca supuși străini, steteau sub un regim special, deosebit de al celorlalți locuitori ai țării și deoarece prin îndeletnicirea lor de comercianți erau folositori și altora, li s'au creat condiții speciale, de ocrotire, asigurându-li-se și posibilități de a-și purta meseria. Acest angajament avea un caracter *privilegial*. El putea fi acordat acestor străini cu atât mai vârtos cu cât autohtonii - și chiar nici elementul dominant, predispus, pentru eghemonia feudală și mai apoi politică - n'aveau nici simțul și nici tradiția pentru comerț. Astfel comerțul fu lăsat în

Lucrări în filigram executate de argintari macedoromâni.

Catapeteasma bisericii române din Crușova, sculptată de meșteri aromâni.

seama Evreilor, a Grecilor și a Macedoromânilor » (XXVI₂₃₂).

Negustorii macedoromâni erau destul de numeroși și în Banat. În 1739 se găseau în Timișoara 12 negustori numai din Moscopole (LXXXVII₁₈).

Mai în toate localitățile de mai sus, Aromânii au fost ctitorii bisericilor locale. Ei se deosebeau de adevărații greci cu care erau confundați adesea după nume și locul de naștere. În unele din aceste biserici se păstrează până astăzi urme despre existența lor de altă dată.

În Transilvania ei au rezistat mai puțin ca în orice altă parte a Ungariei. Ca Români, ei au intrat în legătură cu frații lor din această provincie și, în scurtă vreme, și-au pierdut graiul și obiceiurile de acasă, asimilându-se lor.

În Austria cei mai mari negustori macedoromâni se aflau așezați în Viena. Aceștia aveau legături cu negustorii români din Ungaria. Astfel, firma Spirtu din Zemlin lucra cu Viena Constantinopol și Trieste. Tot din Zemlin negustorul Caramatu avea oboare de porci până la granița Austriei. Ei veneau din toate părțile Macedoniei, dar mai cu seamă din Moscopole Gramoste, Bitolia, Crușova, Vlahoclisura, Blața, Sacișta, Mețova, etc. Casele lor de comerț erau în legătură cu institutele comerciale din întreaga Europă. Mulți din ei ajungeau până în Asia. Printre aceștia excela Hristu Paligorovici, care făcuse avere în Serbia.

Aromânii se ocupau cu afaceri bancare și cu tot felul de schimburi de mărfuri între Orient și Occident. La fel ca Românii din capitala Serbiei, toți acești excelenți oameni de afaceri, prin genialitatea spiritului și imensitatea averilor, au reușit să aducă Statului austriac cele mai mari servicii în domeniul economic și financiar.

Meseriile. Prin comerț păstorii macedoromâni au avut prilejul să cunoască artele și meseriile. Foarte mulți din ei, dedându-se de cu vreme la acest ram de ocupațiune, repede au putut ajunge artiști și meseriași de frunte în întreaga Peninsulă Balcanică. Astăzi, orașele și târgurile din această parte a Sud Estului european sunt pline de argintari, giuvaergii, sculptori, fierari, armurieri, tâmplari, ceasornicari, croitori, etc. Astfel de îndeletniciri Aromânii le-au avut dela început, după coborîrea lor din satele de munte la orașe, și cu ele se găsesc răspândiți în toate țările străine, pe unde s'au așezat. (LXXXVII₄₇).

Vorbind despre meseriile la acești Români, trebuie să recunoaștem că ei s'au îndeletnicit întotdeauna cu lucrări care reclamau nu numai o muncă fizică, ci și un efort intelectual și, mai ales, un gust pronunțat pentru opere de artă. G. Weigand, care i-a cunoscut atât de bine, vorbind despre aptitudinile lor pentru arte și meserii, spune: « Lucrările greoaie și grosolane nu plac Macedoromânului » (Aller groben schweren Arbeit ist der Aromune abhold). (CX II 64).

Dintre țările străine, Statul Austriac, cunoscând marile însușiri ale Românilor pentru comerț și industrie, a încercat pe toate căile să-i atragă, fiindcă pentru acest Stat Macedoromânii erau de toate: « capital, meșteșug, comerț și industrie. Cu un cuvânt, ei aveau toate calitățile pentru ridicarea economică a țării. Niciunul din ei nu se îndeletnicea cu cultura pământului. În afară de comerț, ei se ocupau și cu meseriile. Sub acest raport, ei erau în Serbia hangii, cârciumari, tâmplari, argintari, cizelari în aur și argint, dulgheri, covrigari, postăvari, plăpumari blănari, săpunari, cizmari, medici etc. » (LXXXVII₃₆).

În Peninsula Balcanică, printre industriașii macedoromâni argintarii ocupau un loc de frunte. Se poate spune că argintăria constituie, după afirmările scriitorilor străini, meșteșugul lor național. « În Austro-Ungaria ei se întâlnesc ca argintari sau aurari încă din 1725 la Orșova și Vârșet ». După Kanitz, în orașele Niș din Serbia și Vidin din Bulgaria, arta de a cizela în aur și argint se găsea în mâna Aromânilor. Aceeași observație o face ofițerul de artilerie englez William Martin Leake pentru argintarii români din Grecia. (LIX₂₇₄).

Nu există oraș sau târg din Macedonia, Epir sau Albania unde să nu se găsească meseriași români care să se ocupe cu prelucrarea aurului sau argintului. Sub acest raport, ei sunt singurii care confecționează obiecte în filigran de adevărată valoare artistică. Această meserie ei au învățat-o în orasele din Italia, dar mai ales în Veneția, încă din vremea când întrețineau raporturi comercial cu ele. Este destul să știm că astăzi obiectele lucrate în filigran, ca cercei, paftale, brățare, lanțuri de ceasornice, medalioane, nasturi, zarfuri, tabachere, etc. sunt opera argintarilor aromâni.

Iată cum se exprimă Weigand, cu privire la răspândirea acestei ocupațiuni artistice printre Macedoromâni: « În toate localitățile mai mari din Peninsula Balcanică se pot găsi argintari macedoromâni; ei au ajuns până în Italia (Roma). Lucrările de argint în filigran din Veneția arată o mare asemănare cu cele ale Macedoromânilor, pe când cele din Tiral se deosebesc. Desigur, există o legătură între unele și altele. Numai, din neștiință, n'aș fi în stare să

spun dacă Macedoromânii au învățat această artă în Veneția, sau au adus-o ei în acest oraș. Legăturile între Veneția și Moscopole, care în timpurile mai vechi era primul centru comercial din interiorul Turciei, au fost foarte strânse. Mulți dintre bogătașii acestui oraș aveau filiale în Veneția și un comerț viu exista între cele două orașe. Unul dintre palatele cele mai frumoase de pe Canal Grande din Veneția aparține bătrânului Sina din Moscopole (vezi p. 208). Faptul că niciun obiect confecționat în filigran nu poartă un nume italian, ci aproape toate sunt turcești, grecești sau slave, pare a vorbi contrar unei importanțe a acestei arte din Italia » (CX 1163).

Nu cunoaștem vechimea acestei meserii la Macedoromâni. În orașele din Austria și Jugoslavia, argintarii macedoromâni se găsesc atestați încă din anul 1725 (LXXXVII₉₁), iar la începutul sec. al XIX-lea călătorii străini în Peninsula îi găsesc în număr mare în orașele și târgurile din Macedonia, Albania, Epir și Tesalia. « La classe du peuple, qui n'a pas de capitaux, s'est emparée d'une branche d'industrie très lucrative dans l'Albanie, qui est la fabrique des ornements et des ustensiles d'or et d'argent. Ceux qui ne sont pas employés dans les tisseranderies et les fabriques, sont orfèvres; et quoique dépourvus de bons modèles, ils travaillent assez bien l'or et l'argent » (LXXXVIII₁₇₆).

Eu însumi în călătoria mea din Albania din 1928 am întâlnit numai în Tirana, capitala micului regat, cinci magazine de argintari, toți de origine macedoromână.

În afară de argintari, Macedoromânii sunt și buni fierari și arāmari. Cei mai mulți cuțitari și armurieri din Peninsula sunt ei. Din mâinile lor ies tot felul de cuțite, pumnale, hangere, iatagane, toate încrustate cu ornamente executate în fir de aur și de argint. De asemenea ei fabrică foarfeci pentru croitorie și, mai ales, pentru tunsul oilor de care au neapărată nevoie; în fine, securi, topoare și orice fel de instrumente tăioase, de fier și oțel. Ca armurieri, Macedoromânii, alături de Albanezi sunt neîntrepuți. Ei fabrică tot felul de carabine și pistoale, cu încrustări artistice executate pe tocurele pumnaletelor și paturile puștilor.

Macedoromânii se ocupă și cu fabricarea obiectelor de aramă. Înainte vreme toate tingirile și peste tot vasele de aramă erau opera lor. Cei mai buni arāmari se găseau în orașul Moscopole. Dintre ei lipsesc numai căldărari și spoitori. În schimb, ei sunt buni clopotari și excelenți ceasornicari.

O altă meserie pe care Macedoromânii, în timpurile vechi o practicau foarte mult, era sculptura în lemn. Această meserie, după cum se știe, are o origine foarte veche. Toate popoarele înzestrate cu un mai pronunțat simț artistic au executat lucrări sculptate, la început, din sfera îndeletnicirilor 101 de căpetenie, după aceea din alte sfere (XC). La păstorii aromâni se sculptau, la început, obiecte de păstorie. Târziu de tot, sub influența lucrărilor de același gen din Peninsula, ei au trecut la operele de artă decorativă, în speță, scaune, jilțuri, uși împărătești la biserici, catapetesme, etc. Cele mai multe catapetesme sculptate în lemn din bisericile românești sunt opera sculptorilor macedoromâni. Iată ce spune Weigand cu privire la catapeteasma bisericii românești din Crușova (Macedonia): « Cea mai frumoasă lucrare în sculptură se găsește în biserica principală din Crușova. Intreaga catapeteasmă, adică peretele care desparte partea ocupată de credincioși de altar, constă, cum arată alăturata reproducere, dintr'un număr de sculpturi despărțite câte trei de câte o coloană încinsă de ghirlande de flori sculptate, și fiecare în diferite feluri. Partea de sus și partea de jos sunt foarte bogate și cu mult gust și artă executate. Meșterul ar fi lucrat la ea douăzeci de ani, o durată de timp ce nu trebuie să surprindă, ținând seamă de măreția lucrului » (CXII₆₄). Același catapeteasmă există și la biserica română din Vlahoclisura. Astăzi, această îndeletnicire este mai rară. Altădată sculptorii români erau căutați pretutindeni în Balcani.

În afară de sculptură, Macedoromânii cunoșteau și arhitectura. Cei mai mari constructori de edificii publice și de biserici erau Macedoromânii. Kanitz relevă în felul următor talentul lor pentru această ocupație: « Aptitudinea extraordinară a Macedoromânilor pentru arhitectură n'a fost observată până acum. În afară de Constantinopol, Atena și Belgrad, orașe în care ei au aproape monopolul construcției, Macedoromânii sunt singurii arhitecți din Turcia și Grecia. Macedoromânul știe să execute ușor, grație inteligenței sale naturale, cupolele și bolțile. Lucrările lui de arhitectură întrec pe acelea ale arhitecților care au studiat în școlile tehnice și, dacă se compară biserica din Semendria cu cea mai mare parte a monumentelor sârbești sau germane, cineva n'ar putea decât să admire abilitatea Macedoromânului. De cele mai multe ori Macedoromânul este în același timp arhitect, zidar, lăcătuș, dulgher și tâmplar. Numai piesele turnate și fabricate le aduce din Austria; restul îl face singur » (LVI₃₂₂).

O altă meserie practică de Macedoromâni este croitoria. Ea s'a dezvoltat din viața lor pastorală. Păstorul macedoromân își confecționează îmbrăcămintea acasă. El nu dă nimic să se lucreze la străini. Acei dintre ei care se asezau în localități mai mari și practicau această meserie la început pe la conașionalii lor, ajungeau cu timpul croitori abili, care nu se ocupau numai cu confecționarea costumelor după portul ciobanilor macedoromâni, ci și cu acele purtate de celelalte naționalități, cum erau mai ales Turcii și Albanezii. Costumul acestora, așa cum se purta odată în Turcia și Albania, era pitoresc foarte bogat. Impodobit cu tot felul de broderii în fireturi el se arăta

strălucitor și impunător. În unele ținuturi din Albania astfel de costume se mai păstrează și astăzi. În restul Peninsulei, din contră, în cea mai mare parte el a dispărut odată cu plecarea Turcilor în Asia. Toate aceste costume, cu broderiile lor artistic executate, erau confecționate de croitori macedoromâni.

În ce privește Meglenoromânii, aceștia, spre deosebire de Macedoromâni, se ocupă aproape exclusiv cu agricultura. La început, ei au fost păstori. Aceasta rezultă din numărul mare de cuvinte din domeniul păstoritului pe care îl păstrează și astăzi în limbă. Agricultura au învățat-o după s'au stabilit în ținutul pe care îl ocupă ei astăzi. Meglenul este colțul cel mai fertil din întreaga Macedonie. Mulțimea apelor care șerpuesc din toate colțurile fac ca recolta din aceas regiune să nu sufere niciodată. Ei cultivă aproape toate cerealele, grâu de toate calitățile, secară, orz, ovăz și mei.

În afară de agricultură, Meglenoromânii se îndeletnicesc și cu cultura gogoșilor de mătase. Această ocupațiune, care este răspândită peste tot în Macedonia, nicăiri n'a ajuns la o dezvoltare atât de mare, ca în regiunea care se întinde dela orașul Voden (Edessa) cu împrejurimi până la Vardar cuprinzând toată regiunea Meglenului cu ținuturile muntoase ocupate de Români. Fiecare casă de Român cultivă gogoși mătase, pe care apoi le vinde comercianților străini, ce vin orașul Ghevgheli prin lunile Mai și Iunie, spre a-și procura acest articol. În această epocă, comerțul atinge maximul vânzării: numai din desfacerea ultimului articol, care înainte de marele război se producea până la un milion de chilograme, intra în comunele românești o sumă de bani destul de mare.

După cultura gogoșilor de mătase vine apicultura. Fiecare casă are un număr de stupi. Mierea se vinde în orașele mari, ca Ghevgheli și Salonic. Ei se mai ocupă și cu cultivarea pomilor fructiferi. Printre aceștia, castanii și nucii cresc în cantitate mare.

Dintre meserii Meglenoromânii cunosc olăria. Cu ea se ocupă mai cu seamă Românii din Nânta. Ei își desfac mărfurile lor în întreaga Macedonie, dar mai ales în centrele din împrejurimi.

Femeile lor, care sunt foarte harnice, lucrează tot așa de mult ca și bărbații la munca câmpului. În timpul iernii ele se ocupă cu gospodăria (XX₅₀).

ISTORIA MACEDOROMÂNILOR

Am spus dela început că Macedoromânii reprezintă ramura meridională a poporului român. Ei și-au păstrat locurile lor în sudul Dunării în parte, probabil, încă din epoca cuceririlor romane. Cu toate acestea, până aproape de sec. X-XI, istoria lor a fost strâns legată de istoria poporului român de pretutindeni. Numai după această dată, din cauza evenimentelor istorice, ei au rămas izolați în sudul Dunării, trăind departe de frații lor din Dacia, în mijlocul celorlalte popoare balcanice.

Un străin care îi vede răspândiți sau grupați în mase compacte în sudul Peninsulei Balcanice, izolați de frații lor din nordul Dunării, este firesc să-și pună întrebarea: De unde vin acești Români azvârliți peste munți și văi, în ținuturi situate la distanțe cu o depărtare de peste opt sute de kilometri de centrul românismului carpato-dunărean?

Întrebarea nu este nouă. Mai de mult istoricii și filologii, străini și indigeni, au avut această nedumirire, fără însă să fi putut ajunge, și unii și alții, la aceeași părere.

Problema ce se pune la început nu era de a se ști dacă Macedoromânii țin sau nu de poporul român. Originea lor românească fusese mai de mult dovedită de istoriografia bizantini, iar, mai târziu, ea a fost confirmată și de cronicarii români.

Acum era vorba de a se cunoaște dacă strămosii Macedoromânilor de pretutindeni au o origine locală, adică se găsesc în Epir, Tesalia și Albania din epoca cuceririi romane, sau au venit din nordul Peninsulei, din acele regiuni apropiate de Dunăre, unde, înainte de năvălirea Slavilor, au trăit în unitate teritorială cu Românii din Dacia, vorbind aceeași limbă și formând un singur popor.

Fiindcă această chestiune despre originea geografică a Macedoromânilor n'a fost discutată pentru ea însăși, ci, în cele mai multe cazuri în legătură cu problema continuității elementului roman în Dacia, în cele ce urmează voi încerca să expun pe rând, mai întâi părerile istoricilor, după aceea cuvântul filologilor. La urmă de tot voi da și informațiunile istorice transmise prin gura istoriografilor bizantini și români.

Părerile istoricilor. Primul care a atins această chestiune a fost profesorul Johann Thunmann, despre care am mai pomenit, în cunoscuta sa operă « Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker », publicată la Leipzig în 1774. În această lucrare, el a încercat să explice originea locală a Macedoromânilor, recunoscând că, spre deosebire de Românii din Dacia, care se trag din Geto-Dacii lui Dromichaites, Boerebista și Decebalus, Macedoromânii vin din romanizarea elementului din Tesalia, Macedonia și Tracia. Cam aceeași părere o avea și P. S. Schafarik în « Slavische Alterthümer » (1843); care admitea că, până la formarea poporului român, diferitele populațiuni românești din sud-estul european au trăit în Dacia, Macedonia, Tesalia și Albania. De asemenea W. Tomaschek în « Über Brumalia und Rosalia » (1864), partizan al ideii continuității Românilor în Dacia, considera pe Dacoromâni, Daci romanizați, iar pe Macedoromâni, Bessi romanizați. Aceștia din urmă, împinși de năvălirea Bulgarilor, s'au coborât în sudul Peninsulei, așezându-se în munții Pindului identitatea limbii la Macedoromâni și Dacoromâni Tomaschek și-o explică din identitatea elementului de bază care a fost același pentru unii și pentru alții. Aceeași idee autorul o reprezintă și în lucrarea sa de mai târziu « Zur Kunde der Haemus-Halbinsel » (1881).

În contra părerii lui Thunmann a fost Fr. Ioseph Sulzer în vol. II din lucrarea sa « Geschichte des transalpinischen Daciens » (1771-1772), Sulzer discută între altele și originea locală a Macedoromânilor. Ținând seamă de identitatea limbii acestora cu aceea a Dacoromânilor, el, care era contra continuității elementului roman în Dacia, vedea în Macedoromâni tulpini românești care s'au format în unitate teritorială cu Românii din Dacia: « Aș vrea să știu - spunea el - dacă este cu puțință ca în două țări atât de îndepărtate, cum sunt Moldova și Albania ori Macedonia, la două popoare deosebite și în epoci diferite, să fi putut lua naștere aceeași limbă ». După Sulze nu Macedoromânii au plecat din Dacia în locurile în care se găsesc, ci Dacoromânii au venit din ținuturile pe unde se aflau răspândiți Macedoromânii.

Cam același punct de vedere îl susține și Fr. Miklosich în lucrarea sa « Die slavischen Elemente im rumänischen » (1862). Plecând dela aceeași identitate a limbii la cele două ramuri ale românismului carpato-balcanic, lui Miklosich îi venea greu să admită că « Românii din Macedonia s'ar fi născut altundeva decât cei din Dacia ». Într-o altă lucrare « Die Wanderungen der Rumunen » (1879), același autor, raliindu-se la teoria lui Rösler, vedea patria comună a tuturor Românilor în sudul Dunării. Această patrie este, după cum el precizează într-altă lucrare: « Beiträge zur Lautlehre der rumänischen Dialekte, Consonantismus » II (1882), în ținuturile răsăritene ale

Mării Adriatice, acolo unde locuiau Ilirii.

După aceștia vine, în fine, teoreticianul concepției despre originea sudică (Tesalia, Macedonia, Biria, Moesia, Sciția) a tuturor Românilor nu numai a Macedoromânilor, R. Rosler, cu faimoasa sa lucrare «*Romänische Studien*» (1871), asupra căreia nu este nevoie să stăruim.

Față de aceste două concepții despre originea meridională a Macedoromânilor, susținute de istoricii străini citați mai sus, anume una reprezentată de Thunmann, Schafarik și Tomaschek, care admit originea nordică (Dacia) a Dacoromânilor, alta de Sulzer, Tvliklosich și Rösler, care admit și pentru Dacoromâni originea meridională, vin istoricii români dinaintea de N. Iorga, unii reprezentând un nou punct de vedere, alții raliindu-se la una sau alta din cele două concepții expuse până acum. Astfel, Petru Maior în «*Istoria pentru începutul Românilor*» (1812) vedea, în strămoșii Macedoromânilor, Români din Dacia mutați peste Dunăre. Aceeași idee o reprezintă și Bogdan Petriceicu-Hasdeu în «*Istoria Critică a Românilor*» (1875) dar mai ales în «*Strat și Substrat*» din «*Etymologicum Magnum*» (1893). Petru Hasdeu, strămoșii Macedoromânilor au fost mutați de împăratul Aurelian din Muntenia peste Dunăre. Din contra, istoricii A. D. Xenopol și D. Onciul, la fel ca istoricii străini, atribuie acestor Români o origine meridională, cu deosebiri de vederi care sunt interesante să le cunoaștem.

A. D. Xenopol în lucrarea sa «*Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinții Românilor în Dacia traiană*», publicată în *Revista pentru Ist. Arh. și Fil.* (1883-1885), admitea că Macedoromânii reprezintă populațiuni autoctone romanizate din Moesia care, după năvălirea barbarilor, au înaintat spre sud, trecând dincolo de munții Balcani și Rodope și ajungând până în Pind. Pentru Xenopol Macedoromânii se deosebesc prin origine de Dacoromâni. Asemănarea lor în limbă se datorește împrejurării că și unii și alții se trag din amestecul acelorași elemente etnice, anume: Romanii din Epir și Tesalia, pe că: republica romană i-a trimis în aceste regiuni, ca și Romanii din Dacia, aduși de împăratul Traian, s'au suprapus pes același element trac. Cu toate acestea Macedoromânii nu vorbesc aceeași limbă ca Dacoromânii. Graiurile lor nu constituie două dialecte ci două limbi deosebite. Așa dar, pentru înțelegerea existenței unei populațiuni de origine romană la sudul Dunării, după Xenopol, nu este nevoie să admitem obârșia ei din Dacia traiană.

În contra acestei teorii s'a ridicat Onciul în studiul său publicat în *Convorbiri Literare* (vol. XIX din 1885). După Onciul, Macedoromânii își au originea în nordul Peninsulei Balcanice. Aci, contrar părerii lui Xenopol, elementul roman era destul de numeros. Din Moesia strămoșii Macedoromânilor au plecat spre sud, așezându-se în locurile unde îi găsim astăzi. De aceea, Macedoromânii nu reprezintă o națiune deosebită de Dacoromâni. Dunărea n'a format o piedecă pentru contactul romanității de pe ambele maluri. Prin urmare limba lor este aceeași cu limba Dacoromânilor. Același auto într'un articol publicat în «*Enciclopedia Română de Diaconovici*» (vol. III, p. 16 din 1902), aduce pe strămoșii Macedoromânilor din ținuturile de lângă Sava și Dunăre. Împrejurări istorice i-au silit să se retragă din aceste părți în sudul Dunării. Abia după această retragere, elementul român apare în sudul Peninsulei Balcanice: Macedonia, Epir și Tesalia, în mijlocul poporului grec și albanez.

Dacă vom încerca să fixăm poziția lui N. Iorga față de toate aceste păreri, vom vedea că ea se apropie mai mult de vederile istoricilor Thunmann, Schafarik, Tomaschek, Xenopol și Onciul, decât de aceea a lui Petru Maior și Hasdeu, care puneau originea geografică a Macedoromânilor în Dacia.

În privința aceasta, întreaga concepție a lui N. Iorga, care cu timpul a suferit unele modificări, a fost expusă în trei mari opere de sinteză asupra poporului român: «*Geschichte des rumänischen Vokes*» (1906), «*Histoire des Roumains*» (1937) și într-o lucrare mai mică despre Aromâni, intitulată «*Istoria Românilor din Peninsula Balcanică* (Albania, Macedonia, Epir, Tesalia, etc.). În prima lucrare, N. Iorga se exprimă lămurit: «*Elementul macedoromân trebuie derivat din populațiunea romană din regiunile ilirice, tot așa după cum Albanzii stau înaintea noastră, singuri, ca o rămășiță a populațiunii neromanizate din aceleași provincii*» (XLVII₁₀₀). Din această afirmație rezultă, întâi, originea meridională a Macedoromânilor, deosebită de aceea a Dacoromânilor sub raportul unității teritoriale, al doilea, însă, localizarea acestei origini la sud, acolo unde se găseau numai tulpini ilire». Urmărind mai departe evoluția acestei idei, vedem că N. Iorga, atunci când vorbește despre anumite trăsături ale Aromânilor care îi deosebesc de Dacoromâni, caracterizează în felul următor identitatea elementelor etnice din care sunt alcătuite cele două ramuri ale românismului: «*Aromânii, cu toate că se deosebesc de Dacoromâni, sunt un popor alcătuit din aceleași elemente etnice, însă ei nu alcătuiesc o parte care trăiește mai departe din poporul unitar al Românilor* (XLVII₁₅₁). Aci, prin «*aceleași elemente etnice*» nu trebuie să înțelegem numai substratul iliric peste care s'a suprapus elementul roman, ci același element traco-iliric, care a stat la baza tuturor Românilor, element subliniat de N. Iorga în «*Istoria Românilor din Peninsula Balcanică*» după cum urmează «*Românii din Pind - odinioară și din Balcani - care poartă în istorie ca și frații lor dela Dunăre și Carpați, numele de Vlahi, pe care li l-au dat Bizantinii, ca și Germanii, Slavii, Maghiarii, și care se numesc pe sine, dar numai unii dintre dâșii Aromâni sau Armâni, formează o parte desfăcută, izolată în mare parte desnaționalizată și împiedecată, prin vicisitudinile*

dureroase, de a forma un Stat osebit, a romanității din Orient. Originea acestei romanități suprapuse elementului primitiv tracic și în parte iliric trebuie să fie căutată într'un lung șir de "acte de infiltrațiune și colonizare care s'au petrecut în al III-lea veac înainte de Hristos, și expedițiilor împăratului Traian care au dat, la începutul secolului al II-lea al erei creștin, teritoriului acum romanizat hotare definitive la Nord și Răsărit în munții Daciei și în stepa răsăriteană a Sciților ». La fel se exprimă N. Iorga și în « Histoire des Roumains » (vol. II, p. 414): « Ils sont de fait avec leurs qualités et leurs défauts les anciens Illyres et Thraces ».

Argumentul filologilor. Față de nedumerirea istoricilor, dintre care unii, anume cei mai mulți, admit, după cum am văzut, originea sudică a Macedoromânilor, iar alții ajung cu originea lor până în Dacia, filologii, din contră, cred că acest element care, sub raportul lingvistic, nu se deosebește întru nimic de Românii din nordul Dunării, nu poate reprezenta vechea populațiune romană din sudul Peninsulei, mai întâi, din cauza influenței grecești, exercitată asupra ținuturilor în care se găsesc împrăștiati ei astăzi, al doilea, din cauza limbii.

Limba lor este românească.

Ca atare, ei nu pot admite faptul că două populațiuni de aceeași origine, cum sunt Dacoromânii și Macedoromânii, trăind de aproape două milenii în regiuni atât de depărtate și în împrejurări cu totul deosebite, să dea naștere la o limbă care să fie aceeași nu numai din punctul de vedere al dezvoltării ei interne dar, după cum se va vedea în capitolul despre limba lor, și din acela al împrumuturilor de afară.

Intr'adevăr, atât Dacoromânii cât și Macedoromânii au un număr de cuvinte care se găsesc și la Albanezi, ca forme moștenite din fondul traco-iliric, după aceea câteva cuvinte vechi grecești sau bizantine, în fine, multe cuvinte paleoslave care, după formă și înțeles, se arată că au pătruns în graiul Macedoromânilor și Românilor din Dacia încă pe când ei nu erau despărțiți unii de alții ci continuau să trăiască în unitate teritorială. Aceste împrumuturi comune, care s'au făcut încă pe când ei trăiau laolaltă și în contact cu popoarele vecine, au încetat după venirea Ungurilor. În vreme ce din atingerea cu Slavii vechi, atât Macedoromânii cât și Dacoromânii sau ales cu vreo 80-90 de cuvinte comune, din care rezultă lămurit că atât unii cât și alții au trăit multă vreme laolaltă și după venirea Slavilor printre Români, din contră, după năvălirea Ungurilor comunitatea împrumuturilor a încetat, iar din cuvintele ungurești intrate în limba română nu găsim decât la Dacoromâni, atunci când la Macedoromâni ele lipsesc cu desăvârșire.

Această întrerupere de împrumuturi însemnează, după părerea filologilor, o întrerupere de legături dintre Dacoromâni și Macedoromâni. Și cum aceste legături pentru vremurile vechi nu puteau exista decât numai în nordul Peninsulei Balcanice, în dreapta și în stânga marelui fluviu, filologii, în opoziție cu istoricii, cred că Macedoromânii nu sunt localnici, ci s'au coborât în locurile pe care le ocupă azi, în sec. VII - X, de prin părțile dunărene din apropierea Dacoromânilor.

Romanitatea balcanică și influența greacă. După cercetări mai amănunțite în această problemă atât de importantă pentru cunoașterea originii comune a tuturor populațiilor românești, socotesc că adevărul trebuie căutat la mijloc.

De sigur, argumentele lingvistice în lipsa documentelor istorice sunt cele mai importante pentru chestiunea care ne preocupă. Inșă după cum istoricii sunt obligați să țină seamă de datele lingvistice, care rezultă din asemănarea în grai ce se arată între Dacoromâni și Macedoromâni, tot așa lingviștii nu trebuie să treacă ușor peste unele considerațiuni istorice. Existența unei romanități balcanice în veacurile de mijloc se dovedește din mulțimea numelor de localități în formă romană, atestate de Procopius nu numai în provinciile romane din sudul Dunării, considerate de istorici ca făcând parte din zona de cultură romană, dar și în Macedonia și chiar în Epir. În afară de aceasta, din cercetările epigrafice rezultă că în Macedonia și Tesalia milliarele erau în latinește: « In Macedonien und Thessalien sind alle (Meilensteine) lateinisch CIL., III, suppl 7359 ff. » (XL₁₂).

Obiecțiunea filologilor, după care elementul roman din sudul Peninsulei Balcanice nu s'ar fi putut păstra din cauza influenței vechi grecești care se vede în numărul mare de inscripțiuni grecești ce s'a găsit în sudul Peninsulei, nu corespunde realităților balcanice. Pentru dovedirea acestui fapt vom încerca să arătăm, mai întâi, care era aspectul Peninsulei Balcanice înainte de cucerirea romană, precum și cauzele care au împiedecat ca limba veche grecească să exercite o influență de des naționalizare asupra elementului roman din sud, din care urma să iasă populațiunile actuale macedoromâne.

Încă din cea mai veche antichitate, Peninsula Balcanică, sub raportul etnologic, a arătat aspectul unui conglomerat care, mai târziu, a fost dominat la răsărit și apus de Traci și Iliri, iar la sud de Eleni. Vechii Macedoneni care, la început, se întindeau dela râul Axios (Vardar) până la Haliacmon (Bistrița) au fost desnaționalizați treptat de Eleni, Traci și Iliri.

Dintre aceștia ultimii, Elenii, prin puterea civilizației lor, ar fi fost cei mai indicați să exercite o influență asupra Tracilor și Ilirilor, până la completa lor desnaționalizare. Însă Grecii, cu o viață particularistă, n'au încercat să activeze în această direcțiune, nu pentru faptul că n'ar fi putut reuși, ci fiindcă civilizația lor față de străini avea mai mult un caracter comercial decât cultural, cu atât mai puțin unul politic sau militar, cum îl aveau Romanii.

Acolo unde Grecii aveau posibilități de câștig, se instalau fără mult regret pentru locurile părăsite și, cu timpul, reușeau să-și asimileze populațiunea indigenă. Însă aceasta o făceau când aveau drumurile deschise, cum erau cele de pe mare. Ei cu greu se aventurau în interiorul unei țări, unde căile de comunicație lipseau, chiar când aceste țări se aflau așezate în imediata apropiere de ținuturile lor de obârșie, cum era interiorul Peninsulei Balcanice. În felul acesta se explică expansiunea lor dealungul Mării Egee, în Calcidica și chiar în Bizanț, pe care mai târziu l-au grecizat, introducând peste tot limba greacă. Tot așa se explică și expansiunea lor pe țărmurile Asiei Mici; de asemenea în sudul Italiei și în părțile meridionale din Franța, unde au lăsat atâtea urme în toponomastică.

Dovada că ei țineau la drumurile deschise, evitând regiunile muntoase, acolo unde căile de comunicație lipseau, ni-o oferă faptul sigur că, în afară de cele două Tracii - în care ei, prin mijlocirea coloniilor vechi grecești, au reușit să se introducă ceva mai adânc în Peninsulă, mai ales că aici în Tracia valea râului Marita cu afluenții lui este mai deschisă, iar căile de comunicație sunt multe - nu există ținut în Albania, Macedonia sau vechea Serbie în care Grecii să se găsească în număr mai mare. În schimb, ei se întâlnesc în Epir și Tesalia, unde însă se găsesc și mase compacte de Români. Incolo, dacă ar lua cineva orice hartă etnografică, cum sunt acele date de marele etnograf jugoslav Cvijić sau de G. Weigand, va vedea că, începând din nordul Epirului, nu există Greci chiar în cele mai mari orașe din Macedonia. Pe valea Mariței și prin orașele de pe țărmul Mării Negre, care întotdeauna au avut coloniști greci, mulți negustori s'au așezat în timpuri străvechi în orașele mai mari, ca și la țară, din actuala Bulgaria. Însă în Macedonia ca și în Albania și în vechea Serbie, Grecii au lipsit din toate timpurile. Acele câteva sate grecești din sudul Albaniei reprezintă Albanezi grecizați.

Dar se va obiecta, poate, că numărul mare de inscripții grecești, întâlnite în ținuturile în care astăzi elementul grec lipsește, dovedește că acest element în antichitate exista și în interiorul Peninsulei. Aici stă greșeala celor mai mulți filologi și istorici, și asupra acestui punct vreau să insist ceva mai mult.

Prezența inscripțiilor grecești dintr-o regiune oarecare în Balcani nu constituie numaidecât o mărturie pentru întrebuințarea limbii grecești de către poporul de jos al acelei regiuni. Oricât de mare ar fi fost influența culturii grecești, în straturile superioare, cum este astăzi la noi cultura franceză, limba greacă nu putea înlocui în munți graiurile populare traco-ilirice, mai ales că lipsea elementul grec din mijlocul lor. Pentru lămurirea acelor care confundă cultura de afară a păturilor suprapuse, atât cât putea exista pe vremea aceea, cu limba vorbită de masele populare, ajunge să ne referim la stările mai noi din Peninsula Balcanică.

După căderea imperiului bizantin sub Turci, toată viața spirituală a creștinilor din Peninsulă, fără deosebire de naționalitate, a fost încredințată patriarhului ecumenic din Constantinopol. Organele de întreținere ale acestei spiritualități erau biserica și, pe la sfârșitul sec. al XVIII-lea școala greacă. Toți creștinii din Peninsulă mergeau la biserica și școala greacă. Cu toate acestea, fiecare își păstra limba și, prin limbă, naționalitatea respectivă. Grecizări au avut loc, cum am văzut într'un capitol precedent, în sudul Epirului, acolo unde interferențele etnice nu puteau fi evitate. Ceea ce nu s'a putut înfăptui de la venirea Turcilor în Europa, cu atât mai puțin se putea întâmpla înainte de acest eveniment mai ales că, pe vremea aceea, școlile, grecești erau foarte rare chiar în centrele mai mari. Dar dacă ne referim chiar la vremurile mai apropiate de noi, vom vedea că Românii, Albanezii și Slavii din Peninsulă lăsau să li se graveze pe morminte epitafuri în limba greacă, însă aceasta nu o făceau pentru că ei ar fi vorbit grecește sau s'ar fi simțit Greci, ci numai din simplul obicei de a lăsa ceva gravat pentru vecie în limba bisericii, limba sfântă grecească, sanscrita Peninsulei Balcanice.

Această înțelegere a trecutului din studiul realităților actuale se impune dela sine, dacă vrem să avem imaginea adevărată a unei romanități care, deși a evoluat în cea mai mare parte în Balcani, poartă prea puține urme din limba unui popor de cultură clasică, cu a cărui civilizație a făcut cunoștință abia în epoca bizantină.

Așa dar Grecii, deși geograficește se aflau situați în adevărata parte peninsulară a Balcanului, din pricina caracterului civilizației lor, care era lipsit de inițiativă politică și militară, n'au reușit să se întindă în interiorul Macedoniei și Albaniei. Politicește divizați în mai multe facțiuni, n'au reușit să se impună unor tulpini războinice cu organizații de clanuri patriarhale cum erau neamurile ilirice, care erau foarte numeroase. Sub raportul politic, n'aveau puterea necesară cu care ar fi putut trece obstacolele pe care atât oamenii cât și configurația fizică a solului le opuneau unei penetrații unipacifice în Balcani.

Cu totul alt caracter a avut civilizația romană. Nici Romanii, la început, n'au trecut în Dalmația decât de nevoie, spre a supune unele tulpini ilirice, care le turburau liniștea în imperiu. Infățișarea extrem de muntoasă a acelei părți din Balcani, a fost una din piedecile care i-au făcut să stea multă vreme pe loc. Așa se explică, în parte,

de ce Romanii numai în intervale mari au reușit să pună stăpânire pe întreaga Peninsulă, sfârșind cu supunerea Daciei.

Dela cucerirea Iliriei până la părăsirea parțială a Daciei sub Aurelian, veacuri dearândul s'a menținut influența binefăcătoare a Romei care a schimbat cu desăvârșire fața Peninsulei Balcanice, prin atâtea îmbunătățiri aduse în viața publică și privată a locuitorilor, dar mai ales prin introducerea acelui instrument de unificare etnică și sufletească, limba, care a reușit să se impună la toate popoarele băștinașe. În zadar se vor fi produs pe alocuri unele reacțiuni din partea graiurilor locale. Puține din ele, cum au fost acele vorbite de tulpinile iliro-trace, din care derivă strămoșii Albanezilor, au izbutit să se salveze (XXI₁₉).

Cele mai multe din aceste graiuri au continuat să se păstreze vreme mai îndelungată alături de limba latină, împrumutând acesteia unele particularități și lăsând în lexic cuvinte care astăzi, după cum vom vedea mai pe larg în capitolul despre limbă, se găsesc cu o egală răspândire în graiul tuturor populațiilor care formează neamul românesc. Această desnaționalizare prin limbă dovedește, mai întâi, că penetrațiunea romană în Peninsulă și Dacia n'a fost un fenomen migratoriu, al doilea, că ea s'a întins în Dacia până în sudul Peninsulei Balcanice. De aceea, nu este nicio exagerare dacă vom repeta ceea ce s'a susținut în mai multe rânduri că, în epoca de după părăsirea parțială a Daciei sub Aurelian, limba latină a răsunat din Carpați până în Pind și dela țărmurile Adriaticei până la Marea Egee. Admițând această romanizare până în sudul Peninsulei Balcanice, acolo unde s'ar fi putut găsi și unele elemente grecești, trebuie să recunoaștem că limba greacă nu putea influența până la desnaționalizare limba latina vorbită de populațiunile băștinașe traco-ilire, din mai multe motive: Aceste populațiuni care se îndeletniceau numai cu păstoritul ocupau întotdeauna înălțimile munților, inaccesibile pentru elementul grecesc, care locuia prin orașe și în regiunile mai joase. În afară de aceasta, majoritatea din ei ducând o viață nomadă, ei nu rămâneau niciodată izolați în așezările lor muntoase din sud, ci veneau în continuu contact cu populațiunile romanizate din nord, de pe cele două maluri ale Dunării.

În felul acesta, pe de o parte, conștiința despre originea lor comună care se dovedea prin limbă, port și ocupațiune rămânea întotdeauna trează, pe de alta, deosebiri de grai care s'ar fi putut arăta la o întindere de teritoriu atât de mare, dispăreau prin deseale întâlniri periodice. Această situație a ținut până în sec. al X-lea, când continuarea năvălirilor barbare dar, mai ales, aceea a Slavilor în Peninsulă în mase tot mai mari, a rupt în mod definitiv coeziunea dintre românismul care se întindea în dreapta și în stânga marelui fluviu. Urme sigure despre această coeziune se văd astăzi, în unitatea lingvistică. Limba pe care o vorbesc atât cei din Dacia cât și cei din Peninsula Balcanică este identică. În afară de limbă, sunt și numele de localități de origine românească ce se găsesc răspândite începând din miazănoapte până în sudul Peninsulei, aproape de locuințele actuale ale Macedoromânilor.

În această parte a Peninsulei, unde elementul românesc este grupat în masă mai compactă, se întâlnesc unele nume locale: cum sunt vârfurile de munți: Moașa (în Smolcu-Moașa) Dzâna, Gurgl'iat, toate în apropiere de Samarina, după aceea Ciuma naltă (vârful înalt), Suma - cu brad (vârful cu brad) care se arată foarte vechi. Există altele ca Băiasa, nume de râu și de comună în Pind, Lăsun și Sărună, nume de orașe, a căror vechime, după cum am încercat să arăt în altă parte, este în afară de orice îndoială. Pentru ca aceste nume din urmă să existe încă din timpurile vechi, trebuie să admitem că a putut să existe și o populațiune romană care să le fi întrebuințat. În cazul acesta, n'ar fi cu neputință ca, pe temeiul lor, care, sub raportul fonetismului, arată o evoluție autentic locală, primele rădăcini ale românismului să fi prins în Pind, încă din epoca cuceririi romane. Acest puțin element roman străvechi s'ar fi pierdut, dacă ar fi rămas mai multă vreme izolat. Păstrarea lui se datorește numai contactului cu romanitatea din nordul Peninsulei, contact care a avut loc după trecerea în sudul Dunării a elementului roman din Dacia. În orice caz, fixarea Românilor în munții Pind, atunci când în drumul lor spre sud se puteau opri în atâtea alți munți de care este plină Peninsula Balcanică, dovedește că așezări străvechi ale acestor Români existau, în număr mai mare, numai în această parte a Peninsulei.

Admițând această posibilitate pe care, numai în mod ipotetic, ne o oferă numele de localități mai sus citate, am putea împăca vederile istorice cu cerințele lingvistice. Fapt sigur este, însă, că, ținând seama de felul cum se prezintă astăzi limba Macedoromânilor, cu o evoluție identică până în cele mai mici amănunte cu limba Dacoromânilor, Macedoromânii sub raportul unității lingvistice reprezintă același popor cu Dacoromânii. Aceasta este singura realitate de care trebuie să se țină seamă în discuția acestei probleme. Ea are ca bază faptul sigur și indiscutabil că strămoșii celor două tulpini românești, Dacoromâni și Aromâni, în epoca de formație a poporului român în nordul Peninsulei și Dacia, au trăit în unitate teritorială.

Această concepție stă și la baza tradiției istorice care vorbește, după cum vom vedea în capitolul ce urmează, despre o coborîre a Macedoromânilor: dela nord la sud, nu invers.

Tradiția istorică străină. Ea ne vine în cea mai mare parte dela Bizantini. În această tradiție

Macedoromânii apar cu numele Vlah pl. Vlahi, cu care sunt cunoscuți Românii de pretutindeni.

Acest nume este de origine celtică. El vine dela numele unei populațiuni galice: Volcae, pe care triburile germanice i-au cunoscut la ei acasă, sau atunci când au pătruns în Galia. În orice caz, cuvântul, trecând în limba lor, ei l-au pronunțat *Walhos din care au făcut derivatul Welsch «romanic». Mai târziu, când, după cucerirea romană, Celții din Franța au fost romanizați, Germanii au numit cu acest nume, mai întâi, pe Celții romanizați, după aceea, prin extensiune, toate popoarele de origine romană, între care ne socotim noi Românii. Cu toate acestea, la noi, cuvântul n'a venit direct prin Germani ci prin Slavi, care, după coborîrea lor în sudul Dunării, l-au dat și Bizantinilor. Slavii l-au primit dela Germani sub forma *Valh din care, prin metateză, au făcut Vlah. Din acesta Bizantinii, la rândul lor, au făcut Βλάχος pl. Βλάχοι. Cu acest nume Bizantinii deosebeau pe Românii de pretutindeni, de toate celelalte popoare balcanice.

Fiindcă însă strămoșii Macedoromânilor, la început, se îndeletniceau numai cu păstoritul sub forma semi-nomadă care le permitea să cutureie Peninsula Balcanică, cu turmele în toate direcțiile, cu timpul, numele Vlah la Bizantini : a trecut dela înțelesul etnic «Român», la acela social de «păstor». Nu se știe precis când s'a petrecut la ei această schimbare semantică. Probabil prin sec. al VII-lea, al VIII-lea, sau chiar al IX-lea, adică atunci când grupele de Vlahi răzlețe trăiau cu turmele din Adriatica până la Marea Neagră și din Balcani până în Pind. Fapt este că cu acest nou înțeles el apare la scriitoarea Ana Comnena, care îl explică după cum urmează « Acei care duc viață nomadă, în limba vorbită se chiamă Vlahi » (LXIV₁₃).

Inercând cineva să schițeze istoricul Macedoromânilor pentru veacurile de mijloc, pe temeiul izvoarelor bizantine și ale scriitorilor apuseni, trebuie mai întâi să recunoască că între Românii din Peninsula Balcanică, pe care, cum am văzut Bizantinii îi numesc Vlahi, existau mai multe grupări, dintre care unele erau mai mari, formând mase compacte, altele mai mici trăind în grupe răzlețe. Multe din acestea, după infiltrarea elementului slav între ele, rămăneau izolate. Astfel de grupări mai mari se pare că au existat în partea de apus a Peninsulei Balcanice, dealungul coastei adriatice în Dalmația, unde elementul roman era destul de vechi. O altă grupare, poate și mai mare, se afla în ținuturile dintre Dunăre și Balcani: acolo unde existau, după Const. Jireček, regiuni foarte puternic romanizate, cu ramificații care se întindeau la răsărit în cele două Tracii. În fine, a treia grupare în masă compactă se găsea la sud, având ca centru munții Pind cu Tesalia și cu ramificații la miazăzi în Acarnania și Etolia, la răsărit în Olimp, peninsula Calcidică până în Tracia occidentală, la miazănoapte în Macedonia, iar la apus în Albania și, poate, și mai spre nord.

Ținând seamă de faptul că toți acești Romani balcanici se îndeletniceau cu păstoritul sub forma de transumanță sau seminomadă și cu chervanele, trecerile dela un grup la altul, la început, când Slavii nu se introduseseră încă prea mult între ele, erau foarte dese. Astfel o parte din Românii din Balcani ajungeau până în apropierea așezărilor Românilor din sud, după cum aceștia veneau cu turmele, vara, până în Balcani. În partea apuseană și răsăriteană a Peninsulei, Românii păstori din Balcani se întâlneau cu cei din sud. Și tot așa, aceste întâlniri aveau le cu al treilea grup mai mare de Români de pe coasta Mării Adriatice.

Cu timpul, însă, toate aceste treceri care lăsaus unele interferențe între cele trei grupări deveneau mai rare din următoarele două motive: întâi, din cauza aglomerărilor slave care deveneau din ce în ce mai mari, al doilea, din pricina desnaționalizării prin limbă a grupelor răzlețe intermediare în astfel de împrejurări, trebuie să admitem că a existat vreme când toate aceste legături între cele trei grupări mai mari au fost întrerupte și când fiecare din ele rămânea în voia soartei. În astfel de împrejurări, cei mai amenințați erau Românii din gruparea din Pind și Tesalia. Într'adevăr, în vreme ce atât Românii medievali din Balcani, cât și cei din Dalmația țineau legături, din cauza imediatei apropieri, cu frații lor din stânga Dunării, din contră, Românii din Pind rămăneau pentru totdeauna izolați. Cu toată această izolare desfășurarea evenimentelor istorice de mai târziu ne arată că tocmai aceștia s'au păstrat până azi în actuala Macedoromâna, în vreme ce dintre ceilalți unii au fost reduși la un număr de două mii de suflete, iar restul a dispărut pentru totdeauna din zarea istoriei.

În cele ce urmează voi încerca să schițez în câteva cuvinte soarta în parte a fiecăreia dintre cele două grupări, spre a ajunge la tradiția istorică ce ne vorbește numai despre strămoșii Macedoromânilor.

Referindu-ne la populațiunile românești medievale din apusul Peninsulei Balcanice, răspândite în Dalmația și ținuturile de miazănoapte din Serbia, cea mai mare parte din ele au fost serbizate, rămânând în urma lor doar câteva nume locale, ca vârful de munte Durmitor din Muntenegru (înalt 2528 m.), cu o ramificație numită până azi în gura Sârbilor Kurlai (adică cur lai «cur negru»), după aceea, Visîtor, Kornetu1, Kurmătura, etc. Resturile din acești Români, rămași neslavizați s'au păstrat mai departe în Vlahii din documentele sârbești, care încă în sec. al XIII-lea se aflau răspândiți începând din Fiume la Cetinje, în toată Dalmația, iar în sec. al XV-lea și al XVI-lea în Slavonia, Karintia, Istria și insula Veglia. Urmașii acestor Vlahi medievali se mai păstrează până astăzi în grupul de

Români din Istria, al căror număr, după cum am spus, abia dacă ajunge peste două mii de suflete, așezați în câteva sate la poalele Muntelui Maggiore.

Aceeași soartă a avut-o și grupul de Români dintre Dunăre și Balcani, întemeietori de Stat, prin răscoala fraților Petru și Asan, despre ale căror isprăvi ne dă, din văzute, atâtea amănunte istoriograful bizantin Nicetas Acominatos dela începutul sec. al XIII-lea, pe care G. Murnu l-a tradus și interpretat atât de magistral. Din acești Români astăzi n'a mai rămas nimic, afară poate numai de Meglenoromânii, care cu timpul au urmat drumul Macedoromânilor, coborîndu-se în sudul Peninsulei, spre a se așeza în Macedonia, în satele din ținutul Meglen sau Caragiova. Admițând ca urmași ai acestor Români pe Meglenoromânii, implicit trebuie să recunoaștem apropierea sau chiar identitatea lor cu strămoșii Aromânilor. În cazul acesta s'ar putea admite ipoteza ca ei, găsindu-se în imediată apropiere de Românii din stânga Dunării, să fi fost amestecați în bună parte cu aceștia. Această presupunere mi-o întemeiez, pe de o parte, pe apropierea dialectului meglenoromân de cel daco-român, pe de alta, pe resturile de nume locale românești din nordul Bulgariei, relevate-pentru întâia dată de Const. Jireček, apoi studiate și completate de G. Weigand. Infățișarea acestora, este mai mult dacoromână decât aromână. În ce privește slavizarea completă a acestor Români, ea nu se poate explica numai prin superioritatea poziției sociale și culturale a Bulgarilor în mijlocul cărora trăiau, fiindcă, în cazul acesta, strămoșii Macedoromânilor din Pind și Tesalia, ar fi fost și mai amenințați din partea Grecilor. Probabil că în Balcani în cursul veacurilor vor fi avut loc deplasări de populațiuni. Ca Meglenoromânii, vor fi fost și alții care, din cauza îndepărtării lor prea mare de grupul central, se vor fi pierdut în mijlocul Slavilor.

În ce privește acum al treilea grup de Români, care ne interesează direct și, după cum am văzut, se găsea în munții Pind și ținuturile apropiate, aceștia, fie că erau mai numeroși decât cei din Balcani, ceea ce este mai puțin probabil, fie că, din cauza așezării lor pe înălțimi de munți, veneau mai puțin în contact, cu Grecii, au reușit să se păstreze într'un număr destul de mare, în comparație cu Meglenoromânii și Istroromânii din celelalte două grupări, cu toate că și ei, în cursul veacurilor, dar mai ales în vremurile mai apropiate de noi, au suferit pierderi simțitoare prin desnaționalizare. Aceștia sunt, de altfel, singurii dintre toți Românii care apar pentru întâia dată în istorie.

Prima mențiune despre acești Români se face în sec. al VIII-lea într'o însemnare găsită la mănăstirea Kastamunitu dela Sf. Munte. În această însemnare se spune că, în vremea împăraților iconoclaști, Vlahii dela râul Rinhos numiți Vlahorinhini au izbutit să pătrundă la Sf. Munte cu femeile și cu copiii lor, ca să atace mănăstirea, fiindcă nimeni nu se găsea care să-i oprească și să se lupte cu ei. Iată citatul întreg după Tomaschek, reprodus de mine în « Românii Nomazi » (XXII²³) « În zilele împăraților iconoclaști, neamurile de pe amândouă malurile Dunării, folosindu-se de neliniștea în care se găsea imperiul, mai cu deosebire că înșiși împărații Romeilor (Grecilor) duceau luptă împotriva sfintelor icoane, pe atunci așa numiți Rinhinii și mai cu seamă Vlahorinhinii și Sagudații, ocupând Bulgaria și întinzându-se puțin câte puțin în diferite locuri, se făcură stăpâni pe Macedonia și la urmă veniră la Sf. Munte cu femeile și copiii lor, fiindcă nu se găsea nimeni care să-i oprească și să se lupte cu ei ». Aci observăm că Vlahii apar în tovărășia Rinhinilor și Sagudaților, două tulpini slave, dintre care cei dintâi își aveau locuințele lângă râul Πήχιος, Πήχιος care curge în Golful Rendina, la nordul peninsulei Calcidice, iar cei din urmă între câmpia dintre Salonic și Veria (LIV¹²⁰). Probabil că și Vlahii din Vlahorinhinii erau Români care își aveau așezările în apropierea aceluiași râu. Cum că ei reprezentau populațiuni din ramura românismului sud-dunărean, aceasta rezultă, după cum vom vedea, și din alte informațiuni ce le avem asupra acestor Români din Calcidica.

După două secole (976) dela această întâmplare, Românii din Pind sunt din nou pomeniți cu prilejul unui omor. Anume, după stingerea dinastiilor naționale bulgărești și încorporarea Bulgariei la imperiul bizantin sub împăratul Vasile al II-lea, Bulgarii din Macedonia, din îndemnul celor patru fii ai « comitelui » Sișman, au încercat să-și păstreze neatârarea. Unul din ei, Samuil, care era și cel mai tânăr, ocupă tronul din Ohrida. Istoriograful Kedrenos, vorbind despre soarta celorlalți trei, ne spune că Moise a căzut la asediul orașului Seres (Sear), al doilea a fost omorât de însuși Samuil, fiindcă ar fi râvnit la tronul său, iar ultimul, David, a fost ucis, în ținutul dintre Castoria și Prespa, « de niște Vlahi călători » (παρά τινων Βλάχων ὁδιτών) la locul ce se cheamă « Stejarii-Frumoși » (τάς γεγομένας Καλάς δρυς) (LXIV⁹). Mulțumindu-se cu această simp înregistrare a faptului, Kedrenos nu ne spune nici cine erau nici de unde veneau acești « Vlahi călători », cu atât mai puțin despre cauza omorului. Începând cu Roesler, cei mai mulți dintre istorici socotesc această întâmplare ca prima amintire istorică a Românilor. Eu am dat întâietate însemnării găsi la mănăstirea Kastamunitu, întru cât, după cum ne arată numele orașului Salonic, căruia Macedoromânii îi zic Sărună (din lat. SALONA), Aromânii au existat în apropierea peninsulei Calcidice, în calitate de păstori, încă din sec. al VIII-lea, dacă nu chiar înainte.

Dela această dată amintirea Românilor din Pind la scriitorii bizantini devine tot mai deasă. De fapt, începând

numai cu această atestare, ei intră propriu zis în istorie.

Astfel, un autor necunoscut, care a jucat un rol important în istoria Eladei, nepot al lui Niculiță, o familie ilustră din Larisa, și, în același timp, contemporan cu Kekavmenos din sec. al XII-lea, a scris « Cuvânt de povățuire către împărat » (Λόγος νουθετητικὸς πρὸς Βασιλέα), în care pomenește despre existența unei domnii a Românilor din Elada (ἀρχὴ τῶν Βλάχων Ἑλλάδος), care, după W. Tomaschek, cuprindea Tesalia, Epirul, Acarnania și Etolia (CVI⁶⁴). Această domnie împăratul o dăruise lui Niculiță. Iată cuvintele proprii ale autorului anonim. « Bunicul meu Niculiță, după multe osteneli în slujba Romaniei (imperiului bizantin), a ajuns și duce al Eladei ca răsplătă din partea stăpânirii pentru credința sa. Această dregătorie precum și domesticatul excubiților o dobândise el fără drept de moștenire pe temeiul unui hrisov. Dar veni unul Petru, fiu de frate al împăratului Franței (= Germaniei), la răposatul împărat chir Vasile, în al patrulea an al împărăției sale, și i-a dat titlul de spătar, făcându-l domestic al excubiților Eladei. Și a scris împăratul către bunicul meu: Cunoscute îți fac ție, Vistiere, că venit-a în slujba împărăției unul Petru, nepotul bun al împăratului Germanilor, și după cum zice, s'a legat să fie și să moară ca slujitor împărăției mele. Împărăția mea primindu-i jurământul de credință, i-am dat titlul de spătar, și fiindcă e străin de legea noastră, n'a găsit cu cale să-l facă strateg, ca să nu înjosim pe Romei, ci l-a numit domestic al excubiților de sub porunca ta. Dar știind împărăția mea că această slujbă ai primit-o prin hrisov dela răposatul meu tată, în locul excubiților, îți dăruiesc domnia peste Vlahii din Elada » (LXIV¹⁵). Intrucât numirea lui Petru ca domestic al excubiților a avut loc după patru ani dela urcarea pe tron a lui Vasile al II-lea, adică în 980, « domnia peste Vlahii din Elada », despre care se vorbește mai sus, i-a fost dăruită lui Niculiță în sec. al X-lea. În modul acesta noi aflăm din acest document indirect, însă precis, de existența acelei Vlahii, despre care scriitorii bizantini de mai târziu (sec. XIII) vor vorbi dând și unele amănunte referitoare la teritoriile care intrau în ea.

Odată stabilită existența Vlahiei din Pind, în secolul următor apare un alt document, poate cel mai important pentru istoria acestor Români. Este micul tratat de strategie, cunoscut sub numele « Strategicon II, datorit istoriografului bizantin Kekavmenos. Manuscriptul a fost descoperit la o mănăstire din Sf. Munte, de unde a fost dus la Moscova și studiat de marele, bizantinolog V. Vasilijevskij. La noi s'a ocupat cu el G. Murnu care a cercetat mai de aproape partea referitoare la Români afirmând că pentru istoria noastră el este « neprețuit, căci ne procură știri și date care ne luminează în chip neașteptat asupra stării sociale și politice a Românilor din zorile existenței lor istorice ». În acest document ni se vorbește despre o mișcare a Românilor din Pind, care s'a petrecut în 1066, în timpul domniei lui Constantin Duca. Pe vremea aceea « Domn și cap al Românilor » era protospătarul Niculiță. Mișcarea s'a produs dealungul râului Pleres între Farsala și Larissa. « Acest râu - spune Kekavmenos - are de o lature și de alta un șes mare și trece prin mijlocul Vlahilor, despărțindu-i în două ». În același pasaj ni se arată că, alături de Românii munteni, existau încă de atunci și Români care își aveau așezările la câmpie în sate și orașe. Centrul turburărilor era orașul Larissa, iar capii acestor turburări au fost fruntasii români Verivoi și Slavota al lui Carmalac. Partea interesantă din acest document sunt amănuntele ce ne dă Kekavmenos, referitoare, mai întâi la mișcările periodice ale păstorilor români, după aceea la originea lor nordică. Iată ce ni se spune cu privire la primul amănunt: Atunci când Niculiță a întrebat pe căpeteniile Românilor să-i spună unde sunt acum, în luna Iunie, familiile și vitele lor, ei au răspuns « pe munții Bulgariei », adăogând mai depart Kekavmenos: « Căci astfel este obiceiul lor, ca familiile și turmele Vlahilor să petreacă din luna Aprilie până în Septemvrie pe munții cei înalți și în locurile cele mai reci ». Referitor la al doilea amănunt, poate cel mai important, Kekavmenos adaogă: « Ei (adică Românii din Pind) sunt așa numiții Daci și Bessi care mai întâi au locuit în vecinătatea Dunării și a râului Sau, numit acum râul Sava, unde acum locuiesc Sârbii, în locuri tari și grele de străbătut. Fugind de acolo, ei s'au răspândit în tot Epirul și Macedonia, cei mai mulți s'au așezat în Elada » (LXIV⁵⁶⁻⁵⁷).

Tot în cursul sec. al XI-lea (1019), numărul Românilor de prin ținuturile de miazănoapte ale Macedoniei mărindu-se, împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul, cu prilejul regulării situației bisericești din Bulgaria, a dispus trecerea Vlahilor din toată Macedonia sub jurisdicțiunea mitropolitului din Ohrida. În anii din urmă, Ivan Snegarov a descoperit în biblioteca bisericii Sf. Clement din Ohrida, un manuscript din sec. al XI-lea, în care, pe o foaie, se menționează numele unui preot român în serviciul episcopiei românești din acele părți ale Macedoniei: Ἰωάννης ἱερεὺς τῆς ἀγιωτάτης ἐπισκοπῆς Βλάχων. (Ioan, preotul prea sfintei episcopii a Aromânilor) (XCIX⁴⁵⁷).

La începutul sec. al XII-lea Românii apar din nou în peninsula Calcidică (nas). Evenimentul ne este relatat cu prilejul unui nou conflict, pe care Românii din sud l-au avut cu Sf. Munte. Anume, mai multe familii de Vlahi s'au așezat în această parte a Calcidiceii, spre a vinde călugărilor dela Sf. Munte lapte, brânză și lână. De multe ori, însă, această vânzare se făcea de femeile și fetele Vlahilor, fapt care a dat călugărilor mai tineri prilejul să se dedea la unele acte nepermise de regimul ascetic din mănăstiri. Din această cauză li s'a interzis Vlahilor să facă comerț la Sf. Munte, ceea ce i-a făcut să plece de acolo.

Însă, odată cu ei, au plecat și călugării mai tineri împreună cu femeile Vlahilor, rămânând mănăstirile numai pe seama călugărilor bătrâni. În urma acestui conflict, patriarhul Nicolae din Constantinopol a intervenit pe lângă împăratul Alexie Comnel să mute familiile Vlahilor în altă parte a Peninsulei (CVI₄₁).

Tot în această epocă (1170) este interesantă relatarea, pe care o face Evreul Beniamin din Tudela, cu privire la Vlăhi din Pind: « Aici este începutul Vlahiei, ai cărei locuitori ocupă munții, iar ei înșiși poartă numele de Vlăhi. Asemenea căprioarelor de iuți la fugă, ei se coboară în țara Grecilor ca să despoaie și să prade. Nimeni nu-i poate ataca prin război, niciun împărat nu-i poate supune. Datinele creștinești le țin și se cheamă cu nume evreești, din care cauză unii spun că ar fi neam de Evrei iar pe Evrei îi numesc frații lor. Pe aceștia numai îi atacă, da nu-i ucid, așa cum ucid pe Greci și că în sfârșit trăiesc fără legi » (CI).

După toate aceste mențiuni disparate, referitoare la Aromâni și existența unei Vlahii în sudul Peninsulei Balcanice, la începutul sec. al XIII-lea avem informațiuni despre constituirea Românilor în state politice. « Vlahia », amintită de călătorul evreu, apare acum sub o întreită formă: « Vlahia Mare » (Μεγάλη Βλαχία) în Tesalia, « Vlahia Mică » (Μικρά Βλαχία) în Etolia și Acamania și « Vlahia-de-sus » (Ἀνώβλαχα) în partea meridională și răsăriteană a Epirului. Existența acestor trei Vlahii este atestată și de cronicarii apuseni Geoffroy de Villehardouin, Henri de Valenciennes, Robert de Clary ca și de toți istoriografii care s-au ocupat cu mișcarea revoluționară a grupului de Români din Haemus (1196).

Urmând ordinea cronologică a acestor mențiuni istorice trebuie să amintim și relatările scriitorului anonim al Europei orientale din 1308, care vorbește despre Românii așezați între Macedonia, Achaia și Salonic ca despre un popor foarte mare. Însemnătatea acestor relatări, pe care le-am citat când m'am ocupat de numărul Românilor (p. 18), nu constă numai în prezența Vlahilor în teritorii întinse, dar și în originea lor geografică. La fel ca Kekavmenos, el aduce pe Vlăhi din Ungaria, « unde se aflau pășunile Romanilor ». Numai după ce au fost izgoniți de acolo de Unguri, ei au venit în ținuturile din sudul Peninsulei.

În fine, cu două veacuri mai târziu, Laonik Chalcocondylas, cronicarul Sultanilor, vorbind despre Românii din Dacia, pe cari îi numește Daci, amintește de Macedoromâni, dând de astă dată lămuriri precise atât despre identitatea etnică a Macedoromânilor cu Dacoromânii, cât și despre unitatea lingvistică.

Tradiția istorică românească. Tradiția istorică despre originea comună a Macedoromânilor și Dacoromânilor a trecut dela istoriografia bizantină la cronicarii români.

Cea mai veche relatare despre această origine ne vine dela Miron Costin. Ea este atât de interesantă, încât merită să fie citită în întregime: « Sunt dară acești Coțovlachii (cum ne spun vecinii lor, și încă cu dintr'înșii am vorbit) oameni nu mai osebiți nici în chip, nici în unele obiceiuri, nici în tăria și în făptura trupului de cât Românii aceștia, și limba lor românească ca acestora, numai mai stricăta și mai amestecată cu de această proastă grecească și turcească; pentru că foarte puțini cum s-au zis, au rămas la niște munți trăgându-se de locuiesc, cari se întind în lung de lângă Ianina până spre Arbănași lângă Elbasan unde-i zică, în sate numai locuind. Se vede și mari unele sate; zică că sunt și oameni cu putere în hrana lor (care și mare minune este cum și până astăzi se află păzindu-și și limba și niște obiceiuri ale lor). Acestia dacă și limba și-au stricată, și ei s-au împuținat, drept că și ei desăvârșit subțiu jugul turcesc cu acei Greci după acolo s-au supus unde și stăpânire și blagorodnie și totuși și-au pierdut; și poate fi că nici d'întăiu așa mulțime nu va fi fost de dânșii. Că eată acum și câți sunt, mojici și țărani sunt, și locurile lor cu greu de hrană fiind, pentru multă peatră și munți ce sunt unde locuiesc, se împrăștie și se duc mai mulți prin acele oraș mari turcești de se hrănesc, și limba, cum am zis, foarte și-au stricată și ei puțini au rămas). Zică și aceasta, că de-i întreabă și pre ei nescine, ce ești? el zice *Vlahos*, adică Români: și locurile lor unde locuiesc le zică *Vlahia*, eară țerei aceste ei îi zicu *Vlahia cea mare*. Pare-mi-se zică că ei grăind, mai mult îi înțeleg; însă și unii și alții cu puțină vreme într'un loc aflându-se, prea lesne se pot înțelege. De crezut doară este că și acei Coțovlachii dintre acei Romani sunt și se trag și într'acele vremi ce Galian sau altu împăratu au rădicat o seamă dintr'înșii de aici și i-au dus de i-au așezat pre acolo, au rămas și până acum » (LXIII I 107). Același pasaj se găsește și la Constantin Cantacuzino Stolnicul, copiat cuvânt de cuvânt după Miron Costin (L₁₂₅).

Dimitrie Cantemir ne pomenește în mai multe rânduri despre Macedoromâni. Pasajul cel mai caracteristic este acela în care se arată originea comună a Aromânilor cu Românii: « Iară acum vine rândul să arătăm cea mai de pe urmă socoteală, adică să aducem toate mărturiile istoricilor, pre scurt, carele dovedesc, precum Dachii au fost dela Traian împărat, cu cetățeni și slujitori vechi Romani descălecată, și deciia precum aceiași Romanii să fie moșii strămoșii Românilor carii și astăzi în părțile lăcuitori să află adică Moldovenii, Muntenii, Maramureșenii, Românii de peste Dunăre și *Coțovlachii* din țara grecească, căci toate aceste năroade dintr'aceiași Romani a lui Traian să fie, nu numai graiul, ci și a tuturor vremii istorii mărturisesc ».

Intr'un răvaș din 25 Ianuarie 1804, pe care Gheorghe Șincai îl scria prietenului său Engel, se spune « Meum quippe est Annales universae Nationis Valachicae, proinde etiam Kuzzo- Valachorum quos Csenzaros vocant, conscribere ».

În fine, marele om politic Mihail Kogălniceanu, în opera sa « Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens », apărută la Berlin în 1837, nu uită, după cum aceasta rezultă și din titlul lucrării, să vorbească despre Macedoromâni.

Începând cu sec. al XVIII-lea, imediat după apariția operei istorice a profesorului german Johann Thunmann, despre care s'a vorbit, Macedoromânii încep să fie din ce în ce mai cunoscuți de scriitorii români.

Dacă pentru cunoașterea trecutului Macedoromânilor avem, după cele expuse până aci, câteva date istorice, pe temeiul cărora ne putem face o idee despre originea și coborîrea lor în sudul Peninsulei Balcanice, despre Meglenoromâni nu avem nimic. În condițiunile acestea, singurul document din care se poate afla ceva despre originea lor este limba. După limbă, ei țin de grupul Românilor din care au ieșit Macedoromânii, vorbind totuși un dialect deosebit de al acestora. Această deosebire în grai eu mi-am explicat-o din cauza izolării lor în nordul Peninsulei, acolo unde strămoșii lor au putut păstra mai multă vreme, decât Macedoromânii, legături cu Dacoromânii (XX₅₆).

LIMBA MACEDOROMÂNILOR

Dacă pentru orice popor din lume limba constituie legătura cea mai trainică ce unește pe indivizii din aceeași comunitate etnică, pentru Macedoromâni, care veacuri de-a rândul au rămas izolați în sudul Peninsulei, ea reprezintă istoria și viața lor. Într-adevăr, dacă Macedoromânii și-ar fi păstrat toate particularitățile caracteristice neamului românesc, precum: tradițiile, credințele, obiceiurile și altele, însă și-ar fi pierdut numai limba, în cazul acesta puteau fi orice alt neam din Peninsula Balcanică, afară de Români. Iată de ce, pentru ei, unitatea lingvistică cu Dacoromânii reprezintă cel mai autentic document, cu ajutorul căruia chiar omul fără știință îi poate ușor identifica cu frații lor din nordul Dunării.

Unitatea lingvistică. Ea se poate dovedi pe două căi: practic și științific. Practic, dacă vom compara o frază macedoromână cu transpunerea ei în dacoromână; științific, dacă vom încerca să ne dăm seama de înfățișarea dialectului macedoromân sub raportul structural.

Practic: Dăm o frază, două, reproduse dintr'un text vechi macedoromân, « Lexiconul în patru limbi » al lui Daniil Moscopoleanul, pe care le transpunem în limba literară, spre a se vedea mai bine asemănarea ce există între ele și textul românesc:

« Am tru gârdina a mea unu h'ieu, unu nucu, unu gorțu, unu meru, unu cireșu. Am și stuk'i mulți și facu multă nêre și țeară. Și vindu tru anu câte ună parte și vegl'u și tră vetea a mea » (LXX 137-138).

Transpunere dacoromână:

« Am în grădina mea un smochin, un nuc, un păr, un măr, un cireș. Am și stupi mulți și fac multă miere și ceară. Și vând pe an câte o parte și păstrez și pentru persoana mea ».

Autorul lexiconului traduce aceste fraze în trei limbi: grecește, bulgărește și albanezește. Eu nu dau traducerea lor aici, căci ea ar ocupa prea mult loc. Dacă ar fi, însă, ca un cetitor român, fără multă carte și știință filologică, să le citească pe toate transcrise cu litere latine, în cazul acesta, întâi, n'ar pricepe nimic din traducerea acestor fraze în cele trei limbi, presupunând că nu cunoaște niciuna din ele, al doilea, ar înțelege numai de câțiva cuvinte din textul macedoromân este scris într'un dialect românesc. Într-adevăr, în afară de trei, patru cuvinte ca: h'ieu care este lat. FICUS, gorțu (slav.), vegl'u lat. VIGILO,-ARE cu înțelesul « păzesc, păstrez », vetea (albanez), restul n'are nevoie aproape de nicio explicație. În afară de aceasta, observ că, textul macedoromân fiind vechi, unele particularități, cum ar fi păstrarea lui *-u* final când urmează după o consonantă, azi nu mai există. Astăzi în dialectul macedoromân nu se zice: « unu nucu, unu meru, unu cireșu », ci « un nuc, un mer, un cireș », la fel ca în dacoromână.

Științific: Din punctul de vedere științific, dialectul macedoromân arată aceeași structură. Aceasta înseamnă că în ce privește elementul constitutiv, el a avut o evoluție istorică identică cu aceea din limba română de pretutindeni. Spre a ne da seama despre această structură particulară, care este proprie numai limbii române și, implicit, și dialectului macedoromân, trebuie să recunoaștem că, în întreaga ei dezvoltare istorică mai veche, ea a fost stăpânită de aceleași tendințe. Aceste tendințe pot fi urmărite pentru orice epocă, începând din timpurile cele mai vechi. Aici voi încerca să arăt un singur:

Limba română, spre deosebire de celelalte limbi romanice, a păstrat într-o privință mai bine structura limbii latine, pe temeiul unei vechi tendințe indoeuropene. În vreme ce în celelalte limbi surori, substantivul și verbul, pierzându-și în parte flexiunea, se arată mai puțin autonome, în limba română această autonomie se păstrează. Astfel, în celelalte limbi romanice, pentru a putea exprima raporturile sintactice, flexiunea nominală și verbală se face cu ajutorul unor cuvinte străine, care îi formează un fel de flexiune externă: genitiv-dativ avem în fr. de la soeur, á la soeur; tot așa în ital. dellasorella, etc. În limba română, din contră, aceste forme lipsesc. În această limbă avem surorii, macedon suroril'ei. Aci, puțin importă faptul dacă în limba latină pronumele demonstrativ se puneau înaintea sau în urma substantivului. Fapt este că vechea tendință indoeuropeană de a marca sintactic raporturile dintre cuvinte prin partea lor finală - desinența, s'a păstrat numai în limba română, atunci când în celelalte limbi romanice au cedat la această tendință străveche, limba Românilor din Macedonia merge, după cum am văzut, paralel cu limba Românilor din țară, tendință ce singură explică, după mine, de ce articolul în limba română se pune la sfârșitul cuvântului și nu înainte, ca în celelalte limbi romanice.

Trecând la unitatea lingvistică din epoca de formațiune a limbii, graiul Macedoromânilor, în trăsăturile lui

fundamentale, se arată identic cu limba Românilor de pretutindeni. Această unitate se arată în elementul latin, care a suferit aceleași prefaceri pe temeiul acelorași tendințe, în aspectul balcanic, în prezența unor cuvinte străvechi care se întâlnesc și în limba albaneză, în fine, în elementele străine pătrunse în limba tuturor Românilor, înainte de despărțirea Macedoromânilor de Dacoromâni.

În cele ce urmează, voi încerca să fac o expunere sumară a acestor momente din evoluția limbii, spre a putea urmări mai bine perfectă unitate ce există între graiul Macedoromânilor și limba română de pretutindeni.

Elementul latin. Prima particularitate din domeniul vocalismului, care a deosebit romanitatea orientală de cea occidentală, a fost tratarea lui *ŭ* (scurt). În vreme ce acest sunet în limbile romanice occidentale a evoluat spre *o*, în limba: română a rămas neschimbat: lat. DULCIS, LUPUS au dat în ital. dolce, lopa, în româna dulce, lup. La Aromâni se arată aceeași stare nemodificată: dulțe, lup.

Trecând la celelalte modificări fonetice, pe care limba română le-a suferit în epoca comună, atunci când Aromânii nu se despărțiseră de Dacoromâni, ele există toate atât la unii cât și la ceilalți. Dintre acestea cele mai caracteristice sunt:

În vocalism: sunetul *ă* (*â*) din *a* latin, s'a modificat în aceleași condițiuni, în dacor. și arom. Ex.: AQUA, CANIS, PANIS au dat apă, câne, pane.

Desvoltarea diftongilor *ea*, *oa* din *e*, *o* accentuați există în aceleași condițiuni atât la Aromâni cât și la Dacoromâni. Astfe lat. GALLETA, SERA au dat găleată, seară; tot așa PORTA MORTEM, poartă, moarte.

În consonantism, cea mai pregnantă particularitate a limbii române este alterarea unor sunete urmate de *ě*, *ī* latin accentuați, care nu există în celelalte limbi romanice. Astfe *t*, *d*, *s* se pronunță *ț*, *z* (*dz*), *ș* atât la Dacoromâni cât și la Macedoromâni: Ex. lat. DĪCO, TĒRRA, SĪC au dat: zic (mr. dzîc) țară, și. Tot așa *p*, *b*, *f*, *v* se pronunță la Macedoromâni peste tot iar la Dacoromâni în parte *k'*, *g'*, *h'*, *y*. Ex. lat. PĪNUS, BĒNE, MĒRCURII (DIES), FĪLUM, VĪNUM au dat: k'in, g'ine, ĩnercuri, vin.

Tot așa *l* între două vocale trece în *r*. Ex. lat. MOLA, SCALA au dat la unii și la alții moară, scară.

În morfologie, identitatea între dacoromâna și macedoromâna este și mai mare. Aci avem aceleași declinări și conjugări care reproduc, la fel, formele corespunzătoare latine.

Aspectul balcanic. Din punctul de vedere al aspectului balcanic, limba Aromânilor arată aceleași particularități ca limba Dacoromânilor, anume.

Postpunerea articolului, care se întâlnește la Bulgari și Albanezi;

Pierderea infinitivului și înlocuirea lui printr-o propozițiune subordonată;

Formarea viitorului;

Contopirea cazurilor genitiv - dativ într'unul singur; Întrebuințarea pronumelor personale la dativ în locul pronumelor posesive.

Toate aceste particularități care există în limbile balcanice, lipsesc în limbile romanice.

Cuvinte străvechi. În limba română există un număr de cuvinte de origine preromană care se întâlnesc și la Macedoromâni. Ele aparțin probabil substratului autohton. Acestea sunt:

Părțile corpului: buză, macedor. budză (alb. buzë); grumaz, macedor. grumadzū (alb. gurmaz).

Rude de aproape: moș, macedor. moașă; forma dela masculin nu este cunoscută; în locul ei există cuvântul auș (lat. AVUS). În albaneză avem motsh, însemnând «vârstă».

Imbrăcămintă: brâu, macedor. brânu și bârnu (alb. bres); căciulă, macedor. căciulă și caciuuă (alb. casuljë).

Termeni pastoral: balegă, macedor. baligă (alb. baigë, bagjë, bageljë); fluier, macedor. flueară (alb. fljoere, fljojere); mînz, macedor. mîndzu (alb. mës); țarc, macedor. țarcu (alb. thark); țap, macedor. țap (alb. t'sap, tsjap); șut, ciut, macedor. șut (alb. shutë); urdă, macedor. urdă (alb. urdh).

Nume de plante: brad, macedor. brad (alb. bredh); copaci, macedor. cupaciu (alb. kopatsh); curpân, macedor. curpan (alb. kurpën); sâmbure, macedor. sâmbure (alb. sumull și thumbull).

Cuvinte pentru desemnarea unei autorități, la început, cu întrebuințare în viața pastorală: baci, macedor. baci și, mai ales, bagiu, întrebuințat mai mult în caș-bagiu «un fel de brânză». Pentru înțelesul cuvântului baci la Dacoromâni, Macedoromânii au cășar.

Nume de viețuitoare: barză, macedor. bardză; maced. bardzu «bălan» în capră bardză sau mulă bardză, «catâr bălai (alb. bardh «alb»); năpârcă, macedor. năpârtică (alb. nēpërkë).

Cuvinte variate: mare, macedor. mare (alb. madh); curm macedor. curmu (alb. kurm); gata, macedor. ngătan (alb. gate); abur, macedor. abur (alb. avull); jumătate, macedor. giumitate (alb. gjumës); vatră, macedor. vatră (alb.

vatră).

Din prezența acestor cuvinte străvechi la Români și Macedoromâni, rezultă că legăturile dintre limbile vorbite de aceste două ramuri ale aceleiași popor trec dincolo de epoca romană, ajungând până în substratul traco-iliric, din care face parte și poporul albanez (XXI³⁵).

Elementele străine. Trecem la elementele străine care au pătruns în limba Românilor, înainte de despărțirea definitivă a Macedoromânilor de Dacoromâni.

Dintre aceste elemente, un rol deosebit îl joacă cuvintele slave. Slavii, spre deosebire de ceilalți barbari care au năvălit în Dacia și Peninsula Balcanică, au fost un popor relativ liniștit. Deși au ajuns de vreme în locurile ocupate de strămoșii Românilor, contactul lor mai des cu aceștia a avut loc, după ce limba română de pretutindeni, atât la Românii din Areeal cât și la cei din stânga Dunării, în trăsăturile ei cele mai caracteristice era definitiv formată. Aceasta rezultă din structura limbii române în elementul fonetic și morfologic, care nu are nimic slav. Sub acest raport se poate spune că limba Bulgară a primit din partea limbii române o influență mult mai puternică decât și-ar fi închipuit-o cineva care nu cunoaște decât în mod superficial legăturile străvechi dintre limba română și limba bulgară. Faptul arătat de mai sus a fost recunoscut, de altfel, de marele filolog bulgar, de curând dispărut, B. Conev (XXVII). În privința aceasta ajunge să cităm bunăoară formațiunea și postpunerea articolului hotărât din limba bulgară. Originea românească a acestei particularități este cu atât mai evidentă, cu cât vechea slavă bisericească (paleoslava) nu a cunoscut-o până în sec. al XI-lea, iar astăzi ea lipsește nu numai în celelalte limbi slave de răsărit și apus, dar nu se găsește nici chiar în limba sârbo-croată, care a evoluat în imediată apropiere de limba bulgară. Această constatare constituie proba cea mai evidentă pentru originea ei românească.

Dacă însă limba vechilor Bulgari n'a influențat cu nimic structura limbii române, în schimb, ea a lăsat foarte multe cuvinte în lexicul românesc. O constatare caracteristică pentru aceste legături de limbă străvechi slavo-române, este faptul că unele din ele țin de nomenclatura religioasă.

Aceste cuvinte ajung până la optzeci și mai bine. Noi vom da aici pe cele mai caracteristice:

În domeniul religios avem: colindă, macedor. culindă; duh, macedor. duh; călugăr, macedor. călugăr; clopot, macedor. cloput; prescure, macedor. piscură (mai des liturghie, gr.); pomană, macedor. pumean; miluesc, macedor. niluescu.

În domeniul economic: plătesc, macedor. plătescu; scump, macedor. scumpu; sută, macedor. sută. Cuvântul din urmă este important din două puncte de vedere: mai întâi, fiindcă este singura formă de număr străină care a pătruns în graiul Românilor de pretutindeni, al doilea, pentru că, sub raportul fonetic, arată aceeași pronunțare veche a lui *ă* slav ca *u*, care se întâlnește în unele cuvinte din limba albaneză. Faptul că din tot numeralul român, care este de origine latină, numai «sută» este străin, nu trebuie să ne surprindă. O inovație analoagă se arată și în numeralul Bulgarilor și al Jugoslavilor. Aceștia au pentru numărul «mie» forma greacă hiljada, în locul unei forme care ar fi trebuit să derive din *tysošta* paleoslav. Albanezii au întregul nume raiul de origine indoeuropeană afară de «sută» (alb. *kjînd*), care vine din lat. *CENTUM*.

Corpul omului: rană, macedor. arană; cosiță, macedo. cusiță; trup, macedor. trup.

Rude de aproape: babă, macedor. babă; nevastă, macedo. nvestă.

Îmbrăcăminte: clin, macedor. cl'in; poală, macedor. poală izmene, macedor. zmeane.

Cuvinte referitoare la teren: brazdă, macedor. brazdă grădină, macedor. grădină; livade, macedor. livade; padină, trap, etc.

În fine, o mulțime de verbe și adjective ca: greșesc, macedor. agârșescu «uit»; lipsesc, macedor. alik'escu; răspândesc macedor. arăspândescu; croiesc, macedor. cruescu; grăiesc macedor. grescu; împletesc, macedor. mplătescu; predau macedor. pridau; topesc, macedor. tuk'escu; opăresc, macedo. upărescu, etc.

Firește, unele din aceste cuvinte au pătruns în limba română din graiul vechi al Sârbilor. Anumite particularități fonetice din influența slavă nu pot fi explicate decât numai prin limba sârbă. Cu toate acestea, contactul mai des de mai târziu al Românilor cu Bulgarii a făcut ca unele cuvinte sârbești să fie înlocuite cu timpul cu cele bulgărești. Astfel încât, astăzi, prea puține urme vechi sârbești se văd în lexicul slav pătruns în limba română. Ceea ce ne interesează pe noi aici este faptul această veche influență slavă în vocabularul românesc există deopotrivă la Dacoromâni și la Macedoromâni. Faptul acesta după cum am spus-o mai sus când am vorbit despre originea Macedoromânilor, probează că, după venirea Slavilor în Peninsula Balcanică, strămoșii actualilor Macedoromâni continuau să trăiască în unitate teritorială cu Românii din Dacia, pentru că, numai în felul acesta s'ar putea explica identitatea elementului slav vechi în limba Macedoromânilor și a Dacoromânilor.

Despărțirea Macedoromânilor, judecând după prezența împrumuturilor străine în limbă, de Dacoromâni, s'a efectuat înainte de apariția Ungurilor în Dacia. Într'adevăr, în vreme ce Românii din Dacia arată elemente vechi

ungurești, Macedoromânii nu cunosc niciun cuvânt din această limbă. Ceea ce dovedește că, la venirea Ungurilor printre Românii din nordul Dunării, contactul dintre Macedoromâni și Dacoromâni era cu desăvârșire întrerup.

Dacă, cu toate acestea, unele dicționare înregistrează câte un cuvânt, două unguerești și pentru Românii din sudul Peninsulei Balcanice, acestea reprezintă simple împrumuturi dintr-o altă limbă, cum este sârbeasca. Imprumuturi vechi directe din limba maghiară nu există la Macedoromâni.

Particularități proprii în limba Macedoromânilor. Dar graiul Macedoromânilor dacă se arată atât de identic, în epoca de viață comună a Românilor de pretutindeni, cu limba română, aceasta nu însemnează că, după despărțirea lui de dacoromână, a rămas nemodificat. Izolat în sudul Peninsulei Balcanice și sub directă înrăurire a unei limbi de cultură clasică cum este limba greacă, graiul Macedoromânilor în cursul atâtor veacuri cât a continuat să trăiască singur, a evoluat mai departe, deosebindu-se de limba Românilor din nordul Dunării în așa fel, încât astăzi numai un Român care s'a ocupat în mod special cu studiul lui îl poate înțelege fără multă greutate. Ceva mai mult, dacă Macedoromânii ar fi fost mai numeroși, ca Albanezii bunăoară, și s'ar fi constituit într-o alcătuire politică independentă, idiomul lor ar fi putut deveni o limbă literară ieșită din limba română, întocmai după cum aceasta a ieșit din limba latină. Însă faptul nu s'a putut întâmpla, din cauza răspândirii prea mari a Macedoromânilor în Peninsulă. De aceea graiul a rămas în stare de dialect, cu particularități care interesează foarte mult studiul istoric al limbii române.

Aceste particularități sunt rezultatul a două tendințe, una de conservare și alta de inovare. Din prima fac parte toate acele particularități din fonetismul, morfologia și sintaxa acestui dialect, care se înfățișează sub o formă mai arhaică. Din a doua, toate inovațiile introduse în grai, fie în mod spontan, fără vreo înrăurire de afară, fie, de cele mai multe ori, sub influența limbilor sud-est-europene înconjurătoare.

Noi vom încerca să expunem foarte pe scurt toate aceste deosebiri mai ales în schimbarea sunetelor, spre a ne putea face o idee precisă despre distanța care separă acest grai de limba română în genere.

În fonetism, două sunt particularitățile care îi dau acestui grai o fizionomie puțin deosebită de limba Românilor din nordul Dunării:

1. Proteza lui *a* la cele mai multe cuvinte începătoare cu anumite consoane. Pe urma acestei particularități chiar numele lor etnic a primit o înfățișare deosebită. Ei se numesc, după cum am văzut în primul capitol, Aromâni sau, cu sincopa lui *o*, Armâni, în spre deosebire de numele etnic al fraților lor din Dacia, care se numesc Români, fără proteza lui *a*. Tot așa: alas pentru las, alatru pentru latru, amare pentru mare, asun pentru sun, arău pentru rău, arău pentru râu, etc.

2. Pronunțarea sunetelor velare *c*, *g*, urmate de *e* și *i* ca *Țe*, *Ți* și *dze*, *dzi*, în loc de *ce ci* și *ge gi*, cum se aud în graiul Dacoromânilor. Ex. Țer pentru cer; Țeapă pentru ceapă; Ținți pentru cinci, etc. Tot așa dzeană pentru geană; dzinire pentru ginere, etc. Din cauza repetirii prea dese a acestor sunete în grai, ca bună oară în fraza: Ți e aȚea Ți faȚi aclo? «Ce este aceea ce faci acolo?», în care nu se aude decât sunetul ascuțit al lui *Ț*, graiul lor sună puțin particular nu numai pentru Românii din stânga Dunării, dar chiar și pentru străini.

Tot ca particularități de mai puțină importanță pentru fizionomia graiului, însă destul de interesante sub raportul istoric, am putea cita:

1. Păstrarea diftongului *ea* din *e* accentuat în anumite condițiuni, atunci când în graiul Dacoromânilor a ajuns esau *a*. Ex.: areate, bureate, peapene pentru arete, burete, pepene. Și tot așa: feată, measă cu pl. feate, mease pentru fată, masă cu pl. fete, mese.

2. Păstrarea lui *e* după un sunet labial, atunci când în dacoromână, în anumite condițiuni, a trecut în *d*. Ex. afet, ved pentru făt, vād.

3. Păstrarea lui *l* când este urmat de *ě*, *ĩ* și *i* în hiat. Ex. l'iau, l'iertu, l'iepure pentru iau, iert, iepure. Urme din această particularitate se găsesc în limba literară veche.

În partea lexicală graiul Macedoromânilor cuprinde o serie de cuvinte latine, care nu se găsesc în limba română. Însă tot așa lipsesc o serie de alte cuvinte latine, care există în limba română.

În afară de aceasta, ei au în grai unele particularități împrumutate dela popoarele balcanice cu care vin zilnic în contact. Astfel, Macedoromânii din Epir și Tesalia au fost influențați de limba greacă, cei din Albania de limba albaneză, iar cei din Macedonia de limba slavă. Dar cea mai puternică influență asupra limbii acestor Români a exercitat-o limba greacă. Intensitatea acestei influențe se explică mai întâi din cauza bisericii care a fost grecească din momentul despărțirii lor de Dacoromâni, al doilea, din cauza școlii, care a fost greacă și, al treilea din cauza civilizației bizantine, pe care ei au primit-o tot prin mijlocirea limbii grecești.

Floara

Floară gălbinoară,
Dimând'a tuturilor,
Dimând' a featelor:
Se ghină se-ni me alumbă
Dumineca dimneața
Și luni de cătră seară;
Cu roauă se-ni-me adună
Ș-pre avră se-ni-me poartă;
Pre iapă nefitată,
Pre feată nemărtată,
Pre gione nensurată,
Ș'pre cale necălcată.

Transpunere în dacoromână:

Floarea

Floare gălbioară,
Spune tuturor,
Spune fetelor;
Să vină să mă ia Dumineca dimineața
Și luni de cătră seară;
Cu rouă să mă adune
Și pe răcoare să mă poarte;
Pe iapă nefătată,
Pe fată nemăritată,
Pe june neînsurat,
Și pe cale necălcată.

În aceste versuri populare, nu se întâlnește niciun cuvânt străin; toate sunt de origine latină. Dintre formele latine străine de limba română, avem numai trei: dimându, același cu fr. demander (lat. DEMANDO); alumbu, care nu există în celelalte limbi romanice, însă trebuie să vină din AD-LUMBO, un derivat din LUMBUS, din care dicționarele lui Forcellini atestă forma LUMBO; în fine, avră din Lat. AURA.

Conservatismul dialectului aromân. Păstrarea limbii române la populațiunile românești din sudul Peninsulei Balcanice, în forma care a fost expusă mai sus, se datorește unui conservatism puțin obișnuit.

Secretul acestei particularități trebuie căutat mai întâi în izolarea populațiunii în munți, în al doilea rând, însă, în prestigiul de care se bucură femeia în transmisiunea limbii la Aromâni. Chiar azi, când mijloacele de desnaționalizare în țările balcanice iau forme tot mai brutale, limba română se păstrează grație femeii române. Reproduc în privința aceasta considerațiunile unui autor care s'a ocupat în particular cu rolul femeii aromâne în păstrarea limbii, în orașelul Aminciu din Pind: «A quoi devons-nous attribuer l'homogénité et l'uniformité absolues du macédo-roumain parlé à Amintșu et Nkiare (de même que dans les autres villages macédo-roumains limitrophes) sinon à l'influence de la femme sur tous les autres membres de la famille? Tant que la mère ne parlera pas au chose que du macédo-roumain, celui-ci ne sera jamais atteint par une autre langue. L'enfant qui apprend le grec à l'école ne parle que le macédo-roumain à la maison (et en jouant avec les autres enfants, même pendant les quelques minut de la récréation); l'instituteur qui enseigne le grec à l'école et le prêtre qui prêche en grec à l'église ou ailleurs, parle que le macédo-roumain à la maison (avec leurs parents, leur femme, leurs enfants); bref tout homme devenu bilingue pour pouvoir vivre à l'étranger, n'emploie chez lui que langue maternelle » (XCII₂₆).

Același autor relevă un fapt tot atât de interesant pentru ilustrarea prestigiului de care se bucură femeia în păstrarea limbii materne. Sunt unele localități românești din Epir, în care capii sunt chemați nu după numele familiei, ci după acela al mamei «Un dernier fait que j'ai relevé a Metzovo et qui ne montre pas moins le prestige de la mère, c'est que, dans plusieurs quartier on appelle toujours les enfants non par le nom de famille, mais par le

prénom de la mere » (XCII₂₆). Această particularitate există și la Dacoromâni.

Limba Meglenoromânilor, în dezvoltarea ei istorică, la început a mers paralel cu limba Macedoromânilor. Mai târziu, ea a început să se deosebească de aceasta. Deosebiri se reduc la următoarele particularități:

În vocalism, vocalele *ă* și *â* sub accent se pronunță *o* (deschis) și *a*: *con*i (câne), *contic* (cântec), *corț* (cărți); *manc* și *mănan*c (mânc, mănânc). Această din urmă pronunțare se întâlnește și în graiul Aromânilor din Aminciu (Pind). Ei zic *mancu în*: *vă ti mancu* (te voi mânca); *vă mi manți* (mă vei mânca), etc.

În consonantism alterarea labialelor se arată parțial: *g'armi* (vierme) însă *vin* (vin), *ňari* (miere) însă *bini* (bine), etc.

În flexiune există unele influențe slave mai noi, care lipsesc la Aromâni.

În vocabular Meglenoromânii au cuvinte slave care nu există la Aromâni. În schimb, aceștia au cuvinte grecești care lipsesc la Meglenoromâni. Peste tot, înrâurirea slavă la ei este mai puternică decât influența greacă la Macedoromâni.

Cu toate acestea, folclorul lor sub forma lui mai veche arată puține elemente împrumutate din limbile vecine. La fel ca la Macedoromâni, în literatura meglenoromână populară se întâlnesc adesea multe cuvinte de origine latină.

Aci reproduc o strofă dintr'un cântec publicat în lucrarea mea « Meglenoromânii » (XX₁₆).

Meglenoromân

Nu-ñi mi strinzi di monă
Să nu-ñi-la fronzi ninelu;
Să nu-ñi-la fronzi ninelu
Cu douspreț di rap.

Dacoromân

Nu mă strânge de mână
Să nu mi-l frângi inelul;
Să nu mi-l frângi inelul
Cu douăsprezece pietre nestimate.

În aceste versuri singurul cuvânt care pare străin este *rap*. El este însă același cu forma dacoromână *râpă* (lat. RĪPA).

STAREA CULTURALĂ LA MACEDOROMÂNI

Macedoromânii, cunoscuți ca eminenți păstori, foarte abili meseriași și excelenți negustori, n'au lipsit să dea contribuția lor în domeniul culturii. Direct, prin mulțimea cărțurilor care au ieșit din mijlocul lor și, indirect, prin felul cum au înțeles să încurajeze instituțiile de cultură.

Intr'adevăr, dacă talentul pentru marile întreprinderi și l-au format, la început, din experiența cu turmele și transportul cu chervanele, darul de a putea aprecia roadele unei culturi mai înalte și l-au câștigat din contactul lor cu marile centre comerciale din apus. La aceasta a contribuit, de sigur, și instrucția pe care mulți din ei o primeau în școlile grecești. În felul acesta, în scurtă vreme, după introducerea lor în marele comerț al Orientului, ei au reușit să constituie unul dintre elementele culturale cele mai importante din Turcia europeană.

Această capacitate a Macedoromânilor a fost relevată, în particular, de scriitorii străini. Astfel Kanitz, vorbind despre răspândirea lor în Turcia, spune: « Cuțovlahi se cheamă o populațiune numeroasă a Turciei europene care, răspândită pe întreaga ei suprafață, constituie unul din elementele ei culturale cele mai importante » (LVI332). Iar profesorul D. I. Popovici, care, după un interval de optzeci de ani, a încercat să verifice afirmările lui Kanitz, adaugă: « Les Aroumains présentent un problème très important et très intéressant, non seulement pour notre peuple, mais pour tous les peuples balkaniques. Kanitz a déjà très justement remarqué qu'ils sont un des éléments culturels les plus importants dans la presque balkanique. Leurs familles ont donné les hommes les plus doués non seulement chez nous mais aussi chez les Bulgares, les Roumains et les Albanais. Parmi les peuples balkaniques, ils ont été balkaniques au plus haut degré. Ils ont donné des individus qui se sont dévoués à la fois pour tous les groupes chrétiens de la presque balkanique. De leurs rangs sont sortis; Camblanc (citește: Țamblac), Zefaravič, Jorgač, Steria, Trandafil. Les mêmes familles (Darvar, German, Bocarić (citește: Boțarici) ont droit à la reconnaissance de différents groupes ethniques de notre presque île. Il n'y a pas un seul groupe de qui ils n'aient pas mérité. Donnant généralement à tous, ils se sont dissous. Leur influence est très grande mais cependant très différente sur chaque groupe ethnique. Leur rôle aussi est différent parmi les Slaves, les Roumains et les Albanais. Une étude minutieuse précisera que les Aiaumains furent moins nombreux chez nous que chez les autres peuples des Balkans. Ils ont beaucoup fait pour l'unité culturelle de la presque balkanique. Et les savants, dans les Balkans auront pour devoir d'étudier leur grande influence dans la vie politique, économique, scientifique, littéraire et artistique de chaque groupe ethnique » (XCIII-11 611).

Inceputurile scrierii aromânești. După despărțirea de frații lor din nordul Dunării, Macedoromânii au rămas izolați în lumea greacă, după cum Dacoromânii în lumea slavă. Acest eveniment însemnat din istoria lor a fost hotărâtor pentru cultura și biserica lor. Aceasta din urmă cu o nomenclatură primitivă latină și unitară pentru Românii de pe amândouă malurile Dunării, după despărțire, a căpătat o înfățișare deosebită: la nord slavon cu o nomenclatură paleoslavă, la sud bizantină cu o nomenclatură grecească. De asemenea școala, așa cum se va fi făcut în timpurile vechi în sudul Peninsulei Balcanice, la început la mănăstiri, de clerici sau, mai târziu, în case particulare, de laici, până când a ajuns sub forma unei instituțiuni de cultură publică, a fost grecească. De aci urmează că Macedoromânii încă din timpurile cele mai vechi s'au închinat în bisericile cu limba de serviciu grecească și au învățat carte în școlile cu limba de predare tot grecească.

Cu un cuvânt, ei au crescut și s'au desvoltat în spiritualitatea greacă.

Scrișul și cetitul s'au răspândit foarte de timpuriu la Macedoromâni. Nu numai marii negustori, ci și meseriașii mai mărunți țineau catastifuri despre mersul afacerilor, iar numărul celor cu carte era mai mare decât la Slavii sau Albanezii din Peninsula.

Deoarece însă școala, dacă putea să-i deprindă repede cu scrisul, nu tot așa de repede îi putea învăța și limba greacă mai cu seamă în orașele din Macedonia și Albania centrală unde nu existau Greci - o parte din Macedoromânii din aceste ținuturi își făceau însemnările cu litere grecești în graiul aromânesc.

În afară de aceasta, cu toate că serviciul religios din bisericile românești se oficia în limba greacă, existau totuși centre în care evanghelia și tălmăcirea ei se citea în românește. O atare mărturie avem în textele religioase macedoromâne păstrate în manuscris încă de pe la sfârșitul sec. al XVIII-lea, traduse din grecește (vezi p. 78). Pe vremea aceea Macedoromânii care trăiau și se instruiu în școlile grecești, oricât de entuziasmați se arătau pentru cultura greacă, țineau totuși la limba lor, pentru că întotdeauna au avut conștiința trează că se deosebesc de Greci.

Desvoltarea centrelor românești din Epir și Albania. Dar pentru înfîrșirea unei culturi mai înalte decât aceea care se putea câștiga din puținele traduceri ocazionale, se cerea crearea în centrele lor a unei stări economice înfloritoare. Aceasta nu putea veni decât pe calea industriei și a comerțului. De fapt, desvoltarea acelor câtorva

așezări românești din Pind și Albania, cu un început atât de modest, se datorește, după cum vom vedea, întreprinderilor comerciale și industriale care, în cursul sec. al XVII-lea și al XVIII-lea, luase un mare avânt în sudul Peninsulei Balcanice.

Acest comerț în Balcani a trecut, în ce privește schimbarea de înfățișare a elementului românesc, prin două faze: una, atunci când, după venirea Turcilor în Peninsulă, după nesfârșite războaie și turburări interne, lucrurile începuseră oarecum să se așeze; alta, pe la începutul sec. al XVII-lea, când legăturile comerciale dintre principalele porturi italiene și Orientul apropiat începuseră să slăbească. În prima fază, Macedoromânii treceau puțin câte puțin din simpli păstori la starea de negustori. În a doua, ei începeau să progreseze în această nouă ipostază, în urma unei dezvoltări mai mari pe care o luaseră porturile de pe coasta orientală a Mării Adriatice, ca Durazzo și Avlona. Prin mijlocirea acestor porturi ei puteau exporta anumite mărfuri locale și, în particular, tot felul de țesături de lână fabricate la ei acasă. Astfel, au început să răsară în Epir centrele: Ianina, Aminciu, Calarlı, Siracu, iar în Albania: Moscopole, Gramostea, Niculița și altele. Centrele din Epir întrețineau mai mult relații cu Franța, prin portul Arta.

În urma acestor schimburi, legăturile dintre orașele românești și porturile maritime din apus progresaseră cu timpul atât de mult, încât, după afirmările scriitorilor străini Pouqueville și William Martin-Leake (LXXXVIII¹⁷⁵), în intervalul de jumătate de veac - dela 1760 până la 1800 - negustorii români din Calarlı, Aminciu, Aspropotam, Zagori, toate în Epir, reușiseră să-și creeze debușeuri aproape în cele mai importante porturi din Marea Mediterană. În același timp un deosebit avânt luaseră și centrele românești din Albania, care întrețineau relații comerciale mai mult cu porturile din Italia, dar mai ales cu Veneția. Pe vremea aceea numărul Românilor din Albania era îndoit și întreit mai mare decât azi. Mărfurile pe care Românii din aceste părți le importau prin Avlona și Durazzo erau multe și variate. Astfel ei aduceau pânzeturi și postavuri scumpe, mătăsuri brodate cu fir în aur, oglinzi, garafe și pahare frumoase, talere și tot felul de olărie în faianță italiană, giuvaiere prețioase, obiecte de metal, în fine aramă, cositor, sârmă, hârtie, zahăr, cărți, etc. (LXXXIV²⁷).

Orașul în care se descărcau cele mai multe din aceste mărfuri era Moscopole.

Așezat pe o câmpie care se lasă ușor în pantă la poalele muntelui Opari, supranumit de Macedoromâni muntele « Costi al Manduca », el se întindea în dreapta și în stânga râului « Râulu al Dzegă ». Am vizitat acest oraș în ruine, cu doisprezece ani în urmă. Răsarit înainte de venirea Turcilor în Europa, numai din câteva cătune alcătuite din colibe, cu timpul el a ajuns atât de mare, cum nici astăzi, după două veacuri dela faima lui de altă dată, nu există altul în toată Albania. Acest oraș avea, după cum ne arată un document latinesc ce se află în Arhivele Statului din Budapesta, 12.000 de case toate solid zidite și locuite numai de Români:

« Moscopolis sita est in Macedonia, confiniis Albaniae, urbs amplissima non modo in tota Graecia, sed etiam fere per totum Turcarum imperium; numero domorum ex solida materia constructarum, qui ad duodecim millia facile excurrit et singularibus privilegiis, libertatibus ac immunitatibus a imperatoribus Turcarum absque exemplo ornata, incluta; cives eius omnes unius sunt nationis et religionis christianae graeci ritus eiusdem linguae, quae ab ipsis appellatur Romana, ut pote conflata ex maxima parte latinis vocabulis, ipsique inter se Romani dicuntur et nominantur ».

Urmele acestor case se văd astăzi în ruinele cartierelor și numărul fântânilor. Fiecare cartier avea fântâna lui. Ele se păstrează toate cu aceeași apă bună și abundentă, care a potolit setea atâtor moscopoleni de altă dată, înviorătorii cartierelor moarte în același document latinesc se spune, după cum se arată în citatul de sus, că, dela venirea Turcilor, Moscopole s'a bucurat de libertăți și privilegii excepționale, acordate de Sultani. Pe temeiul acestor privilegii și al comerțului, pe care Moscopolenii îl făceau în interiorul Peninsulei și în străinătate Moscopole luase o mare dezvoltare în domeniul industriei. Din documentele ajunse până la noi, rezultă că un mare număr de corporații își desfășurau activitatea în mai multe ramuri ale industriei. În fruntea acestora stetea corporația arămarilor. Fabricatele de aramă din Moscopole ajungeau în toate piețele din interiorul Peninsulei. Apoi venea aceea a argintarilor. Cele mai fine lucrări în filigran ieșeau din atelierele meșterilor moscopoleni. În fine, corporația fabricanților de arme, atât de mult căutate mai ales în interiorul Albaniei, și altele de mai mică însemnătate, care satisfăceau mai mult nevoile locale.

La această înflorire industrială se mai adăoga și poziția orașului care era dintre cele mai favorabile pentru dezvoltarea legăturilor comerciale. Așezat între Marea Adriatică și faimoasa șosea romană « Via Egnatia », ușor putea, cu ajutorul caravelor, să primească și să reverse mărfurile în interiorul Peninsulei Balcanice. Spre Moscopole duceau pe vremea aceea toate drumurile din Albania, Macedonia și nordul Epirului și pe ele veneau din toate direcțiile, mărfuri de import și export care se depozitau în Moscopole. Din acest trafic extraordinar de mare,

pe care Moscopolenii îl făceau în legătură cu negustorii din orașele învecinate, a ieșit acea bunăstare a Românilor orașeni din Epir și întreaga Albanie, dar mai ales din Moscopole, « la métropole commerciale de l'Épire » cum o numește Pouqueville, bunăstare rămasă până azi legendară, în memoria tuturor Românilor din Macedonia.

Starea culturală în Moscopole. Macedoromânii ajunși prin comerț la înalte situații materiale și însuflețiți de un mare avânt pentru tot ceea ce putea înălța mintea și înnobila sufletul, au știut încă din timpurile vechi să aprecieze roadele unei culturi înaintate. Contactul lor prin comerț cu străinătatea i-a făcut să nu rămână indiferenți față de preocupările culturale care trebuie să dea vieții o nouă orientare. De altfel, ei, și prin educația lor făcută la școala greacă, unde se învăța bine elinește, erau în Orient cei mai indicați pentru asimilarea unei culturi superioare.

În astfel de împrejurări, în cursul sec. al XVIII-lea, chiar după începuturile fericite ale călugărilor greci Makarios și Gerasimos cu școala din Patmos, s'a reușit să se înființeze și în Balcani instituții de cultură superioară, un fel de colegii: - cum erau cele din Ianina, Aminciu, Moscopole, Larisa, Castoria - printre dascălii de frunte ale acestor instituțiuni se găseau și foarte mulți învățați macedoromâni. Ceva mai mult, în centrele pur românești, cum erau Aminciu și Moscopole, ei erau singurii conducători. Iar acolo unde acești Români se găseau în minoritate, tot ei erau aceia care deschideau punga mai larg pentru întemeierea și întreținerea lor.

În astfel de împrejurări, nu trebuie să ni se pară lucruri exagerate, când scriitorii străini laudă gradul de cultură a Macedoromânilor, afirmând chiar că în casele lor se găseau biblioteci cu tot felul de cărți grecești și străine: « Les Valaques qui ont voyagé, et c'est le grand nombre, parlent plu sieurs langues, et ont des bibliothèques assez bien assortie: en livres français et italiens. Ils possèdent les bonnes édition: des classiques grecs, et un étranger trouve chez eux des secoun littéraires qu'il est difficile de porter avec soi dans les voyages » (LXXXVIII₁₇₆). Sub acest raport se poate spune fără exagerare că pentru vremurile de care ne ocupăm, alături de Greci, Macedoromânii, ca element de cultură și gospodărie creatoare treceau printre cei mai înzestrați din întreaga Peninsulă Balcanică. O bună parte dintre ei se găseau grupați în metropola românismului care era Moscopole.

Unind datele istorice, multe puține câte le avem, cu urmele care se pot vedea și astăzi printre cartierele în ruine, trei fapte mai importante răsar din întreaga activitate spirituală a Românilor din acest oraș: întâi, mulțimea bisericilor cu picturi și catapetesme sculptate, care rar se întâlneau în celelalte orașe; al doilea, existența școlilor în frunte cu o înaltă instituție de cultură « Noua Academie », și, al treilea, activitatea unei tipografii care funcționa singură în întreaga Peninsulă Balcanică. Numai simpla lor enumerare ajunge spre a ne putea face o idee de atmosfera înălțătoare care fusese creată cu ajutorul cărturarilor și evergheților moscopoleni, în această falnică cetate, centrul lor de viață națională. Într'adevăr, pe vremea aceea se găseau în oraș, 40 de biserici; câteva din ele, care au ajuns până la noi, au înfățișări monumentale. Cele mai vechi sunt din sec. al XVII-lea. Biserica cu patronul Sfânta Paraschiva a fost zidită în anul 1650. În călătoria mea în Albania, am apucat să văd numai douăzeci, dintre care două, Sf. Profet Ilie și Sf. Ioan Prodrom, sunt mănăstiri situate, în afară de oraș, pe pozițiuni încântătoare (XIX₃₃, CXII 99).

Dacă existența bisericilor se poate ușor dovedi din ceea ce a ajuns până la noi, datele asupra școlilor din Moscopole nu le cunoaștem decât din tradiție. Toate afirmările în această privință făcute de aceia care s'au ocupat cu trecutul Moscopolei sunt fără valoare documentară, întrucât se întemeiază pe simple presupuneri. În orice caz, dacă pentru vremurile de atunci aceste școli nu puteau fi prea numeroase, ele trebuiau totuși să existe, din momentul ce în fruntea lor se afla « Noua Academie ». În privința aceasta atâta se știe că, la începutul sec. al XVIII-lea, exista, ca în cele mai multe centre culturale din Epir, un « colegiu », condus de învățatul Hrisant din Zița, colegiu care în 1774 a fost transformat în « Noua Academie ». Din această Academie au ieșit cei mai iluștri învățați macedoromâni, ca: Ioan Chalkeus care, mai târziu, a ajuns profesor în Veneția, Ioasaf, Patriarhul din Ohrida, căruia compatrioții negustori din Moscopole i-au dăruit, la suirea sa pe scaunul patriarhal, o coroană de aur cu pietre nestimate, fabricată în Veneția; Dionisie Manduca, Mitropolit al Castoriei, învățatul Dimitrie Pamperi, despre care vom vorbi în alt capitol, Daniil Moscopoleanul, autorul lexiconului în patru limbi, Theodor Cavallioti, mare învățat și profesor la Academia, pe care a condus-o până în ultimii ei ani de existență, în fine, Constantin Bagi-Ceagani, elevul lui Cavallioti și alții. Activitatea acestei instituțiuni a ținut până aproape de 1769 când a avut loc prima distrugere a orașului. Academia avea un local propriu ridicat din îndemnul patriarhului Ioasaf al Ohridei: prin subscriere publică, la care au luat parte, cum ni se afirmă într-o cronică a mănăstirii Prodrom, toate cooperațiile din Moscopole. Inaugurarea acestei Academii, podoaba orașului, a avut loc în 1750.

Cât de setoși de știință erau pe atunci Moscopolenii, se poate vedea din pățania tânărului student Constantin Hagi-Ceagani, care, după ce vizitase pentru studii Franța, Anglia și Italia, întorcându-se la Moscopole și nefiind

lăsat de părinți să-și continue mai departe studiile, a plecat făcând drumul pe jos din Moscopole, orașul său natal, până la Baile în Germania, unde timp de trei ani a urmat cursurile universitare, povestind bătrânului profesor și mare istoric Johann Thuomann minuni despre mulțimea, viața, comerțul și știința din Moscopole.

Activitatea tipografiei a început în 1740 și a ținut numai câțiva ani. În acest scurt interval s'au tipărit o serie de cărți mai mult cu conținut religios. Localul ei se afla într-o clădire de lângă biseica Sf. Ioan Teologul. «Existența acestei tipografii din veacul al XVIII-lea în cuprinsul imperiului turcesc - spune profesorul Weigand - nu trebuie să surprindă pe nimeni, dacă știe cât de mare și bogat era pe vremea aceea orașul Moscopole și cât de mult înfloreau în el nu numai comerțul și industriile, dar mai ales științele » (CX₁₉₉). În această tipografie, după afirmările lui Gheorghe Constantin Roja, născut în 1786 la Bitolia, s'ar fi tipărit și cărți aromânești (XCIV₄₀). Până acum nu s'a putut descoperi niciuna. Nu este de mirare, însă, ca, mai târziu, să se dea și peste o carte românească, în felul celor tipărite de învățații români din Moscopole, în Veneția și Viena.

Primele cărți macedoromâne scrise de învățații moscopoleni. În puținele școli care existau în vremea aceea în Albania, Epir și întreaga Peninsulă Balcanică, obiectele de învățământ se predau în limba greacă. Această limbă pe atunci ajunsese să se învețe și în școlile mai înalte din Țară. În astfel de împrejurări, se înțelege dela sine că și în Moscopole, cu toate că școlile erau fondate și întreținute de Români, cartea se făcea în limba greacă. Această limbă, însă, din întâmplare, nu reprezenta graiul comun vorbit de toate zilele, ci, mai mult, una artificială, așa cum o au Grecii până azi în școlile lor. Această artificialitate consta în aceea că, atât în alegerea cuvintelor cât mai ales în construcția frazei, ea tindea să imite limba elenă. Pentru școlile din Moscopole, forma acestei limbi ne este cunoscută atât din tipăriturile ajunse până la noi, cât și din cursurile păstrate în manuscris. De altfel, pe atunci nici nu putea fi vorba în Orient de o altă limbă. După cum în Occident se făcea știință în limba latină, iar noi, aici, nici nu scăpasem bine de limba slavă în biserică și încercam să ne instruim în grecește, tot așa în ținuturile locuite de Macedoromâni se învăța în școală numai grecește. Prin urmare Macedoromânii, care se foloseau de această limbă în instituțiunile lor de cultură, nu o făceau fiindcă țineau neapărat să învețe grecește, ci pentru că învățătura din vremea aceea nu se putea concepe altfel decât numai în această limbă.

Cu toate acestea și la ei, încă de atunci, se începu să se simtă nevoia întrebuirii în scris a limbii materne. Firește, aceasta n'a putut fi introdusă imediat în școli, din cauza disprețului ce se arăta pe vremea aceea pentru limbile nescrise. Totuși faptul că Românii nu ajungeau așa de ușor să învețe grecește, acei dintre ei care n'aveau puțința să facă școală, încercau să se instruească în limba maternă, pe care o învățau mai ușor, fiindcă o înțelegeau. O altă împrejurare care îi făcea pe Macedoromâni să se folosească în scris de graiul lor, era biserica, serviciul divin făcându-se în limba greacă, Aromânilor fără carte, care nu pricepeau această limbă, li se traduceau o parte din cărțile bisericești în limba românească.

Din pricina acestor nevoi, se pare că silințele cărturarilor macedoromâni din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea erau îndreptate în două direcții: Unii țineau cu orice preț să-i învețe pe Aromâni carte numai în grecește; alții, mai practici, credeau în învățătura românească. Din prima direcție, școala din Moscopole ne-a dat pe scriitorii macedoromâni: Theodor Cavallioti, a cărui viață și activitate a fost studiată atât de bine de Victor Papacostea; de asemenea pe Daruil Moscopoleanul. Din a doua direcție, pe Constantin Ucuta cu toți traducătorii de cărți bisericești în dialectul aromânesc.

Lucrarea lui Theodor Cavallioti, în care apare pentru întâia dată, în scris, limba Macedoromânilor, este un fel de carte de citire intitulată « Protopiria » având la sfârșit un vocabular în trei limbi: greco-româno-albanez de 1170 de cuvinte, înșirate în trei coloane.

După cum se arată în titlul lucrării, ea a fost scrisă cu scop practic din îndemnul și cu cheltuiala lui Gheorghe Tricupa Cosmichi, un mare negustor aromân care petrecea multă vreme în Polonia, făcând comerț cu vinuri ungurești. După cum ne spune Thunmann, el era și un mare mecenat (Ein Freund der Gelehrsamkeit. ..). Cartea a fost tipărită în anul 1770 în Veneția.

Felul cum acest vocabular în trei limbi a putut ajunge la cunoștința noastră, se datorește unei simple întâmplări. Asume, studentul macedoromân din Moscopole, Constantin Hagi-Ceagani, despre care s'a vorbit mai sus (p. 75), ajungând la Universitatea din Halle, a dăruit profesorului Johann Thunmann un exemplar din « Protopiria » lui Theodor Cavallioti, pe care îl ducea cu sine. Thunmann, la rândul său, dându-și seama de însemnătatea vocabularului cuprins în « Protopirie », l-a reprodus în opera sa istorică: « Cercetări asupra istoriei popoarelor europene răsăritene », publicată în 1774 și, în modul acesta, prima încercare de scriere macedoromână, făcută de un învățat macedoromân dela « Noua Academie » din Moscopole, a ajuns la cunoștința filologilor și a noastră a tuturor. Astăzi un alt exemplar, complet, din această lucrare nu se cunoaște. Al doilea exemplar descoperit de învățatul albanolog Gustav Meyer, pe care l-a publicat în ale sale « Albanesische Studien » este

necomplet; îi lipsesc mai multe pagini dela sfârșit. Dacă Constantin Hagi-Ceagani n'ar fi făcut drumul pe jos, din Moscopole până în Saxonia la Halle, noi astăzi n'am fi cunoscut în întregime existența acestui vocabulary.

De altfel, această lungă peregrinare a tânărului student moscopolean ne-a dat nouă Românilor și alt folos: El a fost acela care, în intervalul de trei ani cât a stat în apropierea profesorului german, i-a dat acestuia cele mai prețioase și amănunțite informațiuni despre starea Românilor din sudul Peninsulei Balcanice, vorbindu-i despre răspândirea și numărul lor ca și despre activitatea lor economică și științifică. Tot el i-a vorbit lui Thunmann despre învățații macedoromâni din vremea aceea și, în particular, despre știința lui Cavallioti. În felul acesta, astăzi, cele mai sigure informațiuni despre acest învățat macedoromân le avem propriu zis dela Thunmann, care afirmă că « El este un om învățat, cel mai învățat dintre ai săi, care cu mult folos a studiat limbi, filosofie și matematici » (Er ist ein gelehrter Mann, der gelehrteste unter seinem V olke ...).

De un neprețuit folos sunt și informațiunile ce ne dă profesorul german despre studentul său macedoromân, pe care l-a avut în de aproape și l-a cunoscut foarte bine: « Domnul Constantin Hagi-Tzechani din Moscopole - spune Thunmann mi-a dăruit această rară carte; un bărbat cu multe cunoștințe mai ales în filosofie și matematici, înzestrat cu un fel de a gândi lucid și demn de o soartă mai fericită. După ce în două rânduri, în mai mult decât trei ani, a studiat la această universitate, el a vizitat Leiden și Cambrige și a călătorit în Franța și Italia, iar acum merge în patrie spre a fi de folos compatrioților săi » (CV₁₇₉).

Celalt învățat, Daniil Moscopoleanul, cu numele complet: « Daniil Mihali Adami Hagi Moscopoleanul », a scris o carte de conversațiuni în patru limbi, intitulată « Lexicon Tetraglosson », cuprinsă într-o lucrare mai mare « Invățătura introductoare », cu conținut religios, științific și epistolar. Frazele reproduse sunt scrise în limbile greacă, română, bulgară și albaneză. Ea a ajuns până la noi în două ediții: una mai veche, fără dată, alta mai nouă din 1802. Prima ediție a fost reprodusă de cercetătorul englez William Martin-Leake în ale sale « Researces in Greece », publicate la Londra în 1814.

Insemnătatea lucrării lui Daniil pentru cunoașterea graiului macedoromân este mai mare decât aceea a lui Cavallioti, prin aceea că, în loc de simple cuvinte înșirate și traduse în celelalte limbi balcanice, ni se dau fraze întregi. Nicăieri în literatura dialectală macedoromână nu întâlnim o frază atât de liberă ca în cartea lui Daniil. În calitate de Macedoromân, care cunoștea bine dialectul, el scria neinfluențat de celelalte limbi. Această lucrare a ieșit și în ediție bulgărească, editată la Salonic în 1841 de arhimandritul bulgar Hagi Teodosie.

Dar lucrarea, din prefața căreia rezultă în mod cert că pe vremea aceea în Moscopole se pregătea introducerea dialectului macedoromân ca limbă de predare în școală, este cârticica lui Constantin Ucuta. Originar din Moscopole, el a tipărit în 1797 la Viena, în calitate de protopop și hartofilax în Posen (Prusia meridională), « Noua Pedagogie », un fel de carte de lectură, cu scopul, așa cum ni-l indică autorul chiar în prefață, « de a învăța pe copiii tineri carte românească în deobște întrebuințare la Macedoromâni ». Din întreaga lucrare, conținutul prefeței este de o însemnătate covârșitoare pentru ilustrarea sentimentelor de care erau însuflețiți învățații macedoromâni din Moscopole în răspândirea limbii românești prin școală. Iată această prefață transpusă în limba literară:

« Acceptă lumina aceasta puțină, spre folosul copiilor noștri, căci cred că de mult îți era dor să vezi acest început pentru neamul nostru, ca ușor să priceapă copiii noștri aceea ce cu pierdere de multă vreme și cu greutate o pricep în altl limM Clei cu mult înainte a fost uitată limba noastră, și nu numai limba ci și dogmele credinței. Căci zice David: se amestecară cu alte neamuri și învățară lucrurile lor. De aceea, cât am putu ne-am trudit pentru acest abecedar, cu tălmăcirea din grecește: și mai ales cu întocmirea slovelor și a cuvintelor până să-l așternem la tipar pentru copiii noștri. Căci orice început este greu. Destul este să știe creștinul să se închine Domnului lui în limba aceea în care s'a născut. Căci scrie apostolul Pavel de Corinteni în epistola I-a; cap. XIV, v. XVI: dacă m'aș închina în limbă străină, sufletul mi se închină, însă mintea îmi este fără folos. De aceea copiii trebuie să cunoască cel puțin semnele credinței: și nu cei numai care nu știu nimica, dar și acei ce știu puțin, trebuie să citească, căci zice Pavel; acel care citește în limbă străină, las'să roage pe Dumnezeu să-i dea înțelegere ca să spună pre limba lui. Precum și noi îl rugăm pre Domn să ne dea lumină, ca să o spunem în a noastră limbă. Dar dacă în acest început ar fi să aflim greșală, să ne fie cu iertare căci nu o facem spre blasfemie ci spre gloria lui Dumnezeu. Și să nu consideri de rușine, de ce ne împrumutăm din alt limbă, căci toate limbile ce sunt în lume se împrumută una dela alta. Căci dela Eleni încoace se împrumutără toate neamurile și cu litere și cu cuvinte și nimeni nu poate să nege aceasta căci li se văd și literele și li se pricep și cuvintele. Fiecare după cum ne-am mișcat din loc și din patrie, ne-am amestecat: cu alte rase și am schimbat și cuvintele, după împărăția în care am trăit » (LXXVII₆₄)

Toate aceste manifestări, care apar la Macedoromâni într-o epocă în care unicul mijloc de a se exprima în scris în sudul Peninsulei era limba greacă, constituie dovada cea mai sigură despre începutul unei mișcări culturale în limba națională. Ele nu se arătau izolat numai în Moscopole, ci în mai toate centrele din Peninsula, în care

Macedoromânii trăiau în număr mai mare. Astfel, alături de aceste încercări de a întrebuița în scris limba română; mai avem o voluminoasă lucrare în manuscris, intitulată « Codex Dimonie », în care se găsesc adunate o serie de texte religioase, pe care Macedoromânii le citeau după isprăvirea liturghiei în biserică (LI).

Numărul acestor texte se înmulțește mereu. Astfel, în vara anului 1939, Haralambie Polenacu, originar din Crușova, asistent la Universitatea sârbească din Scopie, a descoperit o Cazanie scrisă în graiul macedoromân (LVII 111). Acum în urmă, zelesul cercetător albanez Ilie Kafezezi din Corița (Albania) m'a anunțat că a dat de un alt manuscris aromânesc în Tirana, capitala Albaniei. Mai târziu se vor descoperi, poate, și altele.

Distrugerea orașului Moscopole și răspândirea Românilor din Albania. Din nenorocire, stările înfloritoare de care se bucuraseră atâta vreme centrele românești din Albania, cu Moscopole în frunte, n'au fost de lungă durată. Neconținutele războaie din cursul sec. al XVIII-lea, pe care Turcii le-au dus cu Rușii, slăbiseră, se pare, până într'atâta puterea de rezistență internă a imperiului, încât populațiunile albaneze de religie mahomedană, din apropierea așezărilor românești, care se găseau într'o continuă fierbere, hărțuind în drumul mare din toate vremurile pe negustorii și chervanagii macedoromâni, își găsiseră acum momentul, când puteau să atace pe Aromâni în plin, chiar în centrele lor. Acestea sunt, credem, singurele motive care au provocat distrugerea orașului Moscopole, distrugere la care va fi contribuit, de sigur, și bogăția extraordinară a Moscopolenilor față de sărăcia lucie a Albanezilor, leneși și îngnuțați, din ținuturile apropiate.

Cine a cunoscut pe Albanezi la ei acasă, trebuie să admită că, dacă acei dintre ei care au rămas credincioși legii creștine, sunt oameni de omenie, onești și muncitori, ceilalți care au trecut la apostazie îmbrățișând islamismul, în mare lor majoritate sunt, cum am spus, leneși și îngâmfăți, și, în trecut, au trăit și s'au îmbogățit numai din jaf, pe seama creștinilor. De altfel, acesta a fost și motivul pentru care și-au părăsit legea strămoșească, trecând la islamism. Turcii erau toleranți și nu se atingeau de legea creștinilor. Albanezii turciți, care ajungeau până în orașele din Macedonia spre a se îmbogăți numai din hoții, erau spaima creștinilor.

De altfel, nu avem niciun document ajuns până la noi care să ne vorbească direct despre acest atât de nenorocit eveniment pentru cauza culturală a Românilor din sudul Dunării. Tot ceea ce se spune în această privință sunt simple presupuneri ce nu se întemeiază pe vreo informație istorică sigură, chiar atunci când acele presupuneri vin dela autori care s'au ocupat în mod special cu istoricul acestui falnic oraș, cum a fos acum în urmă, scriitorul grec Const. Skenderis (XCVIII).

Indirect ni se vorbește într'o cronică aflată la mănăstirea Sf. Ioan Prodrom, pe care am vizitat-o în 1928 (XI'X₃₂) despre anul în care a avut loc primul atac în contra orașului: « În anul 1769 nimeni n'a dat niciun ban, fiindcă în anul acesta au venit și au prădat mănăstirea și orașul și multe case au ars. Mai departe: în Iunie 1769, ziua anuală a bălciului, nu s'au adunat niciun ban, fiindcă faimoasa Moscopole a fost ruinată și cu desăvârșire distrusă ». (XXXVIII₁₅₉). Tot în această mănăstire, Weigand, în una din călătoriile sale în Albania, a putut ceti într'un codice următoarele rânduri:

« O Moscopole, o Moscopole: Unde este frumusețea ta? ». « Unde este înfățișarea ta frumoasă, pe care o aveai în veacul al XVII-lea? ». « Cei mai blestemați dintre muritori mi-au adus pieirea ». « Fie ca Domnul să-ți redea frumusețea ta de mai înainte cu rugăciunea Sfântului Ioan Inaintemergătorul » (CX₁₀₂).

Al doilea atac, în urma căruia orașul a fost complet distrus, a avut loc în anul 1788. Se presupune că el ar fi fost îndreptat în contra orașului de Albanezi și Turci, conduși de Ali-Pașa tiranul din Ianina.

Infățișarea lui de azi este jalnică. În călătoria mea în Albania, n'am găsit în vechiul oraș decât ruine și un grup de o sută de căscioare nou clădite, locuite de Români veniți din localitățile învecinate. Impreună cu Moscopole au fost pustiite și celelalte centre macedoromâne din Albania meridională, ca: Niculița, Linotopea, Nicea, Șipsca, Bitcuchi, Fușea, Lunga, Birina, Vârteanic și altele.

După această mare catastrofă națională pentru elementul românesc din sudul Peninsulei Balcanice, începe un adevărat exod al Românilor din Albania, exod sfârșit cu răspândirea lor în principalele orașe din Macedonia și din străinătate. Din Moscopole și împrejurimi au fugit, nu numai Românii care au avut de suferit de pe urma pustiirilor pricinuite de bandele albaneze, dar și acei care nu mai aveau nicio încredere în siguranța vieții. De aceea, odată cu nimicirea centrelor ruinate, au fost părăsite comune care poate n'au fost deloc atacate. Numele lor, cum ar fi Birina, Fușea, Linotopea și altele se cunosc astăzi numai din gura Românilor refugiați și așezați în Ohrida, Resna, Bitolia, Crușova, Pârleap, Veles, Scopie Cumanova. Din aceleași motive s'au refugiat multe famili din satele românești din Epir și Macedonia, ca: Blața, Clisura Sacișta, Serfige (Servia) și altele.

Suferințele pe care Aromânii le-au îndurat în acest nenorocit exod s'au păstrat multă vreme în amintirea

famiiliilor din Moscopole și din celelalte centre românești părăsite.

În fugă, ele duceau cu sine ce puteau scăpa mai ușor dar mai ales avutul lor în bani, ascunși în oale acoperite cu unt sau miere, spre a nu fi descoperite de autoritățile dela graniță sau în drum prin hanurile pe unde poposeau.

Macedoromânii din Serbia și Bulgaria. Românii din Albania nu erau străini de orașele din Serbia. Mulți din ei le cunoșteau înainte de distrugerea Moscopolei. Alții aveau neamuri care trăiau în acele orașe. În felul acesta, toți câți ajungeau acolo după marea catastrofă din patrie, nu se găseau izolați, ci măreau numărul Românilor din coloniile existente. Pe vremea aceea ce mai mulți dintre Macedoromâni erau așezați în Belgrad. Însă ei se găseau răspândiți aproape în toate orașele și târgurile din Serbia. Intrucât este vorba de Aromânii negustori care ajungeau în această țară, se pare că numărul celor așezați în orașe se ridica la câteva zeci de mii.

Rolul pe care toți acești negustori macedoromâni l-au juca în viața economico-culturală din Serbia a fost mare. Ei au creat burghezia care stă la baza culturii moderne. După ce au introdus comerțul mare în Serbia, ei au deschis primele debușeuri în principalele centre comerciale din Occident. Ajungând prin comerț la frumoase situații materiale, Macedoromânii au ajutat la crearea celor mai de seamă instituții de cultură națională, încurajând prin mari donațiuni personale orice operă de binefacere publică.

Toate aceste contribuțiuni ale negustorilor aromâni în viața publică a Sârbilor au fost studiate și elogios relevate într-o lucrare, pe care profesorul sârb D. I. Popovici a publicat-o în anii din urmă. Iată o parte din concluziile cu care el își încheie această lucrare: « Aromânii, după cum am văzut, au fost oameni de o capacitate rară, aproape genială, nu numai în negoț dar și în alte direcțiuni. După aptitudinile lor, ei pot fi puși alături de acele vechi și talentate popoare istorice, cum sunt Evreii, Grecii și Armenii. Când se va face analiza sângelui oamenilor noștri mari, atunci se va vedea că un număr însemnat din bărbații noștri iluștri, mai cu seamă cei născuți în preajma târgurilor, în linie bărbătească sau femeiască, sau, cum se spune altmintrelea, după sângele lor gros sau subțire, se coboară din acești oameni vrednici. Temelia culturii noastre moderne, secolul al optsprezecelea din viața noastră comercială, în mare parte lor li se datorește. În ceea ce privește calitățile lor și influența acestor calități asupra societății noastre negustorești, socotesc următoarele: Ei au fost în mare parte învățătorii negustorilor noștri și această influență a trebuit să fie foarte însemnată. În ce măsură nu putem ști, fiindcă această chestiune n'a fost studiată. Datorită lor au găsit desfacere în Occident o parte din produsele noastre (vite, cereale, vinul din Carlovaț) și schimbul de mărfuri. În anii șaptezeci ai secolului trecut, din cauza dispariției acestor familii din orașele sârbești, piața noastră de acolo s'a prăbușit. În locul acestor familii complet sârbizate, au venit Evreii. Această prăbușire a pieții a fost lovitură foarte mare, pentru că cei mai mari filantropi ai poporului nostru din acele ținuturi erau din acest neam de oameni. Nouă ni se pare că ar fi greu de găsit o instituție mai de seamă cu scop cultural sau filantropic, la care oamenii aceștia și descendenții lor să nu fi contribuit ca filantropi sau ca mari donatori. Ceva mai mult, cred că, începând din vremea dispariției Macedoromânilor, numărul evergheților noștri naționali, în societatea sârbească din Ungaria a scăzut. Pe de altă parte dacă s'ar pune în cumpănă serviciile datorite unor oameni de origine românească pentru binele și progresul poporului nostru cu aportul Evreilor din partea croată, care sunt și astăzi un factor însemnat în viața socială, se poate vedea cât de recunoscător trebuie să fie poporul sârbesc din Serbia veche de pretutindeni Românilor din Macedonia ».

« Se pare că din spiritul lor de economie n'a rămas nimic societatea noastră negustorească, unde se întâlnește mai multă sânguință decât tendința de a-și cruța banul. Tot așa n'a rămas urmă de conservatism și religiozitate, așa de caracteristic pentru societatea macedoromână. Chiar din celelalte calități cum sunt: curățenia, cumpătarea, sobrietatea nu prea se văd urme adânci. Dacă poporul nostru ar fi avut două din calitățile acestor oameni, sânguința și spiritul lor de economie, fie chiar în măsură mai puțin exagerată decât la ei, ar fost unul din cele mai capabile pentru stările culturale de azi ».

Recunoscând toate aceste însușiri și merite ale negustorilor aromâni din Serbia, astăzi este foarte greu să descoperim vinele căror familii din straturile superioare ale societății sârbe curge, după expresia autorului, « sânge subțire » aromânesc. Puținele urme ce ne-au rămas din viața acestor Români înstrăinați sunt denuminația și locul lor de naștere. Toate acestea s'au pierdut pentru Aromânii din Serbia. Din denuminație n'a rămas decât numai porecla « Țințar », după care se poate recunoaște originea aromânească a purtătorului ei. Astăzi doar din tradiție se mai recunoaște originea macedoromână a câtorva familii ca Lazar sau Lazi Paciu, fost ministru de Finanțe, Țințar Marcovici, fost ministru de Externe în guvernul răsturnat înainte de intrarea Jugoslaviei în războiul actual, istoricul Vlădan Gheorghevici, generalul Jifko Jifkovici, oamenii politici Costa Stoianovici, Vasa Popovici și alții.

Dar Aromânii au dat Sârbilor și câțiva eroi.

Scriitorul F. Kanitz relevă faptele de vitejie ale lui Țințar Iancu: « Istoria pentru independența sârbească

vorbește despre faptele glorioase ale lui Țințar Iancu, care a condus pe Sârbi în Kraina, în contra Turcilor adesea la victorie. Amintirea lui în Serbia este preamărită, iar osemintele sale se odihnesc în faimoasa mănăstire Ravanița. Aromânii au dat probă de patriotism și spirit de sacrificiu în urmă și în revoluția sârbească din Belgrad, din luna Iunie 1862 » (So erzählt die Geschichte des serbischen Befreiungskrieges viel Rühmliches von dem Wojvoden Zinzar Janko, der die Serben in der Kraina oft zum Siege gegen die Türken führte ...) (LVI³³⁶).

În Bulgaria, Aromânii, așezați în târguri sau orașe, au fost mai puțini decât aceia din Serbia. În această țară ei nu s'au putut impune din cauza afacerilor reduse și a felului de viață care era deosebit de acela din Serbia. Bulgarii, dacă n'au deșteptăciunea Aromânilor, în schimb, sunt tot atât de muncitori, cumpătați și sobri ca aceștia. În astfel de condițiuni, ei nu prea aveau prilejul să facă afaceri rentabile și, mai ales, să se avânte în întreprinderi mari. Numai o parte dintre cei așezați în Sofia au ajuns la situațiuni bune. În celelalte orașe din Bulgaria, ei nu s'au putut ridica peste nivelul negustorilor mijlocii.

Soarta acestor negustori aromâni a fost aceeași ca a Românilor din Serbia. Dintre personalitățile bulgare de origine aromână se citează de obicei foștii miniștri Tachev și Chimov Gheorghiev. Numărul lor este mai mare. Totuși nouă ne lipsesc datele necesare, pe temeiul cărora am putea stabili, sigur, originea lor aromânească.

Macedoromânii din Principatele Române. Nu avem informațiuni precise despre numărul Românilor macedoneni din Principatele Române. Se pare că ei nu se aflau în aglomerări prea mari în orașele și târgurile pe unde trăiau, cum am văzut că se găseau în Jugoslavia. Cu toate acestea ei veneau la lucru, sau ca negustori în Țara-Românească și în Moldova. Despre prezența lor în Moldova ne asigură Miron Costin, când afirmă că a avut prilejul să stea de vorbă cu unii din ei: «Și încă cu dintr'înșii am vorbit ». Acești Macedoromâni, pe care i-a cunoscut cronicarul moldovean, nu puteau fi decât negustori. De asemenea literatura populară aromână, oricâteori vorbește despre înstrăinarea Aromânilor, pomeneste de «Vlahia », înțelegând prin aceasta Țara-Românească (VII).

În Principatele Române păstrarea Macedoromânilor era mult mai grea decât în celelalte țări balcanice. Într'adevăr, dacă în aceste țări ei erau luați drept Greci, pentru că țineau de biserica greacă, întrebunțau în scris numai limba greacă, unii aveau chiar nume grecești, iar în comerț lucrau împreună cu Grecii, la noi în țară ei dispăreau repede din pricina identității de limbă. După câteva luni de ședere între Dacoromâni, ei se făceau până într'atâta stăpâni pe limba română încât, după o generație sau cel mult două, uitau cu desăvârșire dialectul lor de acasă. Nici astăzi Românii macedoneni nu se pot păstra vreme mai îndelungată în mijlocul nostru. Primii care îi desobișnuiesc să vorbească aromânește sunt copiii lor. Aceștia, odată obișnuiți cu limba de școală, rar vorbesc jargonul de acasă. Iată de ce pentru vremurile mai vechi identificarea Macedoromânilor din țară este foarte greu de făcut.

Ei veneau la noi nu numai ca negustori dar și ca învățați cu studiile făcute acasă sau în străinătate.

Pe vremea aceea, în Orient, medicina trecea drept știința cea mai înaltă. Înainte de sec. al XVIII-lea negustorii macedoromâni, care întrețineau legături comerciale cu Italia, își trimiteau pe fiii lor să învețe medicina în orașele italiene. De pe la jumătatea a doua a sec. al XVIII-lea când, în urma distrugerii centrului lor cultural Moscopole, negustorii macedoromâni au început să emigreze în Austria și Ungaria, atunci și fiii lor au cunoscut mai bine universitățile din orașele germane. Este destul să știm în privința aceasta că, odată cu exodul negustorilor macedoromâni din cursul sec. al XVII-lea și al XVIII-lea din sudul Peninsulei Balcanice, o bună parte dintre medicii aromâni au început să vină în Principatele Române. Se pare că pe vremea aceea ei erau primii care au introdus medicina în țară. Iată în ce fel se exprimă Doctorul V. Bologa, care, în urmă, s'a ocupat mai de aproape cu istoricul medicinei la Români: «Este interesant că, deși în istoria medicinei românești, Ardealul nu se poate asemăna cu țara veche, în ce privește calitatea și intensitatea realizărilor, totuși, căutând cele dintâi începuturi, ajungem un punct de plecare comun, la medicii aromâni, care au fost dincoace ca și dincolo de Carpați cei dintâi, înaintași deștelenitori » (VII -a).

Primul medic macedoromân care apare în Principate încă din 1719 este Ion Procopie Pamperi, originar din Moscopole. El a studiat medicina la Padova, împreună cu Alexandru Mavrocordat, tatăl Domnitorului Nicolae Mavrocordat. Întorcându-se în țară, Alexandru Mavrocordat a adus pe colegul și prietenul său Ion Procopie Pamperi ca medic la curtea fiului său. El a ajuns mai târziu un medic cunoscut în Principate. Un frate al lui, Ambrosie Pamperi, « Ieromonah », născut tot în Moscopole, a vizitat Țara Românească după ce mai întâi a fost în Germania și Ungaria. Contemporani cu Pamperi întâlnim în Principate și pe medicii Nicola Scordilie și Constantin Zupan. Familia ultimului apare și printre prenumerații lucrărilor publicate de învățații români la Viena. Tot Român macedonean din Melniera medical Manasse Eliade care absolvise școalele din Padova și Bologna. El a funcționat și ca profesor de fizică la școala domnească Sf. Sava între 1759-1785. În fine, Doctorul Ianache din

Perivoli, în Pind, care a funcționat ca medic la spitalul Colțea, zidit în 1706 de spătarul Mihail Cantacuzino, acolo unde s'a făcut prima operație chirurgicală unui chervanagiu macedoromân, despre care s'a vorbit la p. 49.

Medicii macedoromâni au fost aceia care au contribuit la fondarea primelor spitale în Principate. Stând în bune relații cu boierii și, mai ales, cu domnitorii, la curtea cărora trăiau ei ușor i-au putut determina să facă donațiuni pentru înființarea de spitale. Astfel în 1715 s'a creat, sub directa lor înrâurire Spitalul Pantelimon, condus de Doctorul macedoromân Dimitrie Caracaș. Mai târziu, în 1801, prin subscripție, s'au pus bazele spitalului Filantropia, care este opera Doctorului Constantin Caracaș, fiul lui Dimitrie Caracaș. Într-o zi Doctorul Constantin Caracaș a văzut la un colț de stradă pe un bolnav murind de tifos. Mișcat de această tristă întâmplare, el s'a dus la prietenilor săi dela Curte, rugându-i să contribuie pentru înființarea unui spital. În felul acesta s'a ridicat Spitalul Filantropia care există și azi.

Dar medicii macedoromâni din Principate au publicat lucrări care constituie « primele începuturi ale literaturii medicale științifice române ». Tot ei sunt aceia care au încercat pentru întâia dată în Principate să pună bazele « asistenței sociale și de vaccinare a copiilor ». Astfel, Doctorul Constantin I. Darvari, Român macedonean din Vlahoclisura, fratele vestitului Dimitrie N. Darvari, autorul unui mare număr de tratate filosofice, a scris în 1785 o teză de doctorat « De signis coctionis in morbis », prima lucrare științifică medicală publicată de un Român. În 1800 Doctorul Constantin Caracaș a publicat la Viena teza sa de doctorat, tratând chestiuni de antropologie, igienă și boalele locuitorilor din Valahia. În 1808 Divanul muntenesc a însărcinat pentru întâia dată pe Doctorul Constantin Darvari, ca, în fruntea unei comisiuni, să inspecteze « spițeriile » din București, iar după un an (1809) « să examineze titlurile medicilor șarlatani ». În fine, la 1815 tot el a fost însărcinat « să caute săracii și să altoiască copiii de vărsat » (CVII₁₈₋₂₂).

Pe vremea aceea vor fi existat în Principatele Române și alți învățați macedoromâni care se îndeletniceau cu știința. Numai că, necunoscându-li-se precis locul nașterii, nu se poate ști dacă ei erau Români sau de alt neam. Astfel se spune despre Nicolae Zervuli, care a condus școala domnească din Iași. N. Iorga vorbind despre el (XLVIII₅₂), se referă lucrarea istorică a lui Ion Arginteanu. Acesta, este drept, face mențiune despre Zervuli, însă nu ne dă nicio informație cu privire la locul lui de naștere (IV 270). Același învățat îl întâlnim la Vasile Diamandi-Amincianul cu numele adevărat Nicolae Zarzuli « profesor la Academia Mihăileană din Iași », citându-i și lucrările ce a publicat, fără să se refere la omonimul în chestiune. După autor, el e din Aminciu, face parte dintre « Amincenii distinși din Țară », citând pentru aceasta pe Erbiceanu (XXXIV 80,261).

Tot de origine macedoromână este considerat de unii filologi, români ca Sextil Pușcariu și alții (LXXXIX₁₂₃) Mitropolitul Dosoftei, cu care, în urmă, s'a ocupat Șt. Ciobanu (XXV). Nu știu întru cât familia Papară din care făcea parte, stabilită în Polonia, era de origine macedoromână. Ceea ce vreau să arăt aici este că o familie Papară apare printre negustorii aromâni sau greci din străinătate. În orice caz, în limba lui Dosoftei, care a fost luată ca punct de plecare pentru dovedirea originii sale, științific vorbind, nu întâlnim nimic din care să se poată deduce că în graiul lor s'ar păstra unele « elemente macedoromâne », așa cum a încercat să dovedească D. Găzdaru într'un mic studiu referitor la această chestiune (XXXVII), studiu pe care, mai în urmă, Șt. Ciobanu l-a folosit ca o confirmare a teoriei sale despre originea macedoromână a lui Dosofteiu (XXIV –a).

Macedoromânii din Austria. Din marea împrăștiere a Românilor macedoneni, care a urmat imediat după distrugerea Moscopolei, centrul cultural în care viața aromânilor începu să ia un caracter național, cei mai mulți s'au așezat în Monarhia Austro-Ungară și în Transilvania. Refugiul lor în aceste țări nu se explică numai din pricina nesiguranței ce stăpânea pe atunci viața din imperiul turcesc, dar și din cauza legăturilor mai vechi pe care o bună parte din ei le aveau cu rudele lor stabilite în amintitele țări. În astfel de condițiuni, mulți din ei nu mergeau în necunoscut ci ajungeau printre ai lor. Acolo, cu ajutorul rudelor și al prietenilor și cu banii pe cari îi aduceau de acasă, se apucau de lucru și câștigau.

Tot pe temeiul acestor legături ei ajungeau mai departe: în Polonia, Prusia și aiurea, unde își creiau comunități proprii. Pentru existența lor în Polonia ne dau mărturie toți marii negustori macedoromâni care, la sfârșitul numelui de familie își adăogau sufixul caracteristic - schi. Astfel, avem faimoasa familie aromână Gheorghe Tricupa Cosmichi, pentru Gheorghe Tricupa Cosma, care a îndemnat pe Theodor Cavallioti să scrie prima carte macedoromână, « Protopiria » (v. p. 77); tot așa Atanase Gabrovski dela Gavra (Gavra, Gabrovo), unchiul Mitropolitului Șaguna, Derrovski dela Derra, familie cunoscută, Mutovski dela Mutu, Vretovski dela Vreta, Tansanski dela Tanasi, etc. Toți aceștia erau originari din Moscopole și târgurile din apropiere. Ei făceau comerț cu vinuri și alte articole din Ungaria, pe care le exportau în orașele din Polonia. În ce privește Prusia, să ne aducem aminte de comunitatea macedoromână din Posen, care a îndemnat pe protopopol dela biserică, Constantin Ucuta, să publice faimosul abecedar, scris, cum afirmă autorul « pentru gloria neamului ». O astfel de publicație, cu

o prefată atât de inimoasă, cum am văzut-o la p. 77, nu putea apărea pe vremea aceea numai din inițiativa protopopului Ucuta, fără cunoștința și îndemnul enoriașilor aromâni pe cari îi păstorea.

Într'adevăr, ceea ce îi făcea pe negustorii macedoromâni din străinătate să se păstreze vreme mai îndelungată între străinii în mijlocul cărora trăiau, era mediul social ce și-l creau. Sub acest raport, organizați în comunități religioase, cu biserica ortodoxă în frunte, ei duceau o viață comună ca la ei acasă. Numai că acest mediu nu și-l puteau forma în toate centrele pe unde ajungeau, din cauza numărului lor prea mic. În cazul acesta, cei mai mulți din ei dispăreau prin desnaționalizare. Iată de ce, cu toate că în cursul sec. al XVII-lea și al XVIII-lea Macedoromânii se aflau răspândiți mai în toate orașele din Austria și Ungaria, totuși informațiuni despre existența lor avem abia pentru centrele mai mari.

În Austria cea mai mare colonie macedoromână exista la Viena. Aici ca și aiurea ei trăiau în unire cu negustorii greci din companiile cărora făceau parte. Din aceste motive, ca și din împrejurarea că, pe vremea aceea, ei se serveau de limba greacă în corespondență și în biserică, străinii, îi numeau « Greci ». Acest atribut îl meritau și din alte motive. Pe atunci, pretutindeni în Austria și Ungaria, termenul « grec » își schimbase înțelesul etnic în cel social de « negustor ». În astfel de împrejurări, ei treceau de « Greci » în fața străinilor pur și simplu pentru că erau negustori. Aici trebuie să mai adăogăm, firește faptul că, pe vremea aceea, Macedoromânii ca popor erau absolut necunoscuți. Despre ei nu știau nici măcar oamenii de știință. Apariția lor în istoria modernă se datorește învățatului profesor german Johann Thunmann. De aceea F. Kanitz, care scria pe la 1860, avea perfectă dreptate când, în opera lui atât de des citată afirma: « Ei (adică Macedoromânii) trec în Viena de « Greci ». Chiar în cercurile științifice se știe prea puțin despre interesantul popor căruia îi aparțin. Învățatul profesor Thunmann dela Halle, căruia îi datorăm primele cercetări despre originea și limba Țințarilor, ar putea să susțină chiar azi ceea ce susținuse cu 90 de ani înainte, anume; « Eu cunosc savanți istorici de profesiune, cărora nu le este cunoscută nici măcar existența lor » (LVI₃₃₃).

Prin urmare, amestecați cu Grecii, Macedoromânii formau la Viena o comunitate ortodoxă, având, după cum ni se arată într'un excelent studiu publicat de istoricul Ion I. Nistor, două biserici: una mai veche « Sf. Gheorghe » în Steuerhof, alta mai nouă « Sfânta Treime » în Fleischmarkt. La început ei aveau numai biserica mai veche. Mai târziu, Aromânii și Grecii supuși austriaci, despărțindu-se de conaționalii lor supuși otomani, s'au constituit în comunitate separată cu biserica Sf. Treime, pe temeiul « privilegiului » acordat de împăratul Iosef al II-lea « națiunii grecești și valahe » (« Griechische und Wallachische Nation ») (LXIX_{8,36}). În anul 1803 Macedoromânii cu Grecii au obținut dreptul să înființeze o școală primară care a și început să funcționeze în 1804. În afară de biserică și școală, pe vremea aceea se găsea la Viena și o tipografie condusă de negustorii aromâni Frații Marehi de Puliu, originari din Sacișta în Pind, unde s'a tipărit abecedarul lui Constantin Ucuta și prima proclamație revoluționară pentru neatârnarea Greciei, scrisă de poetul aromân Riga din comuna Valeștin (p. 88). Familia Puliu din Blata este atestată în orasul Zemun (LXXXVIII 14). Nu avem informații directe despre numărul negustorilor macedoromâni din Viena de pe vremea aceea. Dintre acești negustori au ajuns până la noi numele acelor familii care au fost relevate de atâtea ori în articolele referitoare la această chestiune, ca; Sina, Dumba, Cârja, Doiu Darvari, Naum, Nitta, Ghiea, Tirea, Spișta, Ghira (ultima există în Pârleap), Capra, Curti, Zotta, etc. (LXIX₂₈).

În fruntea tuturor acestora stătea vestita familie Simeol Sina, originară din Moscopole, care, în scurtă vreme dela stabilirea ei în Viena, a ajuns celebră în lumea financiară europeană, prin varietatea întreprinderilor și crearea unei mari instituții financiare. Ea este, poate, singura care, dela început până în zilele noastre, a lăsat cea mai adâncă impresie în amintirea Românilor din Macedonia.

După tradiție, familia Simeon Sina a plecat din Albania într'un grup de 150 de negustori macedoromâni refugiați din Moscopole și împrejurimi, în frunte cu Papa-Iani, numi Cap mare, care a trecut Sava în Slavonski-Brod, de unde apoi s'au răspândit în toată Austria (LXXXVII, 21).

Simeon Sina a avut ca urmaș pe Gheorghe, numit Gheorghe Simeon Sina, iar acesta, căsătorit cu Ecaterina Derra a avut ca urmaș pe Simeon, numit Simeon Gheorghe, Sina. Câteși trei, plini de inițiativă și înzestrați cu aptitudini excepționale pentru comerț și industrie au reușit să realizeze minuni în aceste două domenii. Într'adevăr, dacă Simeon Sina tatăl, a dat comerțului din Monarhie cu Orientul o extensiune extraordinară, prin importul ce-l făcea cu tot felul de produse dar mai ales cu tutun - urmașul său Gheorghe Simeon Sina fiul, întrecând pe tatăl său, prin dezvoltarea afacerilor cu industrializarea bumbacului pe care îl importa din Orient, a reușit în scurtă vreme să domine aproape toată industria, tot comerțul și mai ales finanțele din Monarhie. Tot Gheorghe Simeon Sina, care întreținea relații cu Ungaria, a luat parte activă la ridicarea podului cu lanțuri din Budapesta, înscriindu-se ca acționar principal. Apreciind aceste mari merite, împăratul i-a conferit titlul de « cavaler » pentru serviciile aduse Statului austriac, și rangul de « baron » pentru serviciile aduse Statului maghiar.

Simeon Gheorghe Sina, nepotul, care a moștenit o avere formidabilă, a continuat mai departe afacerile

părinților săi, luând parte activă la orice operă de reorganizare economică sau financiară a țării în care trăia. Contributia acestei faimoase familii macedoromâne în toate aceste opere a fost atât de hotărâtoare pentru interesele Statului austro-ungar, încât rămânem într'adevăr uimiți, când cetim în enciclopedia maghiară « Revai » realizările aduse numai în interesul Statului ungar. Astfel, ea a contribuit « la înfăptuirea Creditului agrar ungar, la întemeierea Societății de asigurare maghiare, la promovarea căilor ferate și a navigației, la canalizarea fluviilor, la ridicarea agriculturii, școalei și educației poporului, a creat spitale și orfelinate, institutul orbilor, Academia Comercială, Teatrul Național, Conservatorul, Corpul pompierilor, Casina Națională, Basilica din cartierul Leopold, Casa artelor frumoase și, mai presus de toate, palatul Academiei de științe maghiare. Toate acestea - adaogă autorul din enciclopedia maghiară îi vestesc numele ca unui întemeietor ».

Pentru Macedoromânii expatriați, familia Sina a arătat cea mai mare sollicitudine, ajutându-i și dându-le de lucru în toate întreprinderile ei. Ea a restaurat biserica Sf. Treime din Viena, împodobind-o cu opere de artă de mare valoare. Crescută în spiritualitatea elenă, care, pe vremea aceea, dăinuia și în Principate, unde înfloreau cele două academii grecești, familia Sina, pe lângă alte multe opere de binefacere, a ridicat la Atena o clădire monumentală pentru Academia Greacă (v. p. 89). O altă familie macedoromână care a umblat pe urmele lui Sina a fost Dumba. Ea a început cu Sterie Dumba, care a ajuns cu alți refugiați la Viena, căutându-și de lucru la negustorii macedoromâni. După o ședere de scurtă vreme în capitala Austriei, Sterie Dumba a început afaceri proprii, îndeletnicindu-se în particular cu importul bumbacului, ceea ce i-a înlesnit crearea unei industrii textile. Dintre fiii săi, Nicolae Dumba a fost un excelent cunoscător al stărilor economice din Austria, dând tesătoriilor sale din Wiener Neustadt o nouă organizație și, fiind în același timp, un mare mecenat al artelor. Ca reprezentant al coloniei macedoromâne s'a interesat întotdeauna de nevoile ei, și, în calitate de membru în dietă și în senatul imperial, a susținut interesele Românilor. Fiul acestuia, Dr. L. Dumba, a fost ambasador la Washington. La Viena există și astăzi o stradă care poartă numele acestei familii: « Dumbastrasse ».

Alte familii mai importante din Viena erau Darvari, originară din Vlahoclisura, care a dat renumiți medici și filosofi. După Carcalechi, Dimitrie N. Darvari se ocupa și cu editarea de cărți; Cârjă tot din Vlahoclisura, care se îndeletnicea cu afaceri de bancă și importul de mărfuri din Peninsula Balcanică; în fine, o familie, care până în anii din urmă a avut reprezentanți în Bitolia, era Economu, pe cât știu, originară din Crușova. Ea se ocupa cu aceleași afaceri comerciale și de bancă, în stil mai mare, cu care se îndeletniceau ceilalți negustori și financieri macedoromâni.

La încheiere, mai adaog că, după Diaconovici, marele om politic maghiar Francisk Deak ar fi fost de origine macedoromână. Numele vechi al familiei era « Pescari ». Pentru dovedirea acestei origini, trebuie să cunoaștem neapărat locul de obârșie al familiei, sau cel puțin legăturile ei cu celelalte familii macedoromâne din Ungaria (XXXIII).

Macedoromânii din Ungaria și Transilvania. În Ungaria negustorii aromâni și-au făcut apariția încă pe la începutul sec. al XVII-lea. În cursul veacului următor, toți acești Români pe care Ungurii îi numeau « Görög » (Greci), adică « negustori », se găseau răspândiți aproape în mai toate târgurile și orașele din Ungaria. În acestea din urmă ei erau organizați în companii. Pe atunci acești « Görög » se aflau în număr atât de mare încât puținii comercianți unguri, care își vedeau negoțul primejdut, începuseră să se plângă autorităților maghiare în contra lor. Orașele și târgurile în care negustorii aromâni se găseau în număr mai mare erau: Budapesta, Miskolcz, Keskemet, Debreen, Zemlin, Tokay, Gyongyos, Nagy-zombat, Tornya, Battonya, Muncaci, Csanad, Nagylaka, Rimdszombat, Radvan, Gyarmat, Beszterezbanya, etc.

În Transilvania se pare că numărul negustorilor macedoromâni era tot atât de mare. Ei au apărut cam în aceeași epocă, ca în Ungaria. În arhiva bisericii din Miskolcz, unde exista o puternică colonie macedoromână, s'a găsit un registru în care sunt trecute numele coloniștilor aromâni și dacoromâni, după naștere, botez, moarte, etc. Ei apar dela 1606. (LXXV₁₉₇).

Cei mai mulți se găseau răspândiți în centrele mai mari ca: Brașov, Alba-Iulia, Blaj, Cluj, Oradia-Mare, Beiuș, Timișoara, Lugoj, Caransebeș, etc. Dar ei se aflau și în localități mai mici. Iată ce ne spune Gh. Ciuhandu, în ce privește ținutul Aradului: « Expansiunea comercianților « Greci » (inclusiv macedoromâni) a trecut, peste româneștile județe ale Aradului și Bihorului, până departe în nordul Ungariei de pe vremuri. Cât privește județul Aradului, aici avem o serie întreagă de douăzeci și șase de localități, în care am putut verifica deocamdată prezența acestor comercianți. Iată localitățile: pe Valea Murășului, începând din sus spre Arad: Petriș, Șoimoș, Pauliș, Miniș, Ghioroc și Cuvin, iar mai jos Nădlac; apoi Curticiu, Otlaca, Șiclău, Socodor, Erdeis, (Pădureni), Chișineu-Criș și Zerind ... ». În Oradea Mare Aromânii au dat și un episcop: Meletie Covaci, originar din Neagușta. El a fost numit în această demnitate la 12 Aprilie 1748. A murit la 1 Aprilie 1775. (XXXII₁₉₆₋₂₀₇).

În centrele cele mai mari din Ungaria, ei, în unire cu negustorii greci, după ce se constituiau în comunități, își ridicau biserici proprii.

În ce privește Transilvania, nu există locaș bisericesc care să nu fi primit donația unei familii macedoromâne. Pentru dovedirea acestui lucru, nu este nevoie de cercetări în arhive. Ajunge o simplă ochire pe inscripțiile de pe pietrele mortuare din cimitirele mai vechi ale acestor biserici, spre a putea descoperi pe marii lor donatori. Sub acest raport bisericile din Budapesta, cu cea mai mare donație din partea marelui negustor Dimitrie Arghir din Moscopole, biserica din Miskolcz, pe frontispiciul căreia stă scris, « prin cheltuiala confracților Români din Macedonia », biserica din Tokay, reședința familiei Mocioni, în fine, biserica din Zemlin, etc. vor rămânea multă vreme mărturie vii despre generozitatea și dărnicia acestui neprețuit element românesc.

Rolul pe care familiile macedoromâne l-au jucat în provinciile de sub stăpânirea maghiară locuite de Români, din nenorocire, nu este încă bine studiat. Atâta se știe numai că ele venind în atingere cu elementul românesc din acele părți, imediat s'au înfrățit cu el, luând parte activă la toate frământările lui naționale și dându-i o seamă de bărbați care, prin genialitatea și patriotismul lor, au scris cea mai frumoasă pagină din istoria renașterii poporului român de peste munți. Din felul cum acești Români s'au comportat în provinciile românești în Ungaria, rezultă că acolo unde, în înstrăinarea lor, dădeau de un mediu românesc, ei reveneau repede la conștiința națională, identificându-se cu aspirațiile Românilor; acolo însă unde acest mediu lipsea, ei se pierdeau, prin încuscrire, în mijlocul străinilor cu care trăiau.

Cea mai numeroasă colonie macedoromână din Ungaria se afla la Budapesta.

În acest oraș Aromânii împreună cu Grecii aveau biserica lor, ridicată încă din 1788 pe un teren dăruit de Dimitri Arghir, originar din Moscopole. Cheltuiala pentru clădirea bisericii a fost făcută în cea mai mare parte de un alt Aromân, Gheorghe N. Maciu, mare negustor, de loc din Gopeș, lângă Bitolia. Printre ceilalți donatori sunt Atanasie și Constantin Gabrovski, mari negustori de vinuri pe care le exportau din Ungaria și Polonia, Marcu Raicoviei toți din Graba (Grabova), Dimitrie Bechella, medic, originar din Veria, lângă Salonic, Naum Fărăcat din Moscopole, Andrei Mocsoni. La început, serviciul divin se citea numai în grecește. Mai târziu, când Aromânii, din contactul lor cu Românii din Transilvania aflători în capitala Ungariei, s'au simțit Români, ei au cerut să se officieze în biserica lor și în românește, ceea ce n'au vroît să primească Grecii, sub pretext că limba română din țară nu este tot una cu graiul macedoromân. Acest incident, care a ținut vreme multă, a desbinat comunitatea religioasă, despărțind pe Aromâni de Greci.

Nu cunoaștem exact numărul familiilor aromâne din Budapesta. El trebuie să fi fost destul de mare, dacă ținem seamă de unele fapte care au ajuns până la noi numai în mod fragmentat. Unul dintre acestea este constituirea în anul 1815 a unei « Societăți » a doamnelor macedoromâne din Budapesta, pentru strângerea de fonduri necesare la întreținerea unei școli românești în capitala Ungariei, în care scop Românii obținuseră autorizație dela împărat încă din 1811. În această societate figurau 33 de membre din aristocrația macedoromână. Un a fapt care pune într-o deosebită lumină năzuințele acestor Românce pentru propășirea culturii naționale este o « Odă » ce s'a oferit în ajunul anului nou 1819. Scrisă în nemțește dedicată « Domnilor și Doamnelor cetățeni și cetățene de națiune română din Pesta », ea a ajuns până la noi într-o broșură de 2 de pagini. Din conținutul ei se vede marea mulțumire ce stăpâna sufletele Românilor din Pesta pentru nobila inițiativă a doamnelor macedoromâne. Iată câteva versuri din această odă, în traducere română: « Ceea ce a făcut Aromânul din Pesta introducând știința în școală, și cultivând limba, judece orișicine care cunoaște lucrările foarte bine. Pretutindeni se știe doar că treizeci și trei la număr sunt acele care s'a adunat laolaltă, spre a se constitui în societate » (LX-a).

Was der Pesther Wlache that,
Um der Wissenschaft Saat
In seine Schule einzuführen

Und die Sprache zu kultivieren,
Pas urteile jedermann,
Der die Sach'am besten kann,

Bewusst ist ja überall,
Dass drey und dreyssig an der Zahl
Ihrer sind., die sich gesellten

Und einen Verein bestellten
.....

Lipsa de informație îngreunează cercetările noastre. Puținul ce știm se reduce mai mult la nume pe care le găsim săpate pe pietre mortuare, zugrăvite pe pereți de biserici, sau, în fine, trecute în lista prenumeraților unei opere tipărite. Prea puține din aceste familii au ajuns până la noi. Astfel știm că Teodor Mutovschi și Atanasie Grabovschi au fost printre fruntașii coloniilor românești. Ultimul, o personalitate bine cunoscută în cercurile intelectuale din Pesta, ținea casa deschisă tuturor acelora care se interesau de viața politică și culturală a Românilor din Transilvania. « Casa lui Atanasie Grabovschi era locul de întâlnire al scriitorilor români care începuseră a-și tipări cărțile în Tipografia Crăeștii Universității din capitala Ungariei. El însuși înțelegea să sprijinească, prin propriile sale mijloace bănești, cartea românească. Preotul Ioan Teodorovici din Pesta, tinărind la 1824 « Istoria Universală sau a toată lumea » tradusă în limba română ... o dedică lui Atanasie Grabovschi, spunând în prefață că s'a simțit îndemnat să traducă această carte, fiindcă știa « cu câtă sete așteaptă Românii să poată ceti vreo istoriută ». Această dărnicie l-a îndemnat și pe Teodor Aron la 1828, când și-a tipărit cartea intitulată: « Scurt apendice la istoria lui Petru Maior », să o închine « preacinstului și de bun gen născutului Domn Atanasie Grabovschi de Apadia ... a stiințelor marelui mecenas și părtinitoriu » (LXII⁸).

Atanasie Grabovschi a îngrijit de creșterea și cultura nepotului său Andrei Șaguna, marele Mitropolit al Ardealului ortodox, care și-a pus toată priceperea și întreaga energie în serviciul bisericii și neamului.

Mai bine informați suntem asupra familiilor macedoromâne Mocioni și Gojdu. De altfel, sunt printre puținele care s'au păstrat până la urmă ca Români, au lucrat pentru interese naționale românești, și și-au sacrificat averile pentru apărarea acestor interese. Prin aceasta ele au înscris cele mai strălucite pagini în istoria renașterii poporului românesc din Ardeal.

Amândouă erau origine din Moscopole.

Din familia Mocioni, primul care a descins în Ungaria fost preotul Constantin Mocioni. El a venit în 1714 și a trăit 110 ani. Dintre cei cinci fii pe care i-a avut au trăit numai trei : Andrei, Mihai și Petre. Primii doi, căsătorindu-se, au dat naștere la două linii separat înnobilate: Andrei Mocioni de Foen, cu reședința în Banat și Mihai de Mocioni cu reședința în Tokay. Având în vedere că primul atac asupra orașului Moscopole a avut loc abia în 1769 părintele Constantin Mocioni trebuie să fi venit în Ungaria nu ca refugiat, ci ca om cu parale în compania altor negustori aromâni. Această presupunere rezultă din faptul că fiii săi au reușit să facă dela început negoț în stil mare (amplum commercium exercendo), trecând în frunte coloniei românești din capitala Ungariei. În felul acesta se explică și înnobilarea lor de către împărat chiar din prima generație. Este greu să urmărim aici în cuprinsul acestor câtorva rânduri întreaga genealogie a acestei ilustre familii macedoromâne, începând cu preotul Constantin, descălecătorul, până la ultimul vlăstar în viață, Antoniu Mocioni de Foen, marele Maestru al Vânătoriilor Regale. Este destul să arătăm că, deși mulți din ei au avut relații de înrudire cu familii din nobilimea maghiară, germană, etc., nu s'au înstrăinat ci au rămas Români, luând parte activă la toate frământările fraților noștri din Transilvania (IX⁹).

În ce privește familia Gojdu, cu reprezentantul ei Emanoil Gojdu, originea ei macedoromână rezultă atât din înrudirea acestuia cu familiile macedoromâne, cât și din cele două soții Anastasia Pometa și Melania Dumcea, ambele făcând parte din aristocrația coloniei aromâne din Pesta.

Cu prilejul celei de a doua căsătorii a lui Emanoil Gojdu, ziarul « Concordia » din Pesta scria următoarele: « Ilustritatea Sa D. Emanuil Gozdsu, fostul comite suprem al Carașului, a încredințat zilele acestea pre d-șoara Melania Dumcea, fiica cea mai tânără a d-lui Ign. Dumcea, director la banca filială a Institutului Ipotecar (Kreditanstalt) din Pesta. Familia e română de origine macedonică. Lăudata mireasă pune toată silința să învețe limba română ». Din ultima frază aflăm că ea, în calitate de Româncă, știa numai aromânește și ca atare, după căsătorie, trebuia să învețe și românește.

Aceste două căsătorii făcute numai cu tinere alese din societatea aromânească din Pesta precum și relațiile cu fruntașii macedoromâni din capitala Ungariei au avut o influență binefăcătoare asupra lui Emanoil Gojdu: « De însemnătate hotărâtoare pentru întreaga viață a lui Emanuil Gozdsu par a fi devenit relațiunile prietenești încheiate de tânărul avocat cu Atanasie Grabovschi, unchiul Ariastasei Șaguna, și cu fiul acesteia, cu talentatul student Anastasiu călugărul Andrei de mai târziu, sortit să devină restauratorul Mitropoliei ortodoxe române din Transilvania și neîntrecutul ei « dător de legi și datini » (LXII⁸).

În urmă de tot s'a descoperit și o inscripție cu numele acestei familii în biserica Sf. Nicolae din Moscopole (XXXIV⁸²).

Emanoil Gojdu este cel mai mare everghet al Românilor care și-a lăsat averea în folosul culturii naționale. Nu există un alt fiu al neamului care, după ce a agonisit prin muncă cinstită o avere atât de mare, să o lase toată pentru ajutorarea studenților lipsiți și cultura poporului român, eternizându-și îl modul acesta pururea numele în

sânul națiunii sale.

Învățații macedoromâni din Austria și Ungaria. Printre mulțimea Românilor macedoneni din Austria și Ungaria se găseau unii care se ocupau și cu cartea. Cei mai mulți din ei scriau în limbi străine și, mai ales, în limba greacă, pe care o stăpâneau foarte bine. Erau alții, însă, care au încercat să scrie și în dialectul macedoromân. Dacă cei dintâi, luați de curentul vremii ce stăpânea atunci chear și pe puținii cărturari din țară scriau mai bine grecește decât românește, ultimii, cu toate că nu ignorau limba greacă, încercau totuși să inițieze pe Macedoromânii rămași în patrie în studiul limbii materne. Inițiativa lor pare cu atât mai interesantă pentru noi astăzi, cu cât ea avea loc într-o vreme, când Statul român nu știa nimic despre existența Românilor din Macedonia.

Tot ce se făcea pe atunci în această privință, pornea oare cum din proprie inițiativă. Este drept că ei erau foarte mult influențați de mișcarea Românilor din Transilvania. Era timpul când, în vreme ce în Principatele Române stăpânea spiritul fanariot susținut de academiile grecești, în Ardeal se pregăteau în domeniul limbii și al istoriei naționale cele două mari opere fundamentale: « Lexiconul Budan », apărut abia în 1825, la care s'a lucrat mai mult ca treizeci de ani și « Istoria pentru Începutul Românilor », publicată în 1812. Am arătat în lucrarea mea « Aromânii » că unul dintre învățații macedoromâni, despre care va fi vorba imediat în rândurile de mai jos, stetea în legături de prietenie cu Petru Maior.

În cele ce urmează mă voi ocupa pe scurt mai întâi de învățații macedoromâni care au încercat să scrie în românește, după aceea de ceilalți.

Printre primii locul întâi îl ocupă medicul Gheorghe Constantin Roja, născut în 1786 în Bitolia. El a fost adus la Timișoara, în vârstă de opt ani, la un unchi al său care se îndeletnicea cu comerțul. După terminarea studiilor liceale în Timișoara, el s'a înscris la Facultatea de medicină din Pesta, unde și-a luat doctoratul cu lucrarea istorică « Cercetări asupra Românilor care locuiesc dincolo de Dunăre » (Untersuchungen über die Rumanier oder sogenannten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen, Pesth, 1808), tradusă în românește de Sergiu Hagiade din Craiova în 1867. Un an după aceasta a scris în dialectul macedoromân faimoasa încercare de unificare a graiului Românilor macedoneni cu limba Românilor din țară. Lucrarea este intitulată: « Măestria ghiovăsirii (= citirei) românești cu litere latinești, care sunt literile Românilor ceale vechi », Buda, 1809.

Roja, care semna în teza sa de doctorat « Vallachus Moscopolitanus », era un om de acțiune și foarte învățat. Avea talent pentru studiul limbilor - după Szinnyei el vorbea 14 limbi - și-l interesau chestiunile istorice.

În prima lucrare, Roja, influențat de opera lui Thunmann atât de des citată în cursul acestei lucrări, își propune să lămurească pe toți aceia care nu cunosc pe Românii din sudul Dunării, dar mai ales pe înșiși Românii, despre originea acestui popor și felul cum se înfățișează el astăzi. Macedoromânii, după Roja, sunt Traci romanizați. Limba lor este românească, și conține foarte multe elemente latine. Cuvintele grecești nu sunt prea numeroase. Iar scrierea trebuie să fie cu litere latinești. Literile grecești le-a introdus, după autor, Cavallioti, ceea ce n'a făcut bine, fiindcă, odată cu ele, s'a strecurat și cuvinte grecești. La sfârșitul lucrării ni se dă listă de prenumerați în care există foarte mulți Români macedoneni. Între aceștia se întâlnește foarte des numele familiei Șaguna care apare sub forma macedoromână « Șăgune » (haină de lână de culoare albă sau neagră, despre care vezi, p. 24): Gheorghe Dimitri Șăgune, Vreta N. Șăgune, Gheorghe Vreta N. Șăgune, Ion Șăgune, Naum Șăgune, toți așezați în Mișcolț.

În a doua lucrare Roja a încercat, cum am spus, să unifice graiul Macedoromânilor cu acela al Românilor din țară. Ideea nu era numai a lui. După cum am căutat să arăt într'un studiu intitulat « Aromânismele la Petru Maior », însuși Petru Maior a încercat să introducă în limba română cuvinti macedoromâne de origine latină. Era pe vremea curentului latinist, când cuvintele slave din limbă trebuiau eliminate, iar forma limbii apropiată de cea latină. La Macedoromâni numărul lor nu era prea mare; în schimb, existau cuvinte grecești, pe care Roja vroia să le înlocuiască cu cuvinte latinești din limba română. Iată două-trei fraze din limba lui Roja:

« Cui place multă grăire, nu scapă de peccate. Quare dorme multu, nu va se aibă stranie pentru acoperire. Quare și face cassa analtă, currundu va se o veadă apussa ».

În prima frază, avem două cuvinte dacoromâne: « place » și « peccate » care sunt înlocuite de Macedoromâni prin forme grecești. În schimb, ultimele două: « stranie » pentru « straie » sau « haine » și « apussa » pentru « joasă », sunt neschimbate aromânești.

Se presupune că, în afară de cele două lucrări citate, și de o disertație inaugurală la Viena, el ar fi scris și alte tratate medicale, între care ar fi și o carte despre epidemii, ce s'ar găsi aici la București.

Celălalt învățat Mihail G. Boiagi a publicat « Gramatica română sau macedoromână » tipărită în 1813 la

Viena, unde funcționa la un gimnaziu ca profesor de limba greacă. Este scrisă în limba germană și greacă, cu exemple și multe bucăți de citire în dialectul macedoromân. Lucrarea lui Boiagi se răspândea în toată campania, pe care o ducea în contra Românilor din Pind, în Grecia, vestitul dascăl grec Neofit Duca, fost profesor la Academia grecească din București și dat peste graniță afară, după ce mai întâi a fost bătut, imediat după venirea lui Gheorghe Lazăr în Muntenia.

Iată în ce termeni triviali se adresa Aromânilor acest pedant grec, oridecâteori aceștia ridicau pretenții de a se instrui în limba română: « Se laudă Aromânii că vor să constituie o națiune deosebită și nu vor să se unească prin limbă încetul cu încetul cu națiunea greacă, după cum s'au unit prin religie ». Și mai departe: « Așa sunt acei ce se prostesc cu limba aceasta românească, murdară și ticăloasă dacă este iertat să se numească limbă, cea care pretutindeni șchiopătează și nu-i urmarea unei limbi, având scârbă mare și rostire uricioasă ». La toate aceste alegațiuni, al căror ecou ajunge până la coloniile macedoromâne din Austria și Ungaria Boiagi răspundea demn și liniștit în prefața gramaticii sale « Românul n'are de ce să se rușineze de limba lui, din contra, el se va simți mândru când, reușind să-și cultive spiritual, limba maternă îl va urma bucuros, în orice caz mai bucuros decât ca multe alte limbi. Așa dar, din considerațiunile înșirate până aci, nu înțeleg flecăriile nedemne ale lui Neofit Duca căruia fiindcă nu cunoaște nicio altă i-ar fi plăcut să distrugă toate limbile din lume, pentru ca, în locul lor, să introducă limba sa macaronicească (cum o numesc în batjocură conaționalii săi). De altfel, zelul acestui învățat grec este atât de orb, încă dorește această înlocuire, deși el însuși pretutindeni declară că Românii sunt mai apti pentru cultură și mai sensibili la artele frumoase decât Grecii. Impins așa dar numai de orbire și de ignoranță ridicolă, el poate să întrebe într'un ton atât de provocător, unde au Românii țară, orașe, preoți, legi, nobile, etc.? ». În fine, gramaticul macedoromân, după ce continuă mai departe prefața, revenind la afirmările lui Neofit Duca, adaugă: « Hotențioși de ar fi Românii, totuși ar avea dreptu și datoria să se perfecționeze în limba lor » (XVII⁶⁷⁻⁸¹).

În rândul acestor doi învățați putem pune și pe Nicola Ioanovici, autorul unui dicționar macedoromân în cinci limbi « Dicționartru cinci limbe: ellinescu, grecescu, rumanescu, nemcescu shii (= și) madsarescu » rămas în manuscris în posesia Academiei Române. Acest Ioanovici, după cum am încercat să arăt într'un articol asupra activității sale, ține de familia Căliu, originară din Moscopole, stabilită la Timișoara. Din această familie macedoromână cunoaștem pe Gheorghe Ioanovici, nepot al lui Pavel Ioanovici, fiu al lui Ioan Căliu, de care s'a ocupat profesorul D. Braharu. În ce privește originea autorului dicționarului nostru, Nicolae Ioanovici, după cum el însuși mărturisește în prefața lucrării sale, este din Moscopole. El cunoaște perfect aromânește; de asemenea limbile: latina, greaca, modernă, germană și maghiară. Pentru frazele macedoromâne se servește de cunoștințele sale proprii. Limba lui se identifică cu aceea a textelor românești din Albania (LVII^{102, 108}).

Între învățații români din a doua categorie, locul de frunte îl ocupă marele cărturar Dimitrie Nicole Darvari. El era conștient de deosebirea ce exista între Aromânii și Grecii din Viena. A publicat în limba greacă o serie de lucrări cu caracter filosofic, pedagogic și educativ. O listă a lucrărilor sale a fost publicată pentru întâia dată în primul număr din faimoasa revistă ce apărea pe atunci la Viena; 'Ερμης ó λόγιος. Familia Darvari era originară din Vlahoclisura (Macedonia). Gheorghe Constantin Darvari era mare negustor și proprietar de imobile la Viena. Maramureșanul Vasile Ghergheli din Ciocotici, căruia îi ajutase la publicarea lucrării sale « Cod al manierelor elegante », îl numește: « ceteșienescu neguțătoriu și avutoriu a mai multe case din Vienna, fierbânte zelos spre cultura Romane nației sale » (XVII^{38 n}).

Despre Doctorul Constantin I. Darvari, care a profestat medicina la București și a publicat lucrări medicale, am vorbit la p. 80.

După el vine Constantin Emanuil Ghica de Djanfalva, numit de Carcalechi în Biblioteca românească din 1821 « bărbat prea învățat între Românii din Macedonia »; Vasile Papa Eftimiu care a publicat în 1807 o istorie a Greciei, tradusă din limba germană, cu afirmarea în titlu că este destinată pentru școala întemeiată de « frăția localnicii, din Viena Greco-Români 'ΡωμαίοιΒλάχοι » și în fine, Ioan Nicolidi de Pindo, medic vestit, originar din Gramoste.

Ioan Nicolidi de Pindo era mândru de originea sa grămușeană. De aceea, după cum Gheorghe C. Roja semna « Vallachus Moscopopolitanus », tot așa el, în teza sa de doctorat semna « Macedo-Grammostensis ». După ce a terminat școala primară din Gramoste, Ioan Nicolidi de Pindo a trecut în Sacișta pentru studii mai înalte. Pe vremea aceea exista în Sacișta un « colegiu » în care se studia știință, istorie, teologie. Fără voia părinților săi, el a plecat în Austria să studieze medicina. Ajuns la Viena, după câțiva ani de studii a obținut doctoratul și dreptul de a practica medicina în capitală ceea ce era un mare succes pentru el. Pentru meritele sa excepționale în practica medicinei, el a fost înnobilit în timp împăratului Leopold al II-lea, cu predicatul « de Pindo ». După un necrolog ajuns până la noi, Ioan Nicolidi de Pindo era foarte învățat, mare filantrop și om bun la suflet. Ajuta pe săraci vindecându-i de boale și dându-le medicamente. O parte din biblioteca sa, constând din clasicii greci, a dăruit-o

încă în viață comunității greco-valahe din Viena. În afară de tesa de doctorat, el a publicat, după baronul Störck, o lucrare despre sifilis și alte câteva articole mai mărunte. Se spune că avea obiceiul să scrie ca Turcii de pe vremea lui, ținând hârtia în palme și de multe ori stând în picioare (XCVI).

În afară de Ion Nicolidi, la Viena se afla și un nepot de frate al acestuia, Sterghie Eustatie Nicolide, înnobilit același timp cu unchiul său.

Contribuția Aromânilor la viața politică și culturală a Grecilor. Toate popoarele creștine din Peninsula Balcanică, până aproape de prima jumătate a sec. al XIX-lea, formau sub raportul culturii și al civilizației, o singură lume. Ideea călăuzitoare a acestei lumi era viața creștină, susținută de șeful suprem al spiritualității orientale care era Patriarhul din Constantinopol. Macedoromânii lipsiți de o biserică proprie, țineau direct de această spiritualitate.

În astfel de împrejurări, atunci când în Orient începu să bată un vânt de libertate, alături de marii patrioți care luptau pentru restaurarea Eladei în granițele imperiului bizantin, se găseau și Macedoromânii. Dela început ei s'au arătat cuceritori de măreția acestei idei. De aceea printre protagoniștii greci din patrie și din străinătate, lucrând pentru realizarea acestei idei, se găseau și Macedoromâni care, în multe privinți, formau sufletul mișcării.

În lipsă de izvoare, noi nu cunoaștem toate amănuntele acestei mișcări. Știm numai că înainte de 1800, acela care a tras clopotul de alarmă, vestind Grecilor de pretutindeni o nouă viață, a fost poetul revoluționar de origine macedoromână Riga din Veleștin sau, cum îi zic Grecii, Rigas Velestinlis (XVI și XCVII –a 368).

El era originar din Pind, vorbea românește și lucra în legătură cu frații săi români din patrie și străinătate.

Dându-și bine seama de faptul că o astfel de mișcare nu va putea fi dusă la bun sfârșit numai cu Grecii și Românii din patrie, Riga din Veleștin a trecut granița, venind întâi la București, într-o vreme când la noi grecismul era a tot stăpânitor, și, de aici apoi, a trecut la Viena. Acolo a intrat în legătură cu vestiții editori și tipografi aromâni Frații Marchide Puliu, despre care am vorbit (p. 82), originari din Sacișta în Pind; acestora le-a mărturisit planul său revoluționar și propaganda ce vroia să facă în Monarhia Austro-Ungară. Frații Puliu, aprobându-i planul, s'au angajat să-i tipărească versurile împreună cu vestita proclamație revoluționară, care trebuia să apară în taină, fără aprobarea autorităților locale. După apariția și distribuirea ei, el a fost nevoit să se refugieze în Triest, la alți negustori macedoromâni, unde a fost prins de autoritățile locale și predat Porții, care l-a trimis la Belgrad, unde a fost decapitat, în 28 Febr. 1793. Frații Puliu, care erau tot atât de vinovați pentru tipărirea proclamației, fiind supuși austriei n'au fost extrădați.

Amintesc aici că la această tipografie s'a tipărit în 1797 cartea macedoromână pentru școlile primare la Aromâni « Noua pedagogie », scrisă de protopopul coloniei românești din Posel Constantin Ucuta, despre care s'a vorbit mai sus (p. 77). Tot la această tipografie s'a imprimat și primul jurnal grecesc « Ephemēris », ca și alte multe reviste și scrieri de propagandă.

Cu toate greutatea ce a întâmpinat această mișcare, marea revoluție greacă ce a precedat războiul pentru eliberarea Greciei n'a putut fi înlăturată. La aceste două momente hotărâtoare pentru viața politică a Greciei moderne, contribuția Românilor din munții Pindului a fost atât de hotărâtoare, încât nu exagerăm când afirmăm că, printre eroii cu care s'a mândrit elenismul de mai târziu, un loc de frunte îl ocupă și căpitanii român Andruțu, originar din Vlaholivadi din Olimp; faimosul șef al Armatolilor, Căpitanul Buclivala, care la adânci bătrânețe s'a dus la Ierusalim; Hagi-Petru, pe care Turcii îl numeau Vlah-bei, în fine, Caciandoni, Diacu, Vlahu, Cionga și alții.

Grecii mai luminați au ținut seama întotdeauna de această contribuție a Românilor la renașterea politică a Greciei moderne. Astfel, în revista franceză « L'Hellenisme » din Iunie 1904, care apărea la Paris, cetim următoarele rânduri: « Acești Kutsovalahi au luat parte atât de activă în luptele pentru asigurarea existenței noastre naționale, încât și-au vărsat sângele și cheltuit banii pentru susținerea cauzei grecești ». Iar scriitorul francez Edmond About care a cunoscut atât de bine pe Greci, afirmă cu drept cuvânt că « Armatorii din Tesalia sunt aceia care au fondat prin jefă lor Grecia de astăzi » (LVIII₆₂).

Tot cam pe vremea aceea au răsărit din mijlocul Românilor din Pind câțiva poeți, care au scris versuri pline de avânt și caldă simțire, citite și astăzi de poporul grec cu multă plăcere. Printre aceștia cei mai de seamă au fost Valaoritis, Zalacostassi Cristalis, ultimii doi din comuna românească Siracu din Pind, care, împreună cu Riga din Veleștin, despre care am vorbit, au contribuit atât de mult la îmbogățirea literaturii și înfrumusețarea limbii grecești.

După constituirea Eladei în Stat independent, printre bărbații politici ai Greciei moderne, se ridică figura impunătoare a lui I. Coletti, la început medic particular al lui Ali-Pașa tiranul din Ianina, după aceea mare om de Stat al Greciei.

Român de origine din comuna Siracu în Pind, Coletti a apărut într-o vreme de frământări politice în Grecia,

în care patimile personale, mai mult decât la oricare alt popor balcanic, duceau câteodată la desbinări catastrofale. Coletti, cu temperamentul său liniștit, cu inteligența sa scăpărătoare, cu finețea și tactul său politic, știa să le potolească pe toate.

Rolurile lui în viața politică a Greciei au fost multe și variate. La urmă de tot a fost « trimisul extraordinar al primului rege al Greciei la Paris ».

Aici Coletti s'a întâlnit cu Ion Ghica în saloanele d-nei Champy, cu care s'a întreținut în românește. Coletti vorbea în dialectul macedoromân, iar Ion Ghica în limba literară. « Son Excellence le Général Coletti » - ne spune Ion Ghica - era înalt trupeș, frumos, îmbrăcat cu fustanelă cu mintean și cepchen alb, cusut cu găitanuri albastre ». Această memorabilă întâlnire ne este descrisă de scriitorul și omul politic român, în vol III din scrierile sale (XVII₂₁).

Dar Macedoromânii n'au dat Greciei moderne numai eroi naționali și oameni politici ci și învățați și, mai ales, evergești. Printre cei dintâi avem pe vestitul istoric Spiru Lambru, pe Pantazi, Zvolu și alții; printre cei din urmă, familia Sina din Viena despre care am vorbit. Membrii acestei familii au cheltuit sume mari pentru opere de binefacere în Grecia. Ei au ridicat la Atena localul pentru Academia Greacă, o capodoperă de arhitectură și cel mai frumos edificiu din capitala Greciei. "Weigand, care a vizitat această academie, regretă că marele donator macedoromân, odată cu edificiul, nu le-a putut dăruii Grecilor și pe academicieni: « nur Schade, dass er mit dem Gebaude nicht auch gleich die Akademiker mitschenchen konnte ». Gheorghe Averoff, originar din Aminciu, a cheltuit o bună parte din averea sa pentru flota greacă, a clădit stadionul din Atena pentru jocurile olimpice și a ridicat școli și spitale în mai multe orașe din Grecia.

Tot munificenții macedoromâne se datorește mărețul local pentru școala politehnică din Atena. O inscripție de pe frontispiciul localului arată ca întemeietori pe macedoromânii Sturnara, Mihail și Elena Toșița și Gheorghe Averoff. Ca recunoștință pentru toate aceste binefaceri, Grecii i-au ridicat lui Toșița în cimitirul din Atena un monument pe care, în mod ridicol, locul de naștere din inscripție l-au schimbat din Mețova în « Messovon », dându-i o factură grecească, spre a ascunde originea macedoromână a mărinimosului donator. Faptul a fost relevat tot de profesorul Weigand, care se exprimă în felul următor: « Dem Wohlthäter Tositsa hat man auf dem Friedhofe von Athen ein prächtiges Denkmal in Marmor gesetzt, dabei in lächerlicher Weise den Geburtsort desselben « Metsovo » in « Messovon » umgeändert, um dem Worte ein mehr griechisches Aussehen zu geben » (CX 1179).

Renașterea Românilor macedoneni prin școli naționale. Acțiunea învățaților patrioți macedoromâni din Austria și Ungaria, ca Gheorghe Const. Roja, Mihail Boiagi și alții, care au publicat lucrări în dialect cu scopul bine vădit de a produce printre Aromânii din Macedonia o mișcare pentru trezirea lor la conștiința națională, n'a reușit.

Pe vremea aceea propaganda greacă în Peninsula și chiar aici la noi în țară era atât de puternică, încât orice inițiativă în această direcție era condamnată să rămână fără niciun rezultat.

Abia când evenimentele politice din cele două Principate, cu prilejul revoluției din 1848, au silit pe unii bărbați de Stat și mari patrioți români, ca poetul Dimitrie Bolintineanu, generalul Cristian Tell, I. Ionescu dela Brad să treacă în Orient, s'a început, prin silința Macedoromânilor stabiliți la București, o nouă acțiune pentru cultivarea elementului românesc din Balcani prin școli naționale.

Trebuie să recunoaștem dela început, că, în această a doua perioadă de redeșteptare a conștiinței naționale la Macedoromâni, acela care pentru întâia dată a deșteptat interesul publicului românesc din țară pentru soarta Macedoromânilor a fost Dimitrie Bolintineanu. În acest scop, el a publicat un volum de călătorii în Macedonia, în care a încercat să redea o parte din frumusețile regiunilor locuite azi de Macedoromâni. Nu se știe dacă autorul a făcut aceste călătorii la fața locului, sau le-a descris din simplă închipuire. Intr'un mic studiu făcut în acest scop, mi-am exprimat părerea că el n'a călătorit în Macedonia. În vremea lui și chiar înainte, obiceiul de a publica călătorii în Orient, fără a-l cunoaște, era destul de răspândit. Cu toate acestea, apariția descrieri lor de călătorie ale lui Dimitrie Bolintineanu, numai cu câțiva ani înainte de înființarea primelor școli românești în Macedonia, a fost clopotul de alarmă care a trezit opinia publică din țară și a deșteptat nădejdi noi în inimile fraților români din Macedonia. Fără călătoriile lui Dimitrie Bolintineanu, Macedoromânii ar mai fi rămas încă multă vreme necunoscuți. Bolintineanu a fost acela, care, chiar atunci când a exagerat, s'a silit să-i înfățișeze marelui public din țară într'o lumină cât de simpatice. Și încercarea lui n'a rămas zadarnică. Apariția acestor călătorii, scrise cu atâta căldură, n'a fost numai o revelație pentru publicul românesc, care abia dacă auzise despre existența Macedoromânilor, dar a trezit în inimile Românilor macedoneni stabiliți în țară speranțe pentru salvarea din ghiarele grecismului a fraților rămași în patrie.

De altfel, și alți patrioți români din țară, care cetiseră în autorii străini despre acești Români, ar fi voit să se ducă în mijlocul Macedoromânilor. Printre aceștia era și Nicolae Bălcescu care dorise să plece în Macedonia,

înaintea lui Bolintineanu. Fapt este că curentul de simpatie pentru soarta acestor Români devenise în vremea aceea atât de puternic, încât în 1860, în București s'a format un comitet, în fruntea căruia se aflau cele mai marcante personalități din țară, ca: C. A. Rosetti, Dimitrie Bolintineanu, Cezar Boliac, Cristian Tell și alții, al cărui unic scop era să procure mijloace pentru începutul unei acțiuni culturale la Românii din Macedonia. Acest comitet, la început, a redactat un manifest scris în românește și grecește, care trebuia să fie trimis la Românii din Macedonia. Apoi, s'a deschis prima școală românească (1864) de către institutorul macedoromân care învățase 3-4 ani carte românească la un liceu din București, Dimitrie Atanasescu, originar din comuna Târnova de lângă Bitolia.

Acesta este începutul.

Dimitrie Bolintineanu ca scriitor, Dimitrie Atanasescu ca apostol și fecund autor de cărți didactice au fost ctitorii școalelor românești din Macedonia, întreținute de Statul românesc.

Activitatea dascălului, care ducea o nouă învățătură printre Românii din Peninsula Balcanică, deși la început a cunoscut multe piedeci din partea școalei grecești, n'a rămas fără răsunet în celelalte comune românești. După școala din Târnova s'au deschis altele. Numai că lipseau institutorii. Pentru acest scop, s'a ales un număr de tineri Macedoromâni care au fost aduși în țară de părintele Averchie, spre a studia, și a fi apoi întrebuințați ca dascăli în Macedonia. Acești tineri au fost aduși în țară în două serii: în prima serie erau zece, toți originari din Pind; în a doua, optsprezece, între care se găseau și câțiva din Macedonia.

În modul acesta școlile se înmulțeau din an în an, în așa fel încât, după o activitate de 36 de ani, în 1900, Macedoromânii aveau în sudul Peninsulei Balcanice 6 școli secundare: 113 școli primare și mai multe biserici, în care serviciul divin se oficia în limba română. Toate aceste școli înființate în bună parte prin activitatea și directă conducere a inspectorului Apostol Mărgărit, mai în urmă au fost înmulțite și sistematic reorganizate de Administratorul, mai târziu Consulul general la Salonic, George C. Ionescu, în prezent pensionar la București.

Acum mai trebuia rezolvată chestiunea bisericească, în virtutea căreia Macedoromânii puteau avea episcopii lor, care să le sfințească bisericile și să le hirotonisească preoții. În anul 1905, guvernul român a reușit să realizeze pe lângă guvernul turc și această ultimă dorință. Acum totul ar fi mers bine, dacă, în urma revoluției Junilor Turci, nu s'ar fi precipitat evenimentele cu izbucnirea războiului balcanic, în urma căruia a urmat desmembrarea elementului românesc între statele învingătoare: Grecia, Serbia și Bulgaria. (XVII₃₈).

În ce privește starea culturală la Meglenoromâni, nu cunoaștem nimic până în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, când au început să se deschidă primele școli românești în comunele lor. Până atunci, ei se instruiseră cum puteau și mai ales cât puteau, în limba slavă din contactul lor cu Slavii din comunele vecine, și, în limba greacă, din contactul lor cu biserica, în care limba de serviciu a fost grecească.

Înainte de școlile românești, ei n'au avut școli slave. În schimb au avut școli grecești. Acestea n'au influențat câtuși de puțin asupra limbii sau asupra sentimentelor lor naționale. Sub acest raport, ei s'au considerat întotdeauna deosebiți de Greci și de Slavi.

Năzuința de a se cultiva în limba maternă a început să se arate la ei încă din 1864, adică cam atunci, când Dimitrie Atanasescu, marele dascăl al românismului din Macedonia, deschidea primele școli naționale în mijlocul Macedoromânilor.

Cu toate acestea, ei n'au ajuns să cunoască școala românească prin Macedoromâni. Pe vremea aceea, contactul dintre Meglenoromâni și aceștia lipsea atât de mult, încât nu numai oamenii din popor, dar chiar cărturarii macedoromâni nu aveau o idee clară despre existența unei populațiuni românești în Meglen.

Meglenoromânii au aflat despre poporul român și despre limba română la Sfântul Munte. Încă înainte de 1864, un oarecare Ioan Popa-Gheorghe din Oșani (Meglen), vroind să se călugărească, a plecat la Sfântul Munte. Fiind însurat, călugării greci n'au vroit să-l primească la mănăstire. Atunci s'a dus la schitul românesc Prodrom. În acest schit el a petrecut o iarnă întreagă, învățând românește. După aceea s'a întors în Meglen ca preot, introducând în biserică limba română. Cu toate că patriarhia greacă din Constantinopol l-a pedepsit pentru această inovație în biserică, totuși întrebuințarea limbii române printre săteni s'a întins din ce în ce mai mult și, numai după câțiva ani, cu ajutorul dascălilor macedoromâni, Meglenoromânii au deschis școli românești (XX II 9).

Societatea de Cultură Macedoromână. Acțiunea pentru trezirea Românilor la conștiința națională prin școală, întreprinsă de guvernul român din țară, la început, n'a mers tocmai așa de ușor. Greutățile și piedecile proveneau din faptul că această inițiativă era luată într-o vreme când populațiunile din Balcani se găseau în fierbere sub amenințarea bandelor de insurgenți formate de Bulgari, Greci și Albanezi. În astfel de împrejurări, Turcii nu înțelegeau rostul unei acțiuni pur culturale, chiar atunci când ea se făcea în folosul unei populațiuni care nu avea

niciun interes politic. Guvernul român, la rândul lui, nu se putea angaja prea mult, mai întâi pentru că avea prea puțină trecere la Poartă, al doilea, și din cauza atitudinii ostile a Patriarhiei, care era foarte indispusă în urma secularizării averilor bisericești dela mănăstirile din țară.

În astfel de împrejurări, o acțiune în interesul acestor Români putea începe numai pe cale particulară și dela oameni care cunoșteau întreaga situațiune a elementului românesc din sudul Dunării. Aceștia nu puteau fi alții decât Macedoromânii stabiliți în țară. De fapt, ei au și început să se miște, în fruntea unor patrioți ca Dimitrie Cazacovici, ajuns mai târziu membru activ al Academiei Române, Iordache Goga, Zisu Sideri și Dimitrie Bolintineanu, reușind să formeze în anul 1860 un prim comitet despre care am pomenit mai sus, compus din cele mai distinse personalități din țară: C. A. Rosetti, Cristian Tell, Cesar Boliac și V. A. Ureche.

Imediat după constituire, comitetul astfel compus a adresat Românilor macedoneni din Peninsula Balcanică un călduros manifest, din cuprinsul căruia ei aflau pentru întâia dată că nu sunt singuri pe lume în locurile îndepărtate unde se găsesc și că au frați mai mari care se interesează de soarta lor.

Este de prisos să arăt aici că sufletul acestui comitet era V. A. Ureche, acest mare patriot și neobosit luptător pentru cauza tuturor Românilor de peste hotare, nu numai pentru soarta Macedoromânilor.

În urma stăruințelor depuse de acest prim comitet, s'au înființat, începând dela 1864, primele școli românești în Macedonia. Tot în urma stăruințelor lui s'au trimis primele cărți românești în Macedonia și s'au adus din Epir, Tesalia și Macedonia, aici în țară, primii elevi, înființându-se o școală macedoromână cu internat și cu un program făcut anume pentru pregătirea acelor tineri, care trebuia să învețe mai întâi bine limba literară și ceva latinește, și numai după aceea să treacă la liceul Sf. Sava pentru învățături mai înalte.

În urma acestor promițătoare începuturi pentru cultura Românilor din Macedonia, eforturile Comitetului nu ajungeau. Acum și numărul Românilor macedoneni din țară, care se interesau de mersul cauzei românești în Macedonia, se mărea din ce în ce mai mult. În astfel de împrejurări, s'a simțit nevoia ca, în locul comitetului, să se fondeze o societate care să cuprindă cele mai marcante personalități din țară. Această societate s'a și constituit sub numele de « Societatea de Cultură Macedoromână », în forma în care există și astăzi.

Prima adunare a avut loc la 23 Septembrie 1819 în sala Ateneului Român.

Această memorabilă ședință a fost ținută sub înalta președinție a Mitropolitului Primat Calinic Miclescu; secretar fiind V. A. Ureche. În Consiliul de Administrație de 35, ales de adunare, figurau, pe lângă fruntași macedoromâni din țară, cele mai distinse și marcante personalități din lumea politică și literară dela noi, ca Dumitru Brătianu, C. A. Rosetti, Principele D. Ghica, Ion Câmpifleanu, Dumitru Sturdza, General Tell, George Chițu, Vasile Alecsandri, Titu Maiorescu, Iacob Negruzzi și alții.

Entuziasmul stârnit la fondarea ei era atât de mare, încât adeziunile veneau dela cele mai distinse personalități din țară. Sub acest raport mă mulțumesc să arăt aci că însăși Doamna Elena, care pe vremea aceea se găsea la Paris, a cerut să fie înscrisă la Societate cu cei doi fii ai ei, Alexandru și Dumitru, după cum rezultă din următoarea scrisoare, pe care a adresat-o cu data de 9 Iulie 1880 ¹⁾:

« Monsieur,

L'etat de ma santé ne m'a pas permis de répondre plus-tôt à la lettre par a quelle vous m'avez fait connaître et l'existence de la Société d'Instruction Macédo-Roumaine et la noble mission qu'elle s'est donnée.

Pour empêcher la denationalisation des nombreux Roumains répandus sur le sol de la Turquie d'Europe, vous faites appel à tous. Pour parer aux dangers qui menacent nos intéressants congénères, vous projetez d'élever et de subventionner des écoles roumaines dans les contrées transdanubiennes et surtout en Macédoine. Rien de plus sage ni de plus efficace en effet pour entretenir chez eux l'étude de la langue, de la religion, de l'histoire et des mœurs de leurs pères.

Votre entreprise est vraiment patriotique Monsieur, elle sera bien accueillie et généreusement encouragée en Roumanie. Je m'associerai de tout coeur dans la limite de mes moyens, aux efforts que vous tentez.

Aussi bien la Société d'Instruction Macédo-Roumaine vient-elle répondre à une grande pensée du Prince Couza. Ce n'est pas à vous que j'apprendrai, Monsieur, que le Prince subventionna d'abord sur sa cassette privée plusieurs écoles roumaines de Bulgarie et de Macédoine, les quelles reçurent plus tard une dotation de l'Etat, si j'ai bonne mémoire. Il me souvient encore que le Prince sur les indications de Monsieur C. Négri, et de Monsieur D. Bolintineanu, qui avaient visité ces populations, fit venir un certain nombre de jeunes Roumains de la Macédoine à Bucarest pour y compléter leur éducation et former le noyau d'une sorte d'Ecole Normale qui devait être une pépinière de professeurs pour les écoles roumaines d'au delà du Danube.

Ces institutions ont-elles disparu et, dans ce cas, voulez-vous les ressusciter? Ou bien, ont-elles subsisté jusqu'ici et voulez-vous profiter des circonstances politiques pour les revivifier et revendiquer le droit de tendre une

main protectrice à nos frères de Macédoine? Dans tous les cas, la Société que vous présidez est une oeuvre patriotique. Je tiens à honneur d'être inscrite avec mes deux fils, Alexandre et Démètre, au nombre de vos adhérents.

Croyez, Monsieur, à mes sentiments d'estime particulière.

Princesse *Hélène Couza*. »

Paris 7 Juillet 1880.

¹⁾ Conținutul acestei scrisori mi-a fost comunicat de d-l Victor Papacostea, căruia îi exprim, aici, mulțumirile mele.

Imediat după constituirea Societății, un apel semnat de patru membri din consiliul de 35 cu V. A. Ureche în frunte a fost trimis ziarelor din țară în care, după ce se expunea în mod amănunțit felul cum gândește această Societate să întreprindă acțiunea pentru apărarea intereselor naționale ale Românilor din sudul Dunării, le cerea să-i ajute în această luptă, prin luminarea opiniei publice din țară. Tot atunci Societatea de Cultură Macedoromână a organizat ținerea de conferințe pentru o mai bună orientare a publicului românesc în problemele naționale din Balcani.

Spre a ne putea da seama de efectele acestei acțiuni, trebuie să ne amintim că, pe vremea aceea, toată activitatea oficială a Statului Român se reducea la întreținerea a câtorva școli primare. Ele erau prea puține față de numărul Aromânilor care se instruiseră la școlile grecești. Este drept că pe atunci inițiativa Statului nostru de a se ocupa de soarta unor Români pierduți în mijlocul celorlalte popoare balcanice era hotărâtoare pentru trezirea lor la conștiința națională. Cu toate acestea ea singură nu ajungea, mai întâi, din cauza atitudinii de suspiciune a autorităților turcești care, în orice îndeletnicire cultura în Macedonia, susținută de afară, vedeau, un pretext pentru acțiune pur politică, al doilea și din cauza intrigilor venite din partea Patriarhiei din Constantinopol.

Sub regimul turcesc înființarea unei școli românești era una din încercările cele mai grele. Pentru aceasta se cerea existența unei comunități românești recunoscută de autorități locale, ceea ce nu se putea obține ușor, fiindcă era supusă direct autorității spirituale a Bisericii grecești, reprezentată prin Patriarhia din Constantinopol. Pentru emanciparea ei de sub această autoritate, se cerea multă abilitate. Aci venea intervenția Societății de Cultură Macedoromâne prin oamenii ei din țară, de obicei Macedoromâni de origine, care aveau legături cu Românii din Macedonia, dându-le instrucțiuni asupra felului cum trebuie să procedeze la întemeierea comunităților românești, care înlesneau obținerea unei autorizații. Pentru acest fel de operațiuni, în cele mai multe cazuri, Societatea se adresa pe cale particulară învățătorilor. Pe vremea aceea un învățător sau institutor nu se mulțumea să-și facă numai orele de cursuri la școală. Adevărata lui activitate începea după ce ieșea din școală, prin vizitele pe care le făcea la Aromâni, sfătuindu-i, îndemnându-i și îmbărbătându-i să facă totul pentru triumful cauzei naționale.

Cât de mult a lucrat Societatea de Cultură Macedoromână în această direcție în primii ani de existență, se poate vedea și din turburarea ce s'a produs la Fanar, imediat după constituirea ei, după cum rezultă din conținutul circulărilor pe care Patriarhia din Constantinopol le trimetea Mitropoliților și Episcopilor din Macedonia, Epir, Tesalia și Albania. Iată una din aceste circulări, tradusă în românește:

« Prea Sfinte Mitropolit al Pelagoniei și prea Venerabil « Exarh al Macedoniei Superioare! ... ».

« Prin scrisoarea noastră particulară și sinodală cu data de 30 Octomvrie trecut, v'am înștiințat confidențial că nu de mult s'a format în București o Societate cu numele de « Societate de Cultură Macedoromână » și în același timp am atras atențiunea Sfinției Voastre asupra unor articole ale statutelor sale organice și v'am recomandat discrețiune. Asemenea prin scrisoarea noastră patriarhală, v'am încunoștințat că de curând am adresat un takrir Inaltei Porți. Prin acest takrir am pus afacerea sub ochii guvernului otoman, făcându-l să întrevadă marile desordini și pericole care amenință Statul turcesc și Biserica noastră. I-am arătat de asemenea necesitatea de a atrage atențiunea guvernatorilor generali din provincii și prin ei sub guvernatorilor, pentru ca, cu concursul Arhiepiscopilor noștri, școalele și Bisericele grecești să nu fie încredințate Românilor. Inalta Poartă, în urma acestui takrir, a dat ordinele necesare. Așa dar vă recomand Sfinției Voastre să lucrați de acord cu autoritățile turcești, veghind ca Biserica și Școala să fie la adăpostul celor mai mici mișcări venite din partea propagandei românești » (C-a).

În astfel de împrejurări, pe care noi de aici din țară nu le cunoaștem, menirea Societății de Cultură Macedoromână a fost întotdeauna de a apăra cu orice mijloace interesele românismului din Balcani, formând sub acest raport, puntea de legătură între elementele active din mijlocul acelui românism și între elita

conducătorilor din țară. În acest scop, la început, ea a desfășurat o activitate foarte mare aproape în toate direcțiile, prin publicarea de articole și studii în țară și străinătate pentru apărarea cauzei Aromânilor, prin trimiterea de delegațiuni politice la diferitele congrese în străinătate, prin răspândirea de cărți românești și înființarea de școli în Macedonia întreținute de Macedoromânii înstăriți din țară, prin publicarea de cărți științifice și literare, prin încurajarea și îndemnarea tinerilor macedoromâni care veneau pentru studii în țară, în fine, prin orice alte mijloace, menite să întrețin și să progreseze lupta pentru salvarea elementului românesc din sudul Dunării, atunci când se va hotărâ în mod definitiv de soarta fraților noștri din Peninsula Balcanică.

Toată această activitate condusă cu multă abilitate de toți președinții ei: V. A. Ureche, Doctorul Leonte, Iuliu Valaori, Doctorul Petre Topa, Doctorul Șt. Petrașincu, a variat după timp și împrejurări. În orice caz, niciodată ea nu a pierdut din vedere scopul ei suprem care a fost și este de a fi folositoare Românilor macedoneni la ei acasă, prin întărirea școalei și culturai naționale, și, aici în țară, prin apărarea intereselor lor colective, oricâteori împrejurări nenorocite ca acele care au urmat după războiul mondial i-au forțat să se expatrieze, așezându-se în Cadrilater.

Literatura macedoromână. Acțiunea românească în Macedonia n'a contribuit numai la trezirea sentimentului național la Aromâni dar și la înfîrîparea unei literaturi dialectale din care, cu timpul, s'a putut forma o limbă unitară pentru toate tulpinile românești din sudul Peninsulei Balcanice, afară de Meglenoromâni care vorbesc o limbă puțin deosebită de a Macedoromânilor.

Chestiunea limbii, din care Macedoromânii, cu timpul trebuia să-și formeze un instrument de cultură, pune a problemă foarte grea pentru instrucția lor în școală. Limba greacă, pe care o avuseseră ei până la începutul acțiunii românești în Macedonia, o învățau de nevoie pentru necesitățile lor comerciale. Această limbă la Români din Pind și Tesalia, care veneau mai des în atingere cu Grecii, se putea însuși ușor. La nord însă, în Macedonia și Albania, unde lipseau Grecii și nu era vorbită în popor, ea prezenta greutăți foarte mari. În acele părți se vorbește aromânește, albanezește, bulgărește, însă în niciun fel grecește. Din cauza acestei necunoștințe totale a limbii grecești se explică în parte faptul de ce primele texte aromânești, cum sunt «Protopiria » lui Cavallioti, «Lexiconul în patru limbi » al lui Daniil Moscopoleanul, în fine «Codex Dimonie » și altele, au fost scrise de Aromânii din Macedonia și Albania, nu de cei din Pind și Tesalia. Aceștia cunoscând limba greacă, în biserică simțeau mai puțin nevoia să audă cuvântul lui Dumnezeu și în limba lor maternă. La nord, din contră, Aromânii necunoscând această limbă, simțeau mai mult necesitatea traducerii cărților bisericești în dialect.

Însă cu introducerea limbii literare în școlile lor, problema limbii la Aromâni, care vorbeau în dialect, rămânea tot nerezolvată. Ea prezenta mari greutăți pentru lectura lor de acasă. Tinerii aromâni, care apuiau să treacă prin școlile secundare, cunoșteau atât de bine limba literară, încât se puteau ușor instrui numai în această limbă. Din contră, acei care isprăveau numai clasele primare, cu toate că reușeau să o învețe în oarecare măsură, după câțiva ani o uitau. Pe de altă parte aceștia din urmă formau majoritatea celor rămași acasă, îndeletnicindu-se cu comerțul și meseriile.

Din pricina acestor greutăți, dela început, s'a simțit nevoia creării unei literaturi dialectale, redată într'o limbă unitară înțeleasă de toți Macedoromânii.

Începuturile au fost foarte promițătoare. În urmărirea acestui scop, s'au tradus părți din sfânta scriptură, s'au creat reviste și jurnale, în care prima pletoară de poeți și scriitori macedoromâni, ca: Mihail Nicolescu, Constantin Belimace, George Murnu și alții, au publicat bucăți literare, a căror lectură a format multă vreme hrana sufletească a Românilor din sudul Dunării. Mai în urmă, această literatură a fost îmbogățită prin contribuțiile scriitorilor mai tineri, ca Nuși Tului, N. Bațaria, Ion Foti, Marcu Beza, G. M. Samarineanu, Nicolae Velo, Z. A. Araia și alții. O expunere mai amănunțită a acestei literaturi a fost făcută de Tache Papah'agi, care a editat și o bibliotecă cu transpuneri în limba literară a celor mai reprezentativi poeți macedoromâni.

În ce privește literatura populară, s'au publicat frumoase și bogate colecții de cântece și basme datorite lui Pericle Papahagi. Culegeri parțiale fuseseră făcute înainte de D. Caragiani, publicate în «Convorbiri Literare», de Vangheli Petrescu din Crușova, în «Mostre de dialectul macedoromân», de Dr. G. D. Obedenaru, publicate de Ion Bianu, în fine, de profesorul G. Veigand în opera sa «Die Aromunen». Traduceri în limba germană, în afară de culegerile lui Weigand, avem pe acele ale lui Martin Löpelmann «Aus der Volksdichtung der macedonischen Rumänen». Transpuneri în limba română din basmele aromânești avem de Iulia Murnu «Poveștile Pindului».

În culegerea de basme publicată până acuma de Pericle Papahagi, ni se prezintă un material bogat și impresionant de variat. Ea cuprinde povestiri simple și naive cu atâta comic și humor, încât ele ar putea sta alături de basmele popoarelor celor mai culte. Filologul Alexandru Philippide, care a cunoscut mai de aproape bogăția de imaginație a acestor basme, a afirmat cu drept cuvânt că ele întrec în frumusețe poveștile din dialectul dacoromân:

«După mine, basmele macedoromâne sunt mai frumoase decât cele dacoromânești ». (Alexandru Philippide, *Originea Românilor*. Iași, 1927, vol. II p. 562).

În schimb, poezia lor populară este relativ săracă.

Cineva, dacă va lua în mână culegerea intitulată « Din literatura poporană a Aromânilor » de Pericle Papahagi, va vedea că, din 1055 de pagini, format mare, numai 238 conțin versuri populare cu transpunere literară. Restul cuprinde jocuri copilărești, ghicitori, proverbe, etc.

Faptul acesta ne surprinde cu atât mai mult, cu cât păstorii aromâni duceau o viață foarte prielnică pentru dezvoltarea unei literaturi mai bogate. Trăind cu turmele veșnic în munți, ei au prilejul să vină foarte des în contact cu intimitatea naturii. Cu toate acestea, din puținele poezii populare ce avem în această culegere, rezultă că Aromânii prea puțin și-au exprimat dragostea pentru natură, pentru codru, pentru munte, etc.

Sub acest raport ei nu s-au putut ridica nici pe departe la înălțimea imaginilor și frumuseții lor, pe care ni le oferă poezia populară la Dacoromâni.

În preocupările lor cu păstoritul transhumant sau seminomad, anotimpul pe care păstorii români din Pind îl așteaptă cu nerăbdare este primăvara, când ei pornesc cu oile la munte. Cu toate acestea, puține sunt cazurile, când, în cursul acelor peregrinări pline de atâta farmec, întâlnim tresăriri în fața muntelui sau a codrului înfrunzit.

Este drept că încă nu avem o culegere completă a poeziei lor populare. Totuși judecând după felul cum se oglindește viața lor spirituală în ceea ce ne oferă versurile din culegere amintită, avem impresia că frumoasele lor calități dovedite în viața practică nu-și găsesc corespondentul ideal în domeniu literar.

Toată literatura lor populară se reduce mai degrabă la exprimarea unor simțiri mai mult de ordin primar, ca bocet, cântece haiducești - în care este vorba de isprăvile căpitanilor Fetu-Mare, Caciandoni, Bacola, Zerva, Zidru, Hagi-Bira, Nicc Dema și alții - cântece de nuntă, cântece de dragoste (foarte puține), balade, din care, după mine, una singură « Punte din Arta » este cu caracter popular, celelalte fiind plăsmuite de cârturari. În fine, câteva versuri (și ele foarte puține!) referitoare la viața lor pastorală, versuri în care D. Caracostea a putut găsi o variantă a « Mioriței », cu un fond ce prezintă « izbitoare asemănări » (XXIII).

STĂRILE ACTUALE

Astăzi situația Românilor macedoneni este gravă. Economiceș e cea mai mare parte din ei sunt ruinați. În anul 1928, când am călătorit pentru ultima dată în sudul Peninsulei Balcanice, am rămas profund impresionat de mizeria economică în care se găseau.

Această situație le-a fost creată Macedoromânilor atât din cauza luptelor ce s'au dat pe vremea primului război mondial chiar în centrele lor, cum au fost acele situate la nord de Florina, cât și din pricina transformărilor politice ce au urmat după război. Fapt este că situația Românilor din Bitolia, cu satele și târgurile din apropiere, este, sub raportul economic, dintre cele mai rele. Orașul Bitolia a fost golit de cea mai mare parte a negustorilor macedoromâni. Pe mulți din ei i-am întâlnit în Florina și Salonic, pe alții în Scopie și alte orașe din nordul Macedoniei. În locul lor au invadat țărani din satele bulgărești. Comunele mari din apropierea Bitoliei, ca Nijopole, Târnova, Magarova sunt în ruine. În Moloviște din 500 de case mari, numai 80 erau locuite de un număr de Români cărbunari. Ceilalți au plecat din comună, unde nici până azi nu s'au întors.

În satele din apropierea Vodenei și a Veriei stările de lucruri nu sunt mai bune. Acolo Românii păstori depredați de munții lor atât de necesari pentru întreținerea turmelor de oi, s-au văzut nevoiți parte să părăsească satele lor mutându-se aici în țară, parte să-și vândă vitele spre a se apuca de comerț. În orice caz, starea celor rămași acasă este destul de precară. În aceeași situație se găsesc, în parte, și Românii din Epir și Albania. Aceștia, în urmă de tot, au avut de suferit și din cauza rechizițiilor în oi, cai și catări - singurul lor avut - făcute de autoritățile grecești în timpul luptelor ce s'au dat între armata greacă și cea italiană, chiar în apropiere așezările lor.

Cercetătorul care va întreprinde astăzi o călătorie la acei Români nu va mai găsi starea înfloritoare de mai înainte văzută de mine și descrisă de toți călătorii străini care au cercetat pe acești Români la ei acasă. Din contră, în orașele și satele lor va da de o mizerie de nedescris.

Aceeași schimbare s'a produs și în viața lor culturală.

În urma intervenției României în războiul balcanic, prin tratatul din București (1913), Grecia, Serbia și Bulgaria angajau să asigure Macedoromânilor autonomia școlară bisericească. Aceste angajamente abia au început să fie aplicată când a izbucnit marele război.

În cursul aceluia război, o parte dintre Macedoromânii așezați în masivul Pindului, profitând de prezența armatei italiene de ocupațiune, într'un congres ținut la 27 Iulie 1917 la care au luat parte delegați din toate comunele din Pind s'au declarat independenți într'un Stat național-canton, sub protecția Italiei (CXVI).

În articolul « I. Kutso-Valachi », publicat în revista italiană « Le vie d'Italia », Giotto Dainelli arată entuziasmul cu care Aromânii au primit trupele italiene în Epir. Tot el povestește cum, pe vremea când Albanezii apuneau o rezistență înverșunată în contra trupelor italiene care înaintau în Epir, deodată le veni vestea că « in immediata vicinanza dei loro accampamenti, erano alcuni villagi, I cui abitanti si erano rifiutati di prendere le armi contro gli Italiani ». Surprinderea lor a fost mare, când au aflat că locuitorii satelor care refuzaseră să ia armele în contra Italienilor erau Aromâni (« quegli abitanti erano Kutso-Valachi ! »).

Din nenorocire această ocupațiune a armatelor italiene n'a ținut multă vreme. După câțva timp, ele retrăgându-se, armatele grecești au reocupat masivul Pindului, iar o bună parte dintre fruntașii macedoromâni, care luaseră parte activă la mișcarea pentru constituirea lor în Stat național, s'au refugiat în sudul Albaniei, de teama persecuțiilor grecești.

După încheierea armistițiului, Macedoromânii, printr'un memoriu adresat Puterilor la conferința păcii, au cerut crearea unui cămin independent, în legătură cu Albania. Propunerea lor, lipsită de sprijinul eficace chiar al guvernului român, care era preocupat de alte chestiuni mai importante, n'a fost luată în seamă.

Rămași fără sprijin, ei sperau să-și păstreze mai departe autonomia școlară și religioasă din fiecare Stat căruia aparțineau, autonomie garantată prin tratatul din București (1913).

Din nenorocire, nici ea nu li s'a mai acordat în toate statele.

Jugoslavia, aliata României, n'a înțeles să-și țină angajamentele luate prin tratatul din București, sub pretext nemărturisit că, dacă ar lăsa pe Macedoromâni să se instruiască în limba națională, atunci și cealaltă minoritate reprezentată prin Slavii din Macedonia, pe care Bulgarii îi socotesc după limbă de conaționali ai lor, ar cere să se bucure de aceleași drepturi. Dar în cazul acesta Statul sârb n'ar mai fi putut deschide în Macedonia de sub stăpânirea lui nicio școală cu limba de predare a Statului. Din cauza acestui inconvenient, imediat după marele război, bisericile românești au fost prefăcute biserici sârbești, iar școlile românești au fost desființate pentru totdeauna.

Cu acest procedeu neobișnuit de arbitrar, Jugoslavia s-a făcut vinovată de cea mai grozavă intoleranță față de

minoritati macedoromână, care, atât prin numărul ei relativ mare, cât mai cu seamă prin rolul covârșitor pe care îl joacă în viața economică a țării, se dovedește ca un element de valoare în Statul Jugoslav. Macedoromânii au pierdut în Jugoslavia cele mai frumoase biserici zidite din moși-strămoși cu banii lor proprii și cele mai înalte instituții de cultură, cum au fost un vechi liceu clasic cu localul lui propriu, o școală normală profesională de fete, toate în Bitolia, unde elita comerțului și intelectualității a aparținut din toate vremurile elementului românesc. Tot în Macedonia jugoslavă, Macedoromânii au pierdut școlile elementare, răspândite în toate comunele, târgurile și orașele mai mici, unde ei se găsesc în număr mai mare.

În Albania, la început, în curs de câțiva ani după război, școlile românești au fost lăsate să funcționeze mai departe. Mai târziu, ele au fost statificate, pentru ca, numai după un an-doi, să fie desființate. Dacă Jugoslavia, prin suprimarea școalelor românești, s'a făcut vinovată de cea mai grozavă intoleranță, Albania s'a făcut de cea mai mare ingratitudine. Albanezii din patrie și cei care fac averi la noi în țară știu că primele încercări de redeșteptare a conștiinței lor naționale s'au făcut în România, din inițiativa negustorilor albanezi așezați în București și în orașele din provincie, însă cu ajutorul intelectualilor și, mai cu seamă, a oamenilor de Stat din țară. În urmărirea acestui scop, s'au înființat societăți de cultură și s'au scos ziare și reviste albaneze, în fine, s'a făcut tot ceea ce putea contribui la afirmarea unei acțiuni albaneze în străinătate, cu scopul de a influența asupra soartei conaționalilor lor din patrie. Pe vremea aceea, România pentru Albanezi, era, după o expresie curentă în ziarele și revistele lor de atunci, « Franța Orientului, patria libertăților » (în limba albaneză: Vlahia asht Frangija e Lindies, vatan e lirimëvet !). Iată într'adevăr ce scria un mare patriot al Albanezilor în 1888: « Pe când fiii Albaniei lăncezesc, bărbați nobili, oameni mari ai României, cu o adevărată iubire fraternală, ne îmbrățișează cu căldură, ne dau azil de mântuire, ne încurajează întreprinderea noastră, oferindu-ne în același timp și bani, spre a putea continua opera începută » (cf. ziarul albanez « Shqipetari » Nr. 16 din 1888). Albanezii de astăzi le-au uitat pe toate. Ei speră că Românii noștri, care trăiesc în relațiuni de perfectă înțelegere cu Albanezii și, în afară de aceasta, vorbesc tot așa de bine albanezește ca și românește, mai curând sau mai târziu vor fi desnaționalizați.

În Grecia școlile și bisericile românești n'au fost închise. În schimb, autoritățile grecești fac Românilor, pe cale administrativă, tot felul de mizerii, dându-le să înțeleagă că, dacă-și trimit copiii la școlile grecești și se declară de Greci, vor fi tratați mai bine.

În afară de aceasta, imediat după marele război, pentru Românii din Grecia a urmat o altă nenorocire. Prin pierderea din partea Greciei a războiului din Asia, a urmat schimbul de populațiuni dintre Turci și Greci, în urma căruia, pentru 400.000 de Turci din Macedonia grecească, au trecut în Grecia 1.500.000 de Greci asiatici, insulari și din Traci: a bună parte dintre aceștia au fost așezați în comunele românești. Ceva mai târziu, o lege agrară a depozat pe proprietarii macedoromâni de toate livezile și de toți munții lor plini de pășuni necesare turmelor lor. În astfel de împrejurări, situația lor devenea foarte gravă. Cei mai mulți din ei, nemaiputându-se ocupa cu păstoritul, și-au vândut turmele de oi, cu toți caii catării spre a se ocupa cu comerțul. Dar foarte mulți au pierdut și, din cauza aceasta, o parte din ei s'au gândit să imigreze în țară. Aceasta însă nu s'a putut face decât numai pentru un număr de zece până la douăsprezece mii de păstori. Restul nu s'a mișcat din locurile lor.

Acest rest reprezintă azi câteva sute de mii de Macedoromâni cu așezări în mase mai compacte, după cum am văzut, în Epir, Tesalia, Albania și Macedonia. Ei nu cer în locurile în care se găsesc decât respectarea drepturilor lor la viața națională, cu biserică și școală românească. Acest drept li se cuvine atât pe baza vechimii și numărului lor în Peninsula cât, mai ales, pe temeiul contribuției lor binefăcătoare la prosperitatea economică și culturală a Sud-Estului European.

BIBLIOGRAFIE

<i>Albumul Macedo-Ramân</i> sub direcțiunea lui V. A. Urechii.	I
Jacques Ancel, <i>Peuples et nations des Balkans</i> , Paris (1930)	II
<i>Anonymi geographi descriptio Europae orientalis</i> , publicat în <i>Fontes historiae Daco-Romanorum</i> de G. Popa-Liseanu, București (1934)	III
Ion Arginteanu, <i>Istoria Românilor Macedoneni</i> , București (1904)	IV
<i>Arhiva Românească</i> . Anul I	IV-a
Dr. M. Arnaudoff, <i>Die bulgarischen Festbräuche</i> , publicat în «Bulgarische Bibliothek», Lipsca (1917)	V
Victor Bérard, <i>La Turquie et l'Hellénisme Contemporain</i> , Paris (1893)	VI
M. Beza, « Observații asupra poeziei populare la Aromâni », publicat în <i>Conv. Lit.</i> XLIII. București (1909) 1-30.	VII
Dr. V. Bologa în «Inchinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani », (1931), p. 31.	VII-a
S. S. Bopčev, «Coup d'oeil sur le régime juridique des Balcanes sous le régime ottoman », publicat în <i>Revue Internationale des Etudes Balkaniques</i> , I (1934-35)	VIII
Dr. Teodor Botiș, <i>Monografia Familiei Mocioni</i> . Fundația pentru Literatură și Artă «Regele Carol II », București (1939).	IX
Ami Boué, <i>La Turquie d'Europe</i> . I-IV Paris (1840).	X
C. A. Bratter, <i>Die kutzowalchische Frage</i> . Hamburg (1907).	XI
Maximilian Braun, <i>Die Slaven auf dem Balkan bis zur Bejreiung von der türkischen Herrschaft</i> , Leipzig.	XII
<i>Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale</i> , III-ème année, nr. 10-12	XIII
T. T. Burada în <i>Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie</i> II (1888). 96; G. Weigand, <i>Die Aromunen</i> II, 32; Th. Capidan, <i>Românii Nomazi</i> , 12 (unde se dă toată bibliografia), <i>Meglenoromânii</i> , I 39 urm	XIV
C. N. Burileanu, <i>I Romeni di Albania</i> , Bologna (1912).	XV
Nestor Camariano, «Contributions à la bibliographie des œuvres de Rigas Velestinlis », publicat în <i>Balcania</i> I (1938), 211-229	XVI
Th. Capidan. <i>Aromânii</i> . Dialectul aromân. Studiu lingvistic. Academia Română. Studii și Cercetări. București (1932)	XVII
Th. Capidan, <i>Elementul slav în dialectul aromân</i> . Academia Română Mem. Literare. Seria III, Tom. II, Mem. 4, București, (1924)	XVIII
Th. Capidan, <i>Fărșeroșii</i> . Studiu lingvistic asupra Românilor din Albania. București (1931).	XIX
Th. Capidan, <i>Meglenoromânii</i> . Istoria și graiul lor. Academia Română. Studii și Cercetări, vol. I, București	

	(1925)	XX
Th. Capidan, <i>Romanitatea Balcanică</i> (Discurs rostit la 26 Mai 1936 în ședința solemnă). Academia Română. Discursuri de recepție, București (1936).		XXI
Th. Capidan, <i>Românii Nomazi</i> . Capitolul: « Păstoritul aromân, vieța și îmbrăcămintea lui », Cluj (1926).		XXII
D. Caracostea, « Miorița la Aromâni », publicat în <i>Omagiu lui I. Bianu din partea colegilor și foștilor săi elevi</i> , București (1927), p. 91-108.		XXIII
Ion Caragiani, <i>Studii Istorice asupra Românilor din peninsula balcanică</i> . București (1929).		XXIII-a
Ion Caranica, <i>130 de melodii populare aromâne</i> , București (1937)		XXIV
St. Ciobanu, « Versuri poloneze necunoscute în opera Mitropolitului Moldovei Dosoftei », publicat în <i>Mélanges offerts à Charles Drouhet</i> ; Bucarest (1940)		XXIV-a
St. Ciobanu, <i>Contribuții privitoare la originea și moartea Mitropolitului Dosofteiu</i> (Discurs de recepțiune la Academia Română), București (1920)		XXV
Gh. Ciuhandu, « Comercianții «Greci» în părțile ungurene și în special în ținutul Aradului », publicat în volumul omagial <i>Fraților Alexandru și Ion Lapedatu</i> , București (1936)		XXVI
B. Conev, <i>Ezikovni vzaimnosti meždu Bălgari i Români</i> (Raporturile lingvistice între Bulgari și Români), Sofia (1921)		XXVII
E. M. Cousinéry, <i>Voyage dans la Macédoine</i> , Paris (1831), I-II		XXVIII
D. Cosmulei, <i>Datine, credințe și superstiții aromânești</i> " Pericle Papahagi, <i>Din literatura poporană a Aromânilor</i> , A. I. B. Wace and M. S. Thompson, <i>The nomads of the Balkans</i> . London		XXIX
Cvijič, <i>La Peninsule Balkanique</i> , Paris (1918)		XXX
<i>Dacoromania</i> , Buletinul Muzeului Limbii Române din Cluj.		XXXI
Petre Dejeu, <i>Monografia municipiului Oradea și județul Bihor</i> , Oradea (1926)		XXXII
C. Diaconovich, <i>Enciclopedia Română</i> . Vol. I-III, Sibiu (1898, 1900, 1904)		XXXIII
Vasile Diamandi-Aminceanul, <i>Românii din Peninsula Balcanica</i> , București (1938)		XXXIV
Sterie Diamandi, <i>Oameni și aspecte din istoria Aromânilor</i> , București (1940)		XXXIV-a
Silviu Dragomir, <i>Vlahii și Morlacii</i> . Studiu din istoria românismului balcanic, Cluj (1924)		XXXV
Eleftherudachi, <i>Epitomon Enghicopedicon Lexicon</i> (Dicționar prescurtat enciclopedic) în 12 vol. Atena (1935)		XXXVI
D. Găzdaru, « Contribuții privitoare la originea, limba și influența Mitropolitului Dosofteiu », Iași (1927), capitolul « Macedoromânismele în limba scrierilor Mitropolitului Dosofteiu », 3-4		XXXVII
Sergiu Georgiade, <i>Cercetări despre Românii de dincolo de Dunăre</i> , traducere din limba greacă, Craiova (1867)		XXXVII-a
Anastase N. Hâciu, <i>Aromânii</i> , comerț, industrie, arte, expansiune, civilizație, București (1936)		XXXVIII

I. G. von Hahn, <i>Albanische Studien</i> 1, Jena (1854)	XXXIX
Dr. Ludwig Hahn, <i>Rom und Romanismus im griechischrömischen Osten</i> , Leipzig (1906)	XL
Traian Herseni, <i>Probleme de sociologie pastoral</i> . Biblioteca de sociologie, etică și politică condusă de D. Gusti. Studii și cercetări București (1941)	XLI
L. H e u z e y, <i>Le mont Olympe et l'Acarnanie</i> , Paris (1860)	XLII
Carsten Höeg, <i>Les Saracatsans</i> , une tribu nomade grecque. I. Étude linguistique précédée d'une notice ethnographique. II. Textes (contes et chansons), vocabulaire technique, index verborum. Paris (1925). Vezi la aceasta și Th. Capidan, <i>Săracacianii</i> , publicat în <i>Dacoromania</i> IV (1926), 924-959 și Tache Papahagi, în <i>Grai și Suflet</i> III, 259-273	XLIII
<i>Inchinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani</i> , Cluj, (1931)	XLIV
N. Iorga, <i>Câteva știri despre comerțul nostru în veacurile al XVI-lea și al XVIII-lea</i> în Anal. Ac. Rom. (1916)	XLV
N. Iorga, <i>Comerțul românesc</i> Vol I și II, București (1929); <i>Scrisori de Negustori</i> (1935). <i>Studii și documente</i> . Note Polone etc. etc.	XLVI
N. Iorga, <i>Geschichte des rumänischen Volkes</i> , Leipzig (1926). I, 100	XLVII
N. Iorga, <i>Istoria Românilor din Peninsula Balcanică</i> . București (1919)	XLVIII
N. Iorga, <i>In Serbia de după războiu</i> . București (1927)	XLXIX
N. Iorga, <i>Operile lui Constantin Cantacuzino</i> . București	L
<i>Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig</i> , herausgegeben von dem Leiter des Instituts Prof. Dr. Gustav Weigand, B. 1 8, IV 136, V 192, VI 86	LI
C. Jireček, <i>Die Heerestrassen von Belgrad nach Constantinopel und Balkanpässe</i> (1877)	LII
C. Jiriček, <i>Staat und Gesellschaft im Mittelalterlichen Serbien</i> IV	LIII
C. Jireček, <i>Geschichte der Bulgaren</i> , Prag (1875). Vezi și Lubor Niderle, <i>Manuel de l'antiquité slave</i> . Tome I, harta dela sfârșit	LIV
Iulius Iung, <i>Römer und Romanen in den Donauländern</i> Innsbruck	LV
F. Kanitz, <i>Serbien</i> . Historisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859-1868, Leipzig (1868)	LVI
ΑΝΤΩΝΙΟΥ Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΥ, Τί εἶναι οἱ Κουτσόβλαχοι (Ce sunt Cuțovlahii?), ἐν Ἀθήναις (1939)	LVI-a
<i>Langue et Littérature</i> . Bulletin de la Section Littéraire, rédigé par Th. Capidan et D. Caracostea, Vol. 1 nr. 1	LVII
Victor Lazăr, <i>Die Südrumänen der Türkei und der angrenzenden Länder</i> , București (1910)	LVIII
William Martin-Leake, <i>Travels in Northern Greece</i> , I-IV, London (1835)	LIX
William Martin-Leake, <i>Researches in Greece</i> , Landon (1814)	LX

O. Lugoșianu, « Societatea femeilor române din 1815 », publicat în <i>Revista Nouă</i> , anul VII (1894) p.278-284. Vezi și altă bibliografie în lucrarea mea: <i>Aromânii</i> p. 40, nota	LX-a
Ioan Lupaș, <i>Mitropolitul Andrei Șaguna</i> , Sibiu (1909)	LXI
I. Lupaș, <i>Emanuil Gozdu</i> (1802-1870). Originea și opera sa. Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. Seria III, Tomul XXII, Mem.28. București (1940)	LXII
<i>Letopiseștele Moldovei și Valahiei</i>	LXIII
Vintilă Mihăilescu, <i>Excursia Societății regale române de geografie prin Jugoslavia și Albania</i> , București (1940)	LXIII-a
G. Murnu, <i>Istoria Românilor din Pind « Vlahia Mare »</i> , București (1913)	LXIV
G. Murnu, « Les Roumains dans la Bulgarie médiévale », publicat în <i>Balcania</i> (1938), I, 1-21	LXV
Iulia Murnu, <i>Poveștile Pindului</i> . Cartea satului. Fundația Culturală Regală « Principele Carol », București	LXVI
Vasile Th. Muși, <i>Un deceniu de colonizare în Dobrogea Nouă</i> (1925-1935), București (1935)	LXVII
T. Neș, « In memoriam ». publicat în revista <i>Țara visurilor noastre</i> , anul 1 nr. 3-4, p.3-6	LXVIII
Ion I. Nistor, <i>Bisericile și școala greco-română din Viena</i> . Academia Română, Mem. Sect. Ist. Seria III, Tom. XIII. Mem. 3. București (1932)	LXIX
Fr. Noptscha, « Die Herkunft des nordalbanischen Gewohnheitsrechtes des Kanons Lek Dukazinit », publicat în <i>Zeitschr. f. vergl. Rechtswiss.</i> XL, II-III, 371-375	LXX
Dr. M. A. Obedenaru, <i>Texte Macedoromâne, basme și poezii populare dela Crușova</i> , publicate de prof. I. Bianu. Edițiunea Academiei Române, București (1891)	LXXI
Gușu Papacoste, <i>Din zilele redeșteptării macedo-române</i> , publicat în <i>Conv. Lit.</i> LIV (1924), 585-622; Dr. S. Țovaru, <i>Problema școlii românești din Balcani</i> , București (1934)	LXXII
Victor Papacostea, « Esquisse sur les rapports entre la Roumanie et l'Epire », publicat în <i>Balcania</i> I (1938) 230-244	LXXIII
Victor Papacostea, <i>Teodor Anastasie Cavallioti</i> , București (1932)	LXXIV
Pericle Papahagi, « Coloniile aromâne (macedo-române) în fosta Ungarie », publicat în revista <i>Transivania</i> , anul 54, nr.4-5 (1923), 185-201	LXXV
Pericle Papahagi, <i>Din literatura poporană aromână</i> , București (1900); <i>Basme Aromâne</i> , București (1905). Vezi și Tache Papahagi, <i>Antologie Aromânească</i> , București (1922)	LXXVI
Pericle Papahagi, <i>Scriitorii Aromâni în secolul al XVIII-lea</i> (Cavallioti, Ucuta, Daniil), București (1909)	LXXVII
Tache Papahagi, <i>Antologia Aromânească</i> , București (1922)	LXXVIII
Tache Papahagi, <i>Din folklorul romanic și cel latin</i> , București (1923)	LXXIX
Tache Papahagi, <i>Images d'ethnographie roumaine</i> , București. Vol. I (1828), 115-173 și II (1930) 175-225	LXXX
Tache Papahagi, <i>La Români din Albania</i> , București (1920)	LXXXI

Valeriu Papahagi, <i>Aromânii moscopoleni și comerțul venețian</i> . București (1935)	LXXXII
Valeriu Papahagi, « Contribuții la istoria cărăvănăritului la Aromâni », publicat în <i>Lumina</i> , revista liceului român din Grebena, anul II (1938) nr. 4, p. 3-10	LXXXIII
Valeriu Papahagi, « Les Roumains et l'Albanie et le commerce vénitien aux XVII-e et XVIII-e siècle », publicat în <i>Melanges de l'ecole roumaine en France</i> , Paris (1931)	LXXXIV
Emile Picot, « Les Roumains roacedoniens en Autriche et en Hongrie », publicat în <i>Albumul Macedo-Român</i>	LXXXV
M. Popescu, « Bisericile de rit greco-oriental din Viena », publicat în <i>Revista Aromânească</i> , vol.I, nr. 2. (1929) 125-136	LXXXVI
Dr. D. I. Popovici, <i>O Cincarima</i> , prilozi pitanju postanka naše čaršije, Beograd, tradus în românește de C. Constante, <i>Despre Aromâni</i> , București (1934)	LXXXVII
F. G. H. L. Pouqueville, <i>Voyage dans la Grece</i> . Tome deuxième, Paris (1820)	LXXXVIII
Sextil Pușcariu, <i>Istoria Literaturii Române</i> , Sibiu (1930)	LXXXIX
Sextil Pușcariu, « Die Rumänen auf dem Balkan », publicat în revista <i>Berliner Monatsheft</i> , 19. Jahr. (1941)	LXXXIX-a
Gheorghe Racoveanu, <i>Gravura în lemn la mănăstirea Neamțu</i> , București (1940). Vezi și O. Tafrali, <i>Arta și Arheologia</i> , fasc. II – 12 (1935-1936), Iași (1936) 1-36	XC
Rădulescu - Codin, <i>Literatura, tradiții, obiceiuri din Corbii Mușcelului</i> . Academia Română, Din 'vieața poporului român, București (1929), 43, 47. Vezi Ștefan Pașca în <i>Dacoromania</i> , VI (1929-1930), 468	XCI
C. Récatas, <i>L'état actuel du bilinguisme chez les MacedoRoumains du Pinde et le rôle de la femme dans le Jangage</i> , Paris (1934)	XCII
<i>Revue Internationale des Études Balkanique</i> , Beograd	XCIII
Gheorghe Constantin Roja, <i>Untersuchungen über die Romanier ader sogenannten Wlachen, welche jenseits der Donau woken</i> , Pesth (1808), tradus în românește de Sergiu Hagiadi, <i>Cercetări despre Românii de dincolo de Dunăre</i> , Craiova (1867)	XCIV
Gheorghe Constantin Roja, <i>Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești care sunt literile Românilor ceale vechi</i> , Buda (1809)	XCV
St. Romanski, « Makedonskitě Romăni », publicat în revista <i>Makedonski Pregled</i> , Sofia, I kniga 5-6 (1925)	XCV-a
R. Rösler, <i>Romiinische Studien</i> . Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumâniens, Leipzig (1871)	XCVI
Dr. Fritz Ruland, « Rumänisches Volkstum auf der Balkanhalbinsel », publicat în <i>Volkstum im Südosten</i> , Viena, XVIII (1941)	XCVII
D. Russo, <i>Studii Greco-române</i> , vol. I (1939), p. 325-334. Vezi Dr. V Bologa în revista <i>Viața Medicală</i> nr. II (1928)	XCVII-a
Κωνστ. Σχέυθερης, <i>Ιστορία της αρχαίας και συγχρόνου οσχοπόλεως</i> , Atena (1928)	XCVIII
Ivan Sņegarov, <i>Istoria na ohridskata Archiepiskopia</i> , I 192 și părintele N. Popescu în <i>Biserica ortodoxa</i> , anul 52 (1934), 457	XCIX

Leo Spitzer, «Arom. MAMĂ kinderpapp, rum. MĂMĂLIGĂ « polenta », publicat în <i>Dacoromania</i> VIII	C
Virgiliu Stoicescu, <i>Românii din Macedonia</i> , București (1901)	C-a
Tafel, <i>De Thessalica ejusque agro dissertation</i> . Cf. și G. Murnu, <i>Istoria Românilor din Pind</i> , 133	CI
Thomascheck, «Die Varslavische Topographie der Bosnia, Herzegavina », publicat în <i>Mitteilungen der geograph. Gesell.</i> Viena (1880), XXIII	CII
A. I. B. Wace and M. S. Thampsan, <i>The nomads of the Balham</i> , Landon (1913)	CIII
Gr. Tocilescu, <i>Cronicul vechimei a Romana-Maldo-Vlahilor</i> , București (1901)	CIV
Johann Thunmann, <i>Untersuchungen ilber die Geschichte der östlichen europäischen Völker</i> , Leipzig (1774)	CV
W. Tomashek, <i>Zur Kunde der Haemus-Halbinsel</i>	CVI
S. Țovaru, « Medicii aromâni în trecutul țărilor române », publicat în <i>Tribuna Românilor de peste hotare</i> , anul II, nr.7-8 (1925)	CVII
Dr. S. Țovaru, « Un ilustru medic vienez de origine grămustean, primul sifiligraf roman », publicat în <i>Revista Macedo-română</i> , VoI. III, nr. 1-2 (1931), 36-53.	CVIII
Gh. Tu1bure, « Influența binefăcătoare și rolul important al coloniștilor macedo-români în istoria dezvoltării noastre culturale », publicat în <i>Familia</i> nr. I, seria II, an. II	CIX
G. Weigand, <i>Die Aromunen</i> . Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romänen ader Zinzaren, Bd. I, II, Leipzig (1895). Citatele se referă la vol. I	CX
G. Weigand, <i>Die Sprache der Olympos-Walachen</i> , Leipzig (1888)	CXI
G. Weigand, <i>Ethnographie van Makedonien</i> . Geschichtlich-nationaler sprachlich-statistischer Teil, Leipzig (1924)	CXII
G. Weigand, <i>Rumänen und Aromunen in Bulgarien</i> , publicat în <i>Dreizehnter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig</i> (1908) 1-105	CXIII
Albert Wirt, <i>Der Balkan, seine Länder und Volker in Geschichte, Kultur, Politik, Volkswirtschaft und Weltverkehr</i> . Berlin (1926)	CXIV
G. Vranoussis, « Ethnologische Differenzierungen in Epirus (Griechenland) », publicat în <i>Archiv für Anthropologie Völkerforschung und kolonialen Kulturwandel</i> . B. XXVI (1941)	CXV
N. Zdrula, « Mișcarea Aromânilor din Pind în 1917 », publicat în <i>Revista Aromânească</i> , VoI. 1, Nr. 2 (1929) 162-168	CXVI
Gheorghe Zuca, <i>Studiu Economic asupra Românilor din Pind</i> (Epir, Tesalia), extras din Foaia de Rapoarte Consulare și Informațiuni comerciale nr. 16. București (1906)	CXVII

TABLA DE MATERII

PREFAȚĂ 7.

NOTAȚIA FONETICĂ 8.

MACEDOROMÂNII. NUMELE ȘI RĂSPÂNDIREA LOR ÎN
PENINSULA BALCANICĂ 9.

Numele Macedoromânilor: 9.

Răspândirea lor în Peninsula Balcanică: 10.

NUMĂRUL MACEDOROMÂNILOR 18.

AȘEZĂRILE PĂSTORILOR MACEDOROMÂNI.

VIAȚA ÎN FAMILIE ȘI ÎN SOCIETATE 21.

Originea satelor românești: 21.

Locuințele Macedoromânilor: 22.

Infățișarea păstorului macedoromân: 23.

Portul păstorului macedoromân: 24.

Hărnicia la muncă a Macedoromânilor: 24.

Viața în țări străine: 26.

Viața în familie la Macedoromâni: 27.

Alimentația la Macedoromâni: 28.

Sentimentul religios la Macedoromâni: sărbători, pelerinaj la
mănăstiri și la locurile sfinte (hagilâc): 30.

Denominația la Macedoromâni: 31.

Starea socială la Macedoromâni: 33.

Superstiții, credințe și obiceiuri: 35.

Nașterea la Macedoromâni: 36.

Nunta la păstorii Macedoromâni: 37.

Hore și cântece la Macedoromâni: 39.

OCUPAȚIA MACEDOROMÂNILOR 41.

Păstoritul și formele lui: 41.

Păstorul aromân și situația lui materială: 41.

Suirea oilor la munte: 42.

Mișcările metanastase la păstorii aromâni: 43.

Transportul cu chervanele: 47.

Comerțul: 50.

Meseriile: 54.

ISTORIA MACEDOROMÂNILOR 57.

Părerile istoricilor: 57.

Argumentul filologilor: 59.

Romanitatea balcanică și influența greacă: 59.

Tradiția istorică străină: 61.

Tradiția istorică românească: 65.

LIMBA MACEDOROMÂNILOR 66.

Unitatea lingvistică: 66.

Elementul latin: 68.

Aspectul balcanic: 68.

Cuvinte străvechi: 68.

Elementele streine: 69.

Particularități proprii în limba Macedoromânilor: 70.

Conservatismul dialectului aromân: 71.

STAREA CULTURALĂ LA MACEDOROMÂNI 73.

Inceputurile scrierii românești: 73.

Desvoltarea centrelor românești din Epir și Albania: 73.

Starea culturală în Moscopole: 75.

Primele cărți macedoromâne scrise de învățații moscopoleni: 76.

Distrugerea oraşului Moscopole şi răspândirea Românilor din Albania: 78.
Macedoromânii din Serbia şi Bulgaria: 79.
Macedoromânii din Principatele Române: 80.
Macedoromânii din Austria: 81.
Macedoromânii din Ungaria şi Transilvania: 83.
Invăţaţii macedoromâni din Austria şi Ungaria: 86.
Contribuţia Aromânilor la viaţa politică a Grecilor: 88.
Renaşterea Românilor macedoneni prin şcoli naţionale: 89.
Societatea de cultură macedoromână: 90.
Literatura macedoromână: 93.

STĂRILE ACTUALE 95.

BIBLIOGRAFIE 97.